

euskerazaintza

LXV Zenbakia • 2010. urtea-1

Euskeraren erri akademia
Academia popular de la lengua vasca
Lacademie populaire de la langue basque

Gure irakurleari:

Azken zenbakian gure aldizkari au artzen dute-
nentzat eta adiskideentzat jarritako oar bar agertu
zan, arpidedunai diru-laguntza eskatuz.

Batzuk arpidetza zenbat dan jakin nai dute eta
gure erantzuna au da: oraingoz ez degu arpide-
saria zeaztuteko asmorik, al degun artean naiago
degu irakurleen gogo ona kontuan artu eta emai-
tza ematen digutenak "laguntzalle" taldera sartuko
ditugu.

Gure kontuen zenbakiak onek dira:

BBVA 0182-1296-00-0201538669

KUTXA 2001-0200-46-0006681589

EUSKERAZAINNTZA

Euskeraren Erri-Akademia

Colón de Larreategi 14, 2ª eskuma

48001 - BILBAO

Z. N. A. /C. I. F. G 20/127.759

Eusko Jauriaritzaren Elkartea Erroldan, 1136 zenbakia.

Erri Zuduzkotasunaren Aldarrikapena

(BOE 45/1981 eta EE. AA. 96/1984)

I.S.B.N. : 1132 – 1318

Legerako Gordetza: BI-1928-87

Konponketa: Flash Composición, S.L. - Bilbao
www.flashcomposition.com

Laguntzaille

Bizkaiko Foru Aldundia
Diputación Foral de Bizkaia
Kultura Saila
Departamento de Cultura

Atarikoak	5
Lortuak eta lortzekoak	7
Bizkaiko Jauntza Euskalerrian	9
1. Zatia:	
1. Edesti arloan euki dodan idazlarien laguntza.	15
2. Bizkaiko Jauntzaren sorkuntza.	15
3. Bizkaiko Batzar Nagusiaren baldintzak, jaunakin elkar aditzeko.	16
4. Bizkaiko Batzar Nagusiak, izendatutako jaunak, kendu eikiezan emon jakien jaurkintza lekutik?	17
5. Bizkaitarrentzat, zein izanda beti Jauntzak ekarri leikien arriskua?.	17
6. Jauntzak ekarri leikien arriskua nondik agertzen jaku?.	18
2. Zatia.	
1. Bizkaian, izan ziran Eleiz-Aurreko Batzarrak, Uri ta Iri-bilduak, XVIIIgarren gizaldi-erdian.....	21
2. Gernikako Lege-Biltzarra.....	27
3. Bizkaiko Batzar Nagusiaren izkuntza.....	30
4. Noz, zelan ta zergaitik sartu zan latin-kume edo gaztelera gure Batzar-Nagusietan?.....	30
5. Pase Forala zergaitik sortu zan?.....	31
6. Gaztelar erregeak, zelako ibilbidea egiten eben gure Bizka-iaren Foruai ziñ egiteko?.....	32
3. Zatia:	
1. Bizkaiaren lenengo Jauna.	35
2. Bizkaiko Jaunaren aldi-urrena.....	35
2. eta 3n. Jaunak.....	36
4.n. Jauna.....	37
5 eta 6n. Jaunak.....	38
Ondorio labur bat.....	39
7n. Jauna.....	40
8n. Jauna.....	41
9n. Jauna.....	43
10n. Jauna.....	45

Itz edo taketartean esan bear dotena.	46
11n. Jauna.	50
12n. Jauna.	51
13n. Jauna.	52
14 eta 15n. Jaunak.	54
16n. Jauna.	54
17n. Jauna.	55
18n. Jauna.	57
19 eta 20n. Jaunak.	58
21n. Jauna.	62
22n. Jauna.	63
23n. Jauna.	64
24n. Jauna.	67
25n. Jauna.	68
Taketarteko ondorio labur bat.	70
Bizkaitarrak, Jauntzagaitik ordaindu bear ginduzan dirutzak, Gaztelako erregeakaz itzarmentzen asi gintzazanetik.	71
26n. Jauna eta Nafarroaren Egoaldeko menpetasunaren edesti laburra.	72
Ondorio laburra.	78
27n. Jauna.	79
28n. Jauna.	80
29n. Jauna.	81
30n. Jauna.	83
31n. Jauna.	85
32n. Jauna.	86
33 eta 34n. Jaunak.	88
35 eta 36n. Jaunak.	89
37n. Jauna.	92
Azken Jauntza onen ondorio laburra.	96
Munduaren Ekanduzko edesti laburra.	97
EUSKALERRIARI BEGIRA.	98

Atarikoa

BIZKAIKO JAUNTZA EUSKALERRIAN (Lanaren laburpena)

1-Zatian

Egillearen iritziak laguntzari buruz, Bizkaiko Jauntzaren sorkuntza, Bizkaiko Batzar Nagusiaren gora berak, Bizkaiterrentzat Jauntzak ekarritako arriskuak, Arriskuak nondik agertzen.

2-Zatian.

Bizkaiko Eleiz Aurreko Batzarrak, Gernikako Lege-Biltzarra, Bizkaiko Batzar Nagusiaren izkuntza, Gaztelera gure Batzarretan, Pase Forala, Gaztelako Erregeak zin egiten.

3-Zatian.

Bizkaiko lenengo Jauna, Bizkaiko Jaunaren aldi urrena.

Eskerrik asko zuen laguntza aundiagaitik eta izan daitela dana, Euskere-
ren bidez, gure Euskalerraren onerako.

Lendakaria
Klaudio Barroeta Amorrortu

Gure irakurleari:

Azken zenbakian gure aldizkari au artzen dutenentzat eta adiskideentzat jarritako oar bar agertu zan, arpidedunai diru-laguntza eskatuz.

Batzuk arpidetza zenbat dan jakin nai dute eta gure erantzuna au da: oraingoz ez degu arpide-saria zeaztuteko asmorik, al degun artean naiago degu irakurleen gogo ona kontuan artu eta emaitza ematen digutenak “laguntzalle” taldera sartuko ditugu.

Gure kontuen zenbakiak onek dira:

BBVA 0182-1296-00-0201538669

KUTXA 2001-0200-46-0006681589

Lortuak eta lortzekoak (2.010)

Bi milla ta amargarren urtean gagoz.

Maiatzak zortzi daukozala.

Urtero lez gure lanen aleak batuteko garaia eldu jaku.

Begiradatu bat egingo dautsogu batutako orreri.

Lenengo ta bein, egin doguna ikusi eta gero zer-zelan jokatu geinken aurrerantzean.

Beti be gauzak ondo egotetik, obetu gurean.

Lortutakoak.

1º.- Euskerazaleak Alkartek daukon etxean illeroko Batzarretan osotu dogu alkar lana geuk geure eralkietatik ordainduz.

Euskerazaleak-Alkartean gugaz egon diranak betiko antzera doaz.

Atutxatar Paulok bete dau Batzarretako idazkari lana gure agiritegian artxibatuz.

2º.- Urtean bitan argitaratzen dogu EUSKERAZAINTZA Aldizkaria eta aurten be alantxe egin dogu. Gai sakon eta naiko luzeakaz osotuta.

Gauza bat esan bera dogu. Ezin dogula luzatu Aldizkaria 100 orrialdetik gora. Arrazoi bigaitik: bidalgoa askoz garestiago litzakelako batetik eta bestetik ez lizakela sartuko daukoguzan karta-azaletan.

Alan da be esan bear 100 orrialde gitxitzat jote dogula. Zer egingeinke ba? Korreo garestigoa izenpetu ala irugarren aldizkari bat atara urtero? Erantzuna irakurleen eskueta geratzen da.

3º.– Interneteko lana be aitaru bear dogu. Lan bikaña zalantza barik.

Or agertzen doguz EUSKERAINTZAREN aldizkari guztiak.

San Sebastian ta Zubillagatar Jose Marik (Latxaga) idatzi dauzan liburuak eta Umandiren Asmo-Iztegia iztegitintzan sartuteko eran daukaguz orretarako Bilbaoko Foro Aldundiari diru laguntza eskatuaz.

Bai eta Idazle askoren liburu ta idazkiak eskaneatuta daukoguz. Esate baterako: Aita Lino Akesolo, Aita Santi Onaindia, Agustin Zubukarai, Bixente Latiegi, Iñaki Zubiri, Martin Olazar, Paulin Solozabal, eta a.

Lan aundia da emen egiten dana. Aldundiaren laguntza be oso ona da.

Sartu doguzan idazkiak sartu doguzelako, mundu guztian lenengoak gara arlo onetan.

Lortzekoak

1º.– EUSKERAZAINZA aldizkaria ateraten jarraituko dogu besterik esan ezean. Urtean bi edo irutan.

2º.– EUSKERAZALEAK ALKARTEAREN etxean illero, jagokun illearen eguenean, batzarrak egiten jarraituko dogu.

Batzar agirien ardurea Atutxatar Paulok daroa.

3º.– INTERNETEKO lanakaz be jarraituko dogu.

4º.– Gure Batzarra barriztau bearrean daukagu, Jaularitzak eskeintzen dauan eredu aurrean dogula.

IDAZKARIA

Atutxa eta Agirretar Paul

Bizkaiko Jauntza Euskalerrian

Aurkezpena:

Oraingoan, zergaitik “Bizkaiko Jauntza” Euskalerrian?.

- a) XVIIIgarren gizalditik ona, Frantzia eta Espainako menperatzailetasunaren alde jokatzeko dabizen edestilari irabazkoia, etenbako joko-maltzur baten dabizelako, Berezko Errien edestiak zirriborrotzen.

Zertarako, edo zeren billa?:

Mendeko elburuak lortu naian, ia, berezko erriak jaiotzatik, zentzun andiko OITURAN, lortu ebezan gaur gure Euskal-Baitan⁽¹⁾, ondo oiñarrituta daukaguzan ASKATASUNEZKO LEGE ZAR DEMOKRATIKOEN antzera, ezereztutea lortzen ba dabe.

b) Berezko “BAITA”,

Egiaren etsaiak, Norkerizko Asmakizunaren zentzuan batzangotuta bizi gaitezako “biurtzeko”. Mundu-Fisiko onetan beste biderik ezin leikelako aurkitu: “NORTASUNAREN-EGIAri”, guzurrezko politikan, etenbako bonbaketa baten erara, jakintzazko arlo guztietatik erasotzen dabelako.

d) Euskalerriaren edestia, ondo azterkatutako seme-alaba zintzoak baiña:

Gure Arbasoak JAIKOari begira, MAITASUNEZKO-NORTASUN aundian lortu ebezan, DEMOKRAZIZKO argi-zabaletan bizi gura dogu. Berezko Ludi oneri, gizaren edesti guztian emon jakon adierazpen ederrenetariko bat, Euskal Zentsutasunezko ekintzan emon jakona dalako.

- e) **Orretarako.** Euskalerriaren seme-alabetan, etenbako guzurmenperatzaile eraso orreine bidez, Nortasunezko gogo-biotzetan⁽²⁾ egiten daukuzan zauriak osasuntzeko, gure egizko edesti ta Nortasunezko izatasuna belaunez belaun, berrezkuratzeko alegiñean beartuta aurkitzen gara.

1.– Euskal baita = conciencia vasca. / 2.– Nortasunezko gogo-biotzetan = en la personalidad psicoafectiva vasca.

Eta alan egin bear dogu, Euskalerrian eta Europako gizarte guzti artean ondo ezagututa, lenbaitlen, arrazoia emon deuskun. Europa ta Mundu onetan NORTASUN GUZTIEKIN batera, bakez eta zentzun aundiaren itzarmeneko ekiñean, JAINKOAREN BEREZKO-LEGEAK ardura aundiz beteta, zorioneko itxaropenean bizi gaitezan.

Ez da izango erreza:

a) Munduaren Berezko erriak eta Euskalerria batez be, Europan, Paleolitikotik daukan demokrazizko edesti luzean, iñori beren ardurazko izatasun ta bizitzazko lurretik, lots aundiz, ezer kendu edo artu gabe.

Orren ostean, norneriaren asmakuntzazko antolakuntzan sortuta, Munduko gizarte guztia, Askatasunezko Merkataritzaren laguntzagaz, Erromatar lege mende dogma arauzko kontrolpe baten batzangotuta bizi gindezan: aburu⁽³⁾ orrekaz ez dogulako bat egiten.

b) Ez eta: XVIIIIn gizalditik ona, Munduko gizarte guztiaren batzangotasuna lortu ezin da, ari orren bidetik sortu ziran gaur daukaguzan batzangotasunezko lur aundiko Laterri Menperatzailleakaz⁽⁴⁾ be.

d) JAUNGOIKOAK: Mundu onen Ekanduzko bizitzaren egipiderako bi-altzen gaitu bakotzari zor eskubidezko ordezkartzan. JESUSEk ondo baiño obeto adierazpendu euskuna, eta menperatzaille auk izatasun fisiko onetan beste gauza egin ezinik: Mundu onetan bear-bearrezkoak diran Berezko-Nortasunaren iltzailleak diralako⁽⁵⁾.

2.- Nortasunezko gogo-biotzetan = en la personalidad psico-afectiva vasca. / 3.- Aburu = opinión.
4.- Laterri-menperatzailleak = estados impositores. / 5.-) Berezko-NORTASUNAREN ILTZAILLEAL = genocidas.

Sarrera:

Bizkaiko gizarteak daukan milla-urteko edesti luzean, beti izan gara gure NORTASUNAK bear dauan ASKATASUNAREN jabe, nai ta etsaiak esan, sekula ez garelaterrituta egon.

Euskalerrria, beren Siñismeneko-Demokraziaren Askatasunik gabe, eta Nortasunaren zentzua galduta, gaur egun ez zalako ezer izango.

Alderantziz, bereztasunean sortutako EUSKAL NORTASUN orren antolakuntzazko zabalkuntza, gizon-emakumeetatik asi ta: Etxean, Auzoko zuaitzpean, eta Kristautasunaren sorkuntzatik Eleizaurrean batzartuta, Demokrazizko mailla aundian, zentzu ederrenetarikoak lortu ebazan.

Batzar auek "Aritz, Artea eta Leizarraren"⁽⁶⁾ zuaitzpean egiten ziran batez be.

Eta Bizkaiko Jauntzaren sorkuntzan bost merindade izan ba ziran: Arratia, Bedia, Busturia, Uribe eta Zornotzagaz, 1.355eko Loraillaren 6an Tello Bizkaiko Jaunak giputzen eraso aldiak geratzeko "Villaviciosa de Markinaren" erria sortarazita, Durangoko Ibar-Yaurerriaren alkartzeagaz, zazpi Ibar edo merindadetan osotuta geratu gintzazan.

Batzar nagusiak egin bear ziranean: Ganekogorta, Gorbea, Koltza, Oiz eta Sollubeko, dei adarrezko bost mendietatik, su, adar edo tronpakaz deituta, leku ezberdiñetan batzartzen ziran, adibidez: Gernikako zuaitzpean, Aretxabalaganan⁽⁷⁾ eta abar, baiña azkenez beti Gernikan egiten ziran.

Durango eta Enkarterriko errialdeak, Bizkaiatik bananduta ibili ziran arik eta Durango XVIIIn gizaldi asieran, eta Enkarterria XVIIIIn gizaldearen azkenetan elkartasunezko politikan Bizkaia gaz bat egin arte.

Baiña aldi au, olantze zergaitik izan zan argitzeko, aurreko edestitik adirazita asi bear dogu, Bizkaian, gaur arte sortu dan edestia beren aritik azalkatu daigun.

Godoen denborako edestia:

Erromatar-Godo maltzurrezko asmakuntzari aurre egiteko, Iparralde ta Egoaldeko Euskaldunak sendi batlez, guztiz alkartuta ibili giñan, eta Nafarroako erregetza 852an sortu zanetik, danok beragaz batasun⁽⁸⁾ antzeko alkartasunean ibili giñan.

Bizkaian, Nafarroako erregeagaz itzarmeneko alkargoan egonda, Eztegiztar Santxo Durangoko jauna izan zan erregearen ordezkoa. Eta emen asiera emon bear dautsagu Bizkaiaren edestiari.

6.- Aritz = roble. Artea = encino. Laizarra = fresno. / 7.- Aretxabalagana = Morga.
8.- Batasun = confederación

Itzaldi onen zatiak

1. ZATIA:

1. Edesti arloan euki dodan idazlarien laguntza.
2. Bizkaiko Jauntzaren sorkuntza.
3. Bizkaiko Batzar Nagusiaren baldintzak, jaunakin alkar aditzeko.
4. Bizkaiko Batzar Nagusiak, izendatutako jaunak, kendu eikiezan emon jakien jaurkintza lekutik?.
5. Bizkaitarrentzat, zein izanda beti Jauntzak ekarri leikien arriskua?.
6. Jauntzak ekarri leikien arriskua nondik agertzen jaku?.

2. ZATIA.

1. Bizkaian, izan ziran Eleiz-Aurreko Batzarrak, Uri ta Iribilduak (*), XVIIIgarren gizaldi erdian.
2. Gernikako Lege-Batzarra.
3. Bizkaiko Batzar Nagusiaren izkuntza.
4. Noz, zelan ta zergaitik sartu zan latinkume edo gaztelera gure Batzar-Nagusietan?.
5. Pase Forala zergaitik sortu zan?.
6. Gaztelar erregeak, zelako ibilbidea egiten eben gure Bizkaiaren Foruai ziñ egiteko?.

3. ZATIA:

Bizkaiaren lenengo Jauna

Bizkaiko Jaunaren aldi-urrena

2. eta 3.n Jaunak

4.n Jauna

5. eta 6.n Jaunak.

Ondorio labur bat.

7.n Jauna

8.n Jauna

9.n Jauna

10.n Jauna.

(*) Iribilduak = Villas.

Itz edo taketartean esan bear dotena.

11.n Jauna.

12.n Jauna

13.n Jauna

14 eta 15.n Jaunak.

16.n Jauna

17.n Jauna

18.n Jauna

19 eta 20.n Jaunak

21.n Jauna

22.n Jauna

23.n Jauna

24.n Jauna

25.n Jauna

Taketarteko ondorio labur bat

Bizkaitarrak, Jauntzagaitik ordaindu bear ginduzan dirutzak,

Gaztelako erregeakaz itzarmentzen asi gintzazanetik

26.n Jauna eta Nafarroaren Egoaldeko

menpetasunaren edesti laburra

Ondorio laburra.

27.n Jauna

28.n Jauna

29.n Jauna

30.n Jauna

31.n Jauna

32.n Jauna.

33 eta 34.n Jaunak

35 eta 36.n Jaunak

37.n Jauna

Azken Jauntza onen ondorio laburra

Munduaren Ekanduzko edesti laburra

EUSKALERRIARI BEGIRA

1. Zatia

1.1. Edesti arloan euki dodan idazlarien laguntza:

Apalategi ta Lasatar Josek, beren Nafarroa, Gipuzkoa, Bizkaia eta Arabako ikasleai, eskutitz zabal baten antzera eskeiñita idatzi eban “EL PUEBLO VASCO” “DEMOCRACIA TESTIGO DE EUROPA” Euskal-seme/alaba guztiak ikasteko irakurri bear leukien Irakasteko liburu ederrenetik.

Niri, Aita-Santi Onaindiak euki gendun alkartasunean agindu eustan eros-teko, eta liburuari izan zan nire ulermeneko argiak geien biztu ebazanak.

1.2. 1.785ko urtean, Berrizen Iturriza eta Zabalatar Juan Ramonek idatzi euskun “HISTORIA GENERAL DE VIZCAIA” Bizkaiaren aurretiko edestia egizko zeaztasun argibidean biribillena dan jakin eta ikasteko liburu ederrenetik.

1.3. Lege-maixu ta epaille ospetsua dan Zelaia ta Ibarratar Adrianek idatzi euskuzan liburu eder bietatik: “ASÍ NACIÓ BIZKAIA” De Arrigorriaga al Fundador de Bilbao, eta “SEÑORES DE BIZKAIA” de Don Diego Lopez de Haro a Isabel la Católica.

1.4. Eta, Labayru ta Goikoetxeatar Estanislao apaiza (1.845-1.904) ta edestilariak idatzi eban: “HISTORIA GENERAL DEL SEÑORIO DE BIZKAIA” liburu ederrenetik, Bizkaitar guztiak etxean euki bear genduna.

2. 1. Bizkaiko jauntzaren sorkuntza:

Asturias ta Leoneko errege IIIIn Alfonso⁽⁹⁾, borrokalari sutsu eta aundi edo magnoren izen-goitikoagaz esagutua, 838tik 882ko urte bitartean, beren lurraldeak Mauritarren eskuetatik Duero ibaiaren beko-alderarte berrezkuratuta, eta bere jabetasunaren zabalkuntza andiagotu naian, ekialdeko erriak mendean artzeko prestatzen asi zan.

IIIIn Alfonso Arabatik asi zan, eta Arabarrak euren jaun Elionegaz asarratuta egon ziralako, IIIIn Alfonsok Elion kondea arrapatuz, Araba, borroka barik eskuratu eban.

Gero Bizkaia menperatzera etorri zan. Gaur baiño askoz aundiagoa izan zana: Sartaldetik asi ta Kastro-Urdiales eta Menako ibarra bizkaitarrak

9.– IIIIn Alfonso 838-912n urte bitartean bizi zana.

ziran; Sortaldetik: Deba errekek ureztatu egiten dauzan lurrak; eta Eguerdi edo Ego-aldetik Aramaiona eta Ayalako ibarrak.

Bizkaitarrak aurre egin eutsoelako, Alfonsok beren bigarren seme Ordoñori deitu eutson, eta guda-indar askogaz Orduña, Amurrio ta Luxaondoko⁽¹⁰⁾ bidetik, Bizkaiara sartu zan.

Bizkaiak, Durangoko Jaun Eztegitzar Santxoren agindupean ipini ebazan guda indarrak, eta onek, Ordoñoren gudaosteari Paduraraiño sartzen itxita, bertan birrindu ebazan Alfonsoren guda-indartsu orreik.

Bizkaitarrak, bizirik geratzen ziranai atzetik erasota, onek Ayalako Gorobel menditik goiko mendietara igon ebanean, jakin ebelako Euskaldunak Bizkaiaren Luxaondoko errian dagon “Malato” zuaitz mugatik ez zirala joango euren atzetik, “A SALVO SOMOS” esan eben, eta orregaitik esaten jako lurralde orreri “Tierra Salvada”.

Padurako erriari ortik aurrera ARRIGORRIAGA esaten jako, borroka orretan inguruko lur ta arri guztiak odolez margoztuta geratu ziralako.

Ordoño, borroka orreitan il zan, eta beren gorpua Arrigorriagako eleizaren sarreran illobiratuta dago. Eztegitzar Santxo be bertan il zan, eta beren gorpua Durangoko Tabiran San Pedroko eleizan illobiratuta dago.

Borroka au, 888an San Andres jaia ospatzen dan egunean Azaroko 30ean egin zan, eta ortik aurrera orregaitik, Bizkaiko Askatasunaren itxurapenez artuta dago Ander deunaren kurutzea.

3.1. Bizkaiko Batzar Nagusiaren baldintzak, jaunagaz elkar aditzeko:

Bizkaitar Batzar Nagusiak, iru gauzatarako aukeratzen ebazan Jaunak artekari lanak egin egiezan: “A) Gudal-buru izateko; B) Zuzenbidearen buru-nagusia izateko; Eta D) Bizkaiako errigizartea ta ondorezko lur zabalak zaindu egiazan”.

Eta Jaunaren irudizko buruzagitasuna jarraitasunezko lasaitasunean iraun dagian, ain aalmen ta ondasun aundiakaz jantzi ba eben be, kontu aundian eukinda, emon jakon guztitik berea ez zala ezer, Bizkaitarrak, egin bear eben antolarazia⁽¹¹⁾, itzalgarritasunean⁽¹²⁾ ezarri dagian emoten eutselako.

Orregaitik, “Erabakitasunean, Egilletasunean eta Lege-egilletasunetik apur bat baiño bakarrik ez eutsoen emoten, aginduaren eskubide bakarra Errian egoala erakusteko.

10.- Luxaondo = Luyando. / 11.- antolarazia = arbitraje. /12.- Itzalgarritasuna = respetabilidad.

Baiña alderantziz, gure Batzar Nagusia Jaunaren aldeko baldintzaategaz lotuta geratu zan: Beren gauzatarako izaten zanean eta “Gudarako gizonen laguntza bear ebenean”, gure Batzarra beartuta geratu zalako bere guda taldea gure mutillakaz osotutea, nai ta esan dogunlez, beren gauzatarako izaten zanean, aurretik ordaintzeko beartuaz”. Ortik aurrera baldintza orren erruz, Euskaldunak gure artean beti, borrokan ibili gara.

4. 1. Bizkaiko Batzar Nagusiak, izendatutako Jaunak kendu eikiezan emon jakien jaurkintza lekutik?:

Batzarrak, almen guztia euken, Jaunak ziñez ez ba-ebezan artzen Batzarren agindutako baldintzak, eta edo ziñ egindako baldintza orreik bete ta lotsakortasunean ez ba-ebezan eukiten.

Bizkaiko Batzarrak, agintaritzan ez eban euki mugarik, berea izan zalako jabetasuna. Orregaitik, Bizkaitarrak, eurak izan ziran aukera bakarra euki ebenak jauntza ipinteko eta kentzeko.

Artu ziran frogazko neurri orreik baiña, Jaun bakotzaren aginte aldia adierazten dogunean agertuko dira.

5. 1. Bizkaitarrentzat, zein izan da beti Jauntzak ekarri leukien arriskua?:

Orduko Europaren Mendebaleko kaizartza ezereztuta egon arren, Ekialdea oraindiño, Europa osoa erromatarren mendean egon zanetik 325eko urtean, Nizean Konstantinok eta Aita Santu I San Silbestrek Eleiz-Batzar Nagusia batuta, “Katolikotasuna” asmatu ta onartuta erabagitu ebenagaz, Mundu osoa batzangotuta Erromako Kaizar ta Aita Santu Lege-Sakratupean egoan, arek eta 1.453garren urtean Turkoak ezereztuarte.

Eta Europako Sartalde edo Mendebal osoa, 711garren urtean Mauritarrak agertu ziranean, Erroma ta Godoen eragipenetik⁽¹³⁾ aske geratuta, Berezko-Erriak euren antolakuntzazko egarriak Jaun-Erregetzakaz atonduten asi ziran.

Kristautasun zabalkuntzak baiña, ez eban indarrik galdu, eta berbiztu egin ziran Mundu au “Katoliko” batzangotzeko asmakizunak, 800n urteko Gabonetan, III Leon Aita Santuak Karlomagnori Erromara deituta, Kaizar-tzaren ikurrakaz koroatu ebenean. Ortik aurrera, Mundu onen gizarte guztiak, zentzuzko askatasunean daukazan bizitzeko ametsak, gaur arte lokaztu egin dauana.

(13) Eragipenetik = influenza

Eta Europako erdiugarte onetan, Pelayo izan zan⁽²⁾ Godoen gandik etorten zan “Katolikotasunezko” eritzi-ori berbiztu ebana, 718an Mauritarrai Kobadongako guda irabazita, Asturiaseko erregetza sortu ebenean.

Europa ortik aurrera: “Aurkaldiko⁽¹⁴⁾ gezurtapenaren sare arteko txebera orretan⁽¹⁵⁾ arrapatuta geratu zan”, eta gure gaurko bizitzak, azpikerizko⁽¹⁶⁾ joko zikiñ orretatik, urten ezinik.

Zergaitik?. Katolikotasunezko eritziak⁽¹⁷⁾, giza, erri ta izkuntzak, Berezko-tasunaren jakintzazko azturan lortu ebezan NORTASUNEZKO BAITAK, euren elburuak lortu gura badabez, ezin dabelako onartu.

Eta dogmazko asmakizun orreik artu ebezanean, gudaidarrean oiñarrituta egon ziran lez, Mundu onetan norkerizko sasijakintsu eritzi orreik izan ziran sorburu⁽¹⁸⁾, ta gaur arte errudunak dira, bizitzak negargarrikerian⁽¹⁹⁾ eskaiñi dauskun odol-jariozko edestiarenak.

Berezko LEGEtik bereztuta ez badagoz, ezin diralako zorro edo zaku baten sartu, JAINKOAK berezkotasun oneri ipiñitako LEGEAK eta gizonak asmatzen dabezanakin batera. Ala, jainkoak izan naian gabiltz?.

6. 1. Jauntzak ekarri leiken arrizkua nondik agertzen jaku?:

Europaren berezko errigizarteetan, Euskalerrian eta Bizkaian batez be, erribatzen nagusiak agintzen eben, baiña ez Frantziako Karlo Magnoren kaizartzan, eta Pelayok Asturiasen sortu eban erregetzan. Aita Santuak Euren arduraean ezarri ebazalako, Mendeko Katolikotasun orren batzangotasunezko elburuak.

Eta azpikeriz, mozorrotuta beti ibili dan katolikotasunezko eritzi ori, erri-tarren gaiñetik ta onek kontuan artu barik, goitik-berako kaizaragintaritzan aolkulari nagusilez ezarrita, danok batzangotuta geratu gindezan, menperatzailetasunezko bidearen ate guztiak zabaldu ebazan.

Eritzi orrek batera ekarri ebena: “Errigizarteko seme-alabaren artean, garrantzidunezko mailla ezberdiñetan banatzea”. Eta enoa aipatzen ezer: “Erritarrak, errege-jaunaren garrantzitasunagaz parekatu ezker”.

Eta Katolikotasun orrek, Kristautasuna alderdikidetu ebenean, ez zan ezberdintasuna bakarrik ekarri ebana, alderdikeri bideak be, almen bardiñakaz aukeratu ebazalako.

14.- Aurkaldiko = contradicción. / 15.- Txeberaren sare-arteko = trampa. / 16.- Azpikeria = engaño. / 17.- Katholiko = “Latiñaren bidez datorren itza da” orregaitik, itz Grekoak: “KATA” NORAN-TZA esan gura dauana eta “HOLOS” DANA edo DAN-GUZTIA esan gura dauan itzak alkartu ebazanean, eta Katolikotasunaren itza agertu, Kristauak lur-aundietan bananduta, ALDERDIKI-DETU ebazan. / 18.- Sorburu = causa. / 19.- Negargarrikerian = desgracia.

Europar orregaitik, artekarizko errigidari arduradun lez sortzen zan jaun-erregetza guztia, Katolikotasun asmatutako ikastunen⁽²⁰⁾ aolkularitzapean kokatuta geratu bear izan eben.

Eta euren andinaiezko burukoikeri bidetik sortzen ziran arazoak konpon-
tzeko, aundikerizko giza-maillan artu ebezan erabagi bidetik, erriezberdin-
tasunaren ezkontza bidez asi ziran bakezten. Aukera-arloetan, gorentasu-
nezko mailla ori bakez zaintzeko, onenetariko bat zala uste ebalako.

Beste aukera artean, maltzurkerizko guzurak, guda-indarra ta nagusitasu-
nak, erria bildurtzeko euki eben eragipenagaz⁽²¹⁾, keiñuka ibiltea zan, eta
maltzurkerizko izakizun guzti orreik erabili ebazan, ezeren lotsa barik.

Baiña Euskalerriarentzat txarrena, Jaun-errege orrein berakadan, eta politi-
ka maillan Europa batzangotu ezinik ibilita, erlijio ta gizartearen eskubide-
ak naastekatu bakarrik egiten ebalako, aukera maltzur guzti orrein artean,
goian, Batzar Jaunerregeen arteko itzarmenean aipatu dogun baldintza da:
“Erri-Batzarrak, Jaun-erregeakaz lotuta geratu zirala, euren ardurazko pa-
kearen antolakuntzan bear ebezan guda-mutillak eskeintzeko”.

Naita, Jauna ariñautik ordaindu bearrean geratu, bere kontukoak izaten
ziranean. Gure Jauntza, Espainako erregeen eskuetan jausi zanetik ona,
Euskaldunak, itzarmeneko antolakuntza orren bidez, gure artean, beti ibili
gara borrokan.

Europa guztia egokitu zan ezinezko Naskuntz orretan, eta katolikotasun
orreri bideratu eutson, 1.789an Frantzian, azpikeriz iraultza agertu egian,
Europa guztia batzangotu ezinik ibilita, gaur daukaguzan lur aundiko La-
terri menperatzaille oneik euki dagiguzan.

Europari ekintza orren bidez, Erregeak, itzarmeneko antolabidearen era-
gipenetik euki ebezan erri ta izkuntz ezberdiñeko lurak, berezko errien
Nortasunezko-Izkuntz ta gizaeskubideen gaiñetik erregearen jabetasunera
aldatuta, gudamende legian goitik berako merkataritzazko jaurkitz ta latin-
kumezko izkuntz baten egokitu eutsolako.

Or! bidea, gure jauntza Franko edo Gaztelako erregearen jabetzan jausi
daiten. Eta batzangotasunaren maltzurrezko guzurjoko orrek, arrazoian
sortzen dabezan naastezko eragipenetik, gure Euskal-Nortasunezko izata-
sunak: “Erri, Oitura ta Izkuntz-lez aienatu daitezán”.

Baiña, mirariak be badagoz JAINKOAREN Mundu onetan, eta au, bat da
antza. Adibidez, alde batetik: Balekite, lerrautsa edo bolbora agertu orduko,
eta gero be, Bizkaitarrak indar aundia euki gendula, gero ikusiko dan lez.

(20) Ikastunen = personas cultas. / 21.— Eragipena = influencia.

Bestetik: Gure Batzarrak Euskal-jauntzaren denbora osoan itzarmendutako baldintzak leial betetakoak, egizale ta zentzuzko itz andikoak, Mariñel trebe ta itsasontziren egilletasunean jakintz aundikoak izateagaitik.

Espainako erregeak naita katolikotasunaren eritzikoak izan, neurri andi baten beintzat, gure Foru-legeak lotsa aundiz artzea erabagi ebela, Austriatar errege guztiak artu eben antzera.

Ez, Segobian egon ziran Espaingaztelar gortekoak, Zisnerozetik ona, beti ibili diralako Bizkaitarrak ze lekutatik mendetu, gero ikusiko dogun lez.

Orregaitik, Bizkaiko edestia irakurterakoan, kontu andian artu bear dira gauza bi orreik: “Zeintzuk ziran eta zelan banatzen genduzan gure oiturazko legediak, Espainako erregeen eskuetan jausi orduko. Eta zelango eragipenezko bideetan sartu gintzazan, gure Jauntza onen eskuetan jausi ta gero” epaitu egiten doguzenean.

2. ZATIA.

2.1. Bizkaian, izan ziran Eleiz-Aurreko Batzarrak, Uri ta Iribilduak(*), XVIIIgarren gizaldi erdian.

ELEIZ-AURREKO BATZARRAK
BUSTURIAko IBAR-YAURERRI edo MERINDADEAN

Mundaka.

Sukarrieta.

Murueta.

Busturiako Axpe.

Forua.

Luno.

Ugarte de Múgica.

Libano de Arrieta. Esaten dabelako, an egon ziran sortetxe bien izenetik datorrelako elkartuzko izen ori?.

Mendata.

Arrazua.

Ajangiz. (Au, Udala da).

Ereño.

Ibarragelua.

Gautuguin de Arteaga. (Gaur Gautegez de Arteaga).

Kortezubi.

Natxitua. (XVn gizaldian Ibarrangelutik banandu zan).

Ispazter.

Bedarona.

Aulesti. (Edo Murélaga gazteleraz)

Nabarniz.

Gizaburuaga.

Amoroto.

Mendexa.

(*) Iribilduak = Villas.

Berriatua. (Gaur, Ondarroako Billagaz alkartuta dagoena).

Cenarruza-Bolibar. (Bolibarko Ziortza).

Munitibar-Arbatzegi-Gerrikaitz.

URIBEko IBAR-YAURERRIA edo MERINDADEA

Gorozika.

Barakaldo.

Abando. (Gaur Bilbaoko Udalaren ardurapean dagoena).

Deusto. (1.925ean, Bilbaoko Billarekin eraspendu (anexión) zana izatasun txikerra eukitegaitik).

Begoña. (1.925ean Bilbaoko Iribilduarekin bateratuta).

Etxebarri.

Galdakano.

Arrigorriaga. (Bere kabuz edo borondatez Basauriko Batzarretik banandu zana eta Gernikako Lege Biltzarrak mintzabide ta autapidegabera zigortua izan zana).

Arrankudiaga.

Lezama.

Zamudio.

Lujua. (Euskeratuta, Luxua, bere izena, baso, oian edo basarte esan gure dauan bidetik datorrena).

Sondika.

Erandio. (1.925ean Bilbaoko Iribilduari eraspenduta geratu zana, beren lurak Bilboren 6 kmko eremutik (espacio) barruan sartzen zalako).

Lejona.

Getxo. (Eleiz-Aurreko Batzar au, garrantzi eta kondaira andikoa dana, Las Arenas, Neguri eta Algortaren auzoak bere ardurapean egonda).

Berango.

Sopelana.

Urduliz.

Barrika.

Gorliz.

Lemoiz.

Gatika.

Laukiniz.

Maruri-Xatabe.

Bakioko Basigo.

Morgako Meakaur.

Mungia. (Foruen gora-beran, beti eutsi dautso Eleizaurreko batzar eta Iribilduaren izatezko itxurari, Gernikako Lege-Biltzarrerara 4 ordezkari (diputados) bialduta.

Gamiz.

Fika.

Fruniz.

Meñaka.

Derio.

BEDIAko IBAR-YAURERRIA edo MERINDADEA

Bediako San Juan. (Gernikara, Galdakanogaz joaten zana Kolaziñoko ize-nagaz).

Lemona.

ARRATIko IBAR-YAURERRIA edo MERINDADEA

Igorre.

Aranzazu.

Kastillo eta Elejabeitia. (1.526an Forua aldatu zanean, Eleiz-aurreko batzar bi lez agertzen dira).

Zeanuri.

Dima.

Olabarrieta.

Ubidea.

DURANGOkO IBAR-YAURERRIA edo MERINDADEA

Abadiano.

Berriz.

Etxebarriko San Agustin.

Mallabia.

Mañaria.

Iurreta.

Garai.

Zaldua. (Gaur, Zaldibar deitzen dana).

Arrazola.

Apata Monasterio.

Izurza.

MARKIÑAKO IBAR-YAURERRIA edo MERINDADEA

Xemein.

Etxebarriko San Andres.

ZORNOTZAko IBAR-YAURERRIA edo MERINDADEA

Amorebieta.

Etxano.

Ibarruri.

Iturriza ta Zabalatar Juan Ramonek, bere “Historia General de Vizcaya”ko liburuan, erri edo auzo-txiki lez aipatzen dauzanak onek dira: San Juan de la Peña edo Gaztelugatz, Alboniga, Kanala, Akorda, Ea, Albiz, Gerena, Barinaga, Bernagoitia, Bedia, Zaratamo, Basauri, Alonsotegi, Zollo, Arakaldo, Larauri, Laukariz, Ipiña, Lamindano, Marzana, Mujika, Olaeta.

Onen arteko auzo batzuk, Alonsotegi ta Basauri lez, euren kabuz Arrigorriagaren Eleiz-Aurreko Batzarretik aldenduta, Eleiz-Aurreko Batzarren mailla artu eben, Gernikako Batzarrak zigortuta baiña, autesmen barik geratu ziran.

Erri edo auzo-txiker onen Foruzko etxeak, alboko erri edo Eleiz-aurreko Batzarren ordezkariak aurkezten ebazan Gernikako Batzarrean. Adibidez: Bediakoa, Lemoako ordezkartzaren bidetik.

IRIBILDUAk

Durango. (Antziñako agerkizunetan Durangoko Tabiraren

Izenagaz esetuten da).

Balmaseda.

Orduña.

Bermeo. (Iturrizak esaten dau, Beren antziñako izena Erribero zala).

Plazenzia, Plenziako jendaila (vulgo).

Otxandiano.

Lanestosa.

Bilbao.

Potugalete.

Lekeitio.

Ondarroa.

Areatza. (Bere erderazko izena Villaro).

Markina.

Elorrio.

Gerrikaiz.

Gernika.

Miraballes. (Gaur, Ugao lez ezagutzen doguna, an egon zan sortetxe batetik artuta dagoena).

Mungia.

Larrabetzu.

Errigoitia.

Ermua.

URIA (ciudad)

Orduña.

OROZKOren IBAR-YAURERRIA edo MERINDADEA

Orozko, 4 Eleiz-aurreko batzarrarekin osotzen da.

Orozkoko San Juan.

Murueta.

Albizu Elexaga.

Olarte, Urgoti eta Zaloako eleizkideak, Eleiz-Aurreko Batzar bat osotzen dabe.

Lasa eta Apalategitar Josek esaten dau: Ibar-Yaurrerri au ainbeste gauza gaitik garrantzi aundikoa dala.

Berak sortutako Fuero´gandik jaurkintzen zalako, naita Bizkaiko jauntzatic bananduta egon arren.

Larrazabaleko zelaietan egiten ebezan ibar-yaurreriaren orokorrezko batzarrak, eta XVIIIIn gizaldian 1.785ean elkartu zan Gernikako batzarrera azkeneko ezarlekuan eta bozka baten autapideekin.

ENKARTERRIAk

Gueñesko Ibarra.

Zallako Ibarra.

Gordejuelako Ibarra.

Sopuertako Ibarra.

Arzentalessko Ibarra.

Turtzioseko Ibarra.

Karrantzako Ibarra.

Somorrostroko Ibarra. Gernikako Lege Biltzarrak 3 eta 4ko erri-batzareko bazkun bitan banatzen zan, bakoitza beren ordezkaria euki eben autarkia-gaz bialduta.

Santurtzi, Sestao ta San Salvador alde batetik, eta Muzkizeko San Julian, Zierbana, Abanto de Suso eta Abanto de Iuso bestetik.

Sopuertako Ibarra.

2.2 Gernikako Lege-Biltzarra.

Sarrera:

Lasa ta Apalategitar Josek, jakin daigun “EL PUEBLO VASCO” liburu one-ri zergaitik emon dautson daukon izenburua, liburuaren sarrerako itzaurrean, esakunde⁽²²⁾ eder bategaz azten dau: Ez dala bardin “DEMOKRATA ZARELA ESATEA, IZATEA BAIÑO”.

Gero: Euskalerria, gaurko Demokrazizko berba oneik zer gura esan eben jakin barik DEMOKRATA izan zala, eta Abraham Linkolnek XIXn gizaldian Amerikaren bereizketako⁽²³⁾ gudan Demokrasiaren itza mugatu ebanean: “Erriaren Jaurkintza, Erriagaitik eta Erriarentzat”, Euskaldunak askoz ariñago Demokratak giñela.

Orretzaz gaiñera, gure legearen oiñarrian sartzeko, iru adierazpeneko atal ederrak aurkezten dauskuz, 1^a “POLITIKAREN BARDINTASUNA”: Iñor aldendu barik, lege aurrean danak izan zirela BARDIÑAK. Txiroak eta Aberatsak, neurri bardiñean Jaun Jabedunak izan ziralako.

2^a “POLITIKAREN ASKATASUNA”: Legearen aurrean danak gozatu ebela Askatasunezko Politika bardin bategaz, bereizketak ta bakartiaren eskubide zaleai burrukatuz.

3^a “ESABIDE edo ESABIDEAREN ASKATASUNA”: “Danak, Erriak onbear eben gauza guztiagaitik: Nai auzoko errepublikaren batzarretan, Udalerri, edo Orokorrezko Batzarretan, askatasun osoagaz berba egin eikiela”. Gure erriak “ASKATASUN AU” ardura aundiz zaindu eban.

Gure erriak, eta Bizkaiak batezbe, ondo jakin eban XVn gizaldiko errinasletik aldatzen, 1.452ko Foru zarrean idatzita dagozenak esaten daben lez. Eta XVIn gizaldiko aurrerakuntzagaz bake ta aberastasunaren argira zabaldu ziran bideen lekuko, 1.526ko Forua berriztu zanaren legeakaz agertuten da.

Beste aldetik, ez dago iñungo arrazoirik ez siñesteko, XIXn gizaldiko lan-tegigintzaren aldetik ez zala egokituko, 1.876ko Uztaillaren 21ean esku zikin batek samatik oratuta, Bizkaia, Gipuzkoa, Araba eta Nafarroako Erri-Foruak ez ba ebezan ebagi.

22.– Esakune = proverbio, sentencia. / 23.– Bereizketaren gudan = guerra de secesión.

Gernikaren Batzarretarako Deia:

Genikako Lege.Biltzarrera joateko deia, dei-adarrezko bost mendietatik egiten zan: Gorbea, Bizkaitar mendigoizaleen biotzeko mendia; Oiz, ibai eta ibai-adar askoren iturria; Sollube, betiko arrantzale eta itsasgizonen mendigidari dana; Bilbaon Ganekogorta; eta Kolixa, Balmaseda eta Nerbioi Ibarren oartoki edo talaimendia.

Gernikako Legebiltzarra:

Leen esan bear doguna, Erdi-Aroan ainbat tokitik egiten baziran orokorrezko batzarrak, garrantzi andia euki ebenen artean, Larrabetzuren eskumendeko Aretxabalaganaren goian egiten ziran.

Gernika, oizko batzartoki lez, Tello Bizkaiko Jaunak 1.366an Jorraillaren 28an Orduñatik Iribilduaren izena emon orduko esagutzen zan.

Lunoren eskumendeko lurraldea zan, Antziñako Santa Mariaren Baseliza kokatuta egoan arizti lekua, eta Gernika esaten eutsien.

Gero, Gernika danon erreztasunerako erdigune zan lez eta Tello jaunak iribildua izendatu ondoren XVn gizalditik aurrera beraganatu ebazan Orokorrezko Batzar Nagusiak.

Eleiz Aurreko Batzar edo ta Errepublikaren aitor semeak, ordezeko arloan, zelango eratan egon ziran itxuratuta⁽²⁴⁾ Gernikako Lege Biltzarrak?.

Itaunak, argi azaltzen deusku, Busturia, Uribe, Arratia, Bedia eta Zornotzako Ibar Yaurerri edo Merindadeagaitik berba egiten dogula, eurak izan ziran Gernikako Lege Biltzarraren sortzailleak eta 1.452 ta 1.526an, gure Aitor-Semeen lurrean Bizkaiko Foruaren Legeak bildu ta berriztuta idatzi ebezanak.

Errepublika bakoitzak, erkidetasunezko erribatzar zabalean ordezeko bi aukeratzen ebazan, eta erriko idazkariaren aurrean egokiro⁽²⁵⁾ alminduta, naita naiez Gernikako Lege Biltzarrera bialdu bear ebezan.

Aukeratzen ziran ordezkari oneik, erribatzarraren izenean berba egiten eben, emoten eutsen mugatutako almenagaz.

Ordezkariak, errepublikako Batzarraren agindua, ia geienetan zabalik eroten eben, eta eurentik batek bakarrik eukiten eban itza ta autamenaren⁽²⁶⁾ eskubidea. Biak ondoan, beste ordezkariaren eskubideko eginbearra, aolkularitzarena izan zalako, eta autespeneko orduan ez ba ziran adoz aurkitzen, euren autarkia ezereztuta geratzen zan.

24.- Itxuratuta = representados. / 25.- Egokiro alminduta = debidamente autorizados.
26.- Autamenaren = derecho a voto.

Ordezkarriak, ez ziran deitzen eurak euki eben izenagaitik, eroaten eben errepublikaren ordezkogaz baiño.

Adibidez: Biltzarreko lendakariak deitzen ebanean berba egiteko, “Bermeoko Jaunak dauka berbea, esaten eban; Bolibarreko Jaunak” eta abar. Eta autarkia emoterakoan bardin: Bermeok dauka autapidea, Laukiniz dauka autapidea eta abar. Era orreitan, Gernikako Lege-Biltzarra, ordezkarien batzarra izan barik, Bizkaiko erri-baltzu⁽²⁷⁾ edo errien alkartasunezko batzarra izaten zan.

Gernikako Lege Biltzarrak, 12-15 egunekoak izaten ziran, eta Errepublika baktzak ordaindu bear ebazan, ara bialdutako ordezkarien lo, janari ta joan etorri bidea.

Ordezkarrien ardurak, Orokorrezko Batzarrak amaitzen ziran egunean bukatzen ziran, eta Bizkaitarrentzak ez zan egon omen andiagorik, naita euren bizitzan, legegille aginte ori, baten bakarrik bete egiten ba eben be.

Iribilduak:

Uri-Iribilduak, noztik eta zelan egon ziran ordezkatura Gernikako Lege Biltzarrak?.

Gogoratu bear dogu, Iribilduak:

A) Auzo, leiño, erri ta Gernikako Batzarrak baiño, milla urte askoren ostekoak dirala, eta euren Euskal lurretan eraiki baziran, Bizkaitar guztien baimenakin eraiki zirala.

B) Uriaren gizartea babesteko izan dabe, arresidunezko orma barruen esitzea, Euskal-lurraren zabaltasunezko bizitzan, sakabanatuta egotearen aurkakoa zala.

D) Baleiteke neurri andi baten, kanpotik ekarritako kolonitarrekin erriratu.

E) Eta euren jaurkintza, Euskal eskubidearen gaiñetik, Logroñoeko Foru arrotzlegean ezarri ziran.

Iribildu´etan, Eleiz aurreko batzar zabalak egiten ziranen aurka, alkatearen aginduan Udaletxeko Batzarrak, itxita egiten ziran.

Iribilduak, Gernikako Lege Biltzarrera, ez ziran XVIIgarren gizaldi erdi-rarte sartu. Nai ta XVn gizalditik aurrera Eleizaurreko batzarrakaz, eskubidearen goraberan, zalantza ta asarre andiak euki.

Bien arteko bakeak eginda, 1.630eko urte inguruan asi ziran Iribilduak euren ordezkari biak Gernikara bialtzen. Eta nai ta Uri aundia edo txikerra izan arren, beste Eleizaurreko ordezkariak lez, ordezkari bat bakarrik euki

27.- Erri-baltzu = confederación, liga de pueblos.

eben legeztuta berba egiteko, autarkia emoteko, ta beste ordezkari bat, aol-kularizko lanak betetako.

Baten batek esango dau, zuzen-kontrakoa dala, Bizkaiko Bilbao Uribatzar nagusienak, Ereñobatzar txikerrenaren beste, autarki bat eukitea.

Lasak baiña, itaun oneri beste itaun bategaz erantzuten dautso: “Ez zan izan naikoa, berezkoaren beste autarki ta mintzaren eskubide emotea, Euskalerriko lurak, Espainako jaurkintzaren kabuz kolonizetan etorri ziran aurrekoai?”.

Euskal-Batzarrak a ta guzti, ez eben: “Legeen aurrean danak bardiñak iza-tea”ren ekintzagaz, Lege-Zarraren urrezko zentsuari, bear eben ordezkoa emon baiño besterik egin.

Eta arrotzari erakutsi: “Errepublikaren autarkia, lur ta bertako jaiotzaren eskubidetik agertzen zala, eta Iribilduarena Errepublikak emoneko bidetik”.

A ta guzti, non ikusi da: “Norbere etxean kanpotarrai, etxeko Jauna beste aginduten lagatzea?”.

Espainolak, guri erakutsi ete dauzkue, DEMOKRAZIA zer DAN?

2.3. Bizkaiko Batzar Nagusiaren Izkuntza:

Euskalerriko eta Bizkaiko Lege-Biltzar guztietako izkuntza, Euskerea zan izkuntz bakarra, arek eta gure jauntza Espainaren eragipenean nastu arte, eta batez be, Espainako errege izango zan I Juanen⁽²⁸⁾ eskuetan jausi arte.

2.4. Noz, zelan eta zergaitik sartu zan latinkume edo gaztelera gure Batzar-Nagusietan?:

A ta guzti, Gernikako Batzar-Nagusietara joan orduko, Eleizaurreko askatasunean egiten ziran Errepublikako batzar guztiak, danak egiten ziran Euskeraz. Bai eta Billaren mugatuko Udalbatzar geienetan be.

Lege Biltzarrak, Latinkume⁽²⁹⁾ edo gaztelera, agintezko izkuntz bezela artu zala, antziñatik datorren gauza da. Erregeak bere ardurak zaintzeko, bialtzen ebazan zuzendari⁽³⁰⁾ bidetik ain zuzen.

28.– I Juan (1.358-1.390) II Enrike eta Billenako Juana Manuela, Diaz de Harotar Maria Teresaren bostgarren biloba eta Dn. Loporen arreba izan zanaren semea. Lope onen eskubidetik etorten jakon Bizkaiaiko Jauntza eta 1.371n Bizkaitarak bere izenean ziñ eginda, 1.379an I Juanek Espainako erregetza artu ebenean Bizkaiaren Foruak be zindu ebazan. Ereño, Mujika, Berango eta Berriatuak” bialdu ebezan aginduak, ordezkariak ez ebelako jakin irakurten, idazten eta gitxiago gaztelera berba egiten, zigortuak eta espetxeratuak izan da. / 29.–Latinkume = romance.
30.– Zuzendari = corregidor.

Errepublikaren ordezkari geienak alaere, Euskeraz bakarrik jakin eben, eta a ta guzti, gaztelerea indarrez, 1.614ko Abenduaren 10ean legeztu egin zan.

Ortik aurrera, Orokorrezko Batzarretara joan bear ziran ordezkariak, latin-kumez idatzi ta berba egiten ebenak bakarrik bialtzea agindu eben, zigor, diru-zigor eta espetxearen keiñaduragaz.

Alan sortu zan 1.624ko Epaillaren 19an Orokorrezko Batzar Nagusietan, Libano-Arrieta, Ispaster, Sondika, Leioa, Berango, Lemoiz, Laukiniz, Bakio, Areatza eta Ubideako ordezkariak kanpora bialdu ebezanean, gaztele-raz ez ebelako jakin.

Eta alan dakar Labairutar Estanislao apaizak bere idatzitako liburu “Historia General de Bizkaia” bostgarren atalean. 1.625eko urtean egin ziran Orokorrezko Batzar batzuetan, zelan ez ziran onartu: “Barakaldo.

Argi ikusten da, batzango menperatzaille zale errege orreik antziñatik asi zirala errirasle edo kolonogille lanetan, nai ta gaur arte “ezer” lortu ez.

Gaur, gure ordezkari abertzaleak Euskeraz bakarrik alegintzen dira, eta nai ta itzultzeko gailluak euki, adeitasunak⁽³¹⁾ emoten dauan lotzagaz gaztele-raz be berba egiten dabe.

Espainol-menperatzaille eritzikoak batzuetan beartuta, Euskeraz ez dakie-lako, sarrera labor batzuk baiño ez dabe egiten.

Ekintza ori, Bizkaitarren jabetzazko elburura begituta, pauso andiak emo-ten gabizela esan nai dau.

Nai ta gaur, Espainolak guzurraren bidez, legeak euren aldera maltzur-biur-tuta, eta gure autesmeneko⁽³²⁾ aukerak indarrez murriztuta, Gernikako Le-gebiltzarraren eta Euskadiko jaurkintzaren lendakariak Euskeraz ezer jakin gura ez.

2.5. Pase Forala zergaitik sortu zan?:

Gure ordezeko batzarkideak antziñatik konturatu ziran, euki genduzan Jaun-errege Gaztelar orreik azpikeriz, Iribilduak iraspenduten asi ziranean, Euskalerria kolonizetan ibili zirala, eta geiago, gure jauntza 1.379an Gazte-lako I Juan⁽³³⁾ erregearen eskuetan jausi zanetik.

Orregaitik, gure ordezkariak arduratu ziran «arazo barrieri, neurri barria-kaz» aurre egiten.

1.406an Gaztelako III Enrrike “GAXOA”⁽³⁴⁾ il zanean, gure jauntza, urte bi bete barik euki eban IV Juanen⁽³⁵⁾ eskuetan jausi zan, eta Katalina ta Fernando beren aita-amaren ordezekoak egiten egon zirala, gure Legebil-

31.- Adeitasun = cortesía, deferencia. / 32.- Autesmen = facultad de votar. / 33.- Juan I de Castilla (1.358-1.390). / 34.- Gaxoa = Enrrike III (1.378-1.406) el doliente. / 35.- Juan II de Castilla (1.405-1.454).

tzarkideak beartu ebazan gure Foruai ziñ egien. Eta Juan berak be, zin egin bear eutson adiñekoa biurtu zanean.

Baiña denboraldi oneitan Gaztelako erregeak “Pase Foral”a kendu gurean ibilita, Bizkaitarrak asarratu ziran, eta Jaunak, arrazoia eukiela ikusi ondoren, 1.452an Uztaillaren 21ean Gernikako zuaitzpean egingo zan batzarrean, Bizkaitarrak euki ebezan oiturazko eta aukerazko-legeak idatzi egiezala esan eban: **“Que cualquier carta que el Señor de Vizcaya diere contra Fuero de Vizcaya, fuere obedecida y no cumplida”**.

Eta alan idatzi zan Errigoitiko Santa Maria Eleizbarrutian, Foruaren leenengo liburuan.

1.526an gure legegilleak, kontu aundiagoa euki eben Foruak berriztu ziran: **“Pase Forala”**ren gorabera, gure Bizkaiko Jaunaren ulermenak ez egian zalantzarik euki.

Eta alan diño barriztutako Foruak bere XIgarren legezko I izenburuan. Otro si dijeron: **“Que habian por Fuero, y ley, y franqueza y libertad que cualquiera carta o Provisión Real, que el dicho Señor de Vizcaya diere o mandare dar, o proveer, que sea, oser pueda contra las Leyes o Fueros de Vizcaya, directe o indirecte, que sea obedecida y no cumplida”**.

Bizkaitarrek, euren legegintzaren iraspenak⁽³⁶⁾ era orreitan oiñarritzen ebezalako, mendegabetasunaren⁽³⁷⁾ jazarraldiak aurrera eroateko eskubide osoagaz agertu ziran.

2.6. Gaztelar erregeak, zelako ibilbidea egiten eben gure Bizkaiaren Foruai itza edo ziñ egiteko?:

1.369an Espainako erregekume⁽³⁸⁾ I Juanek gure jauntza artu ebenean, Bizkaiko Jauntza ez eben bat egin Gaztelako koroia gaz, gure Batzar Nagusiak I Juanen pertsunagaz bakarrik itzarmentzen⁽³⁹⁾ ziralako.

Orrela, Itzarmen orreik, ez eben zer ikusirik Gaztelako erreñuaren izatasunarekin.

Bizkaiko lurraldea, ez zan sekula geratu lotuta Gaztelako legearen mende, Bizkaiko Jaunarekin baiño, eta inoz iñoren mende, Jabetasuna Bizkaiko Batzar Nagusiarena izan zalako.

Orregaitik, Gaztelar erregeak euren erregeaulkian ezartzen ziran, jauntzaren lenengo urtean zindu egin bear ebezan gure Foruak, Forulegeak agintzen ebazan leku ta eratan 14 urte beteta edo bete ostean. Bestela, bere orde, gurasorde edo legezko aita-ama ordekoak.

36.– Iraspenan = en su constitución. / 37.– Mende-gabetasunezko = desobediencia.

38.– Errege-kume = infanzon, hijo de rey. / 39.– Itzarmendu = pacto, acuerdo.

Jauna Bilbora elduta, gure Foruak agintzen eban lez, Iribilduaren esiko⁽⁴⁰⁾ atean emon bear eben lenengo ziñitza. Santos Juanes gaxo-etxe ondoan egoana, eta gaur Atxuriko lur orretan langintzazko trebetasunaren ikastetxea kokatuta dagoan lekuan.

Bertan, Bizkaiko Jauntzaren ondoretzagaitik⁽⁴¹⁾ onartua izaten zan, eta Bilboko errege-jauregian atsedean labur bat eginda, Txorierriko ibarran egoan erromatar arbidetik⁽⁴²⁾, Gernikara bideratzen ziran. Gero Bermeotik, sale-rosle merkataritzak joanetorkeko izango zan bidetik.

1.526an Foru liburu barrien agindu bidez, Larrabetzuko Goikolexea auzoan dagon XIn gizalditik San Emeterio ta Zeledon ziñ egiteko Eleizan egiten zan bigarren ekitaldia. Larrabetzu gero, I Juanek, Iribildu eban.

Morgan egiten zan irugarren ekitaldia, Aretxabalagana bizkarzelaian jaunaren eskuari musuak emonda, Bizkaitarrak jaun barriari umajea⁽⁴³⁾ egiteko.

Laugarren ekitaldian, Gernikan dagoan Antziñako Santa Maria Eleizara joaten ziran, eta bertan Bizkaiko Legebiltzarkideen aurrean ziñaundiena emoten eutsien Bizkaiko Foruai.

Eta ortik, Bizkaiko Jauntzan Zuzentasunezko Lege Buru izan zan Bermeora joaten ziran, Santa Eufemiko Eleizan oiturazko ziñ egiteari amaiera emoteko.

Au da, gure lenengo idazpuruaren, I eta IIIn. legeetan, 1.452ko Foru Zarrak agintzen eban ibilbidea, eta aldakuntz txiker batzuekaz 1.526an barriztutako Foruak, gure Foruari ziñ egiteko esaten dauana. 1.476an Vn Fernando katolikuak egin eban azkenez bidai ori.

Gizaldi bat geroago Mendietatar Frantzizkok margoztu eban, Gernikako Legebiltzar gelan dingilizka eskegita dagoena: V Fernando erregea aberats erregeaulki baten ezarrita, eta alboetan Oñaz ta Ganboatarrak euren armarrien paperezko bilgoagaz⁽⁴⁴⁾. Goialdean, Bizkaiko andrak euren txuntxur antzeko burtsareakaz⁽⁴⁵⁾ eta atzean auzo bat bere eleiza, errekea ta mendiak ikusten dira.

Erregeak emendik aurrera, ziñatuta, paperezko agiri bat bialduko eutsoen Bizkaiko Batzar Nagusiari, Gernikako Zuaitzpean Batzartuta irakurten zana, eta Bizkaiko batzarragaitik beste barik onespanduta geratzen zan.

V Karlosek olan egin eben, eta Lasak diño: “Ez zala jaio gure bide latzetatik mando gaiñean ibilteko”. Baiña baleike, beren burua, beste amets batzuen kabia izatea.

40.- Esi, arresi = muralla. / 41.- Ondoretzagaitik = corregimiento del señorío. / 42.- Erromatarren arbidetik = calzada romana. / 43.- Umaje egiteko = rendir pleitesia. / 44.- papeezko-bilgoagaz = rollos de papel. / 45.- Txuntxur antzeko burtsareakaz = cofias-coniformes.

3. Zatia.

3.1. Bizkaiaren leenengo jauna:

Durangoko Jauna eta Nafarroako erregearen ordezkoa izan zana Eztegiztar Santxo il da, Bizkaitarrak euren Batzar Nagusiaren legejaurkintzan babes-teko eta antolabideak epaitzeko bearkuntzan agertuta, gudaiburu ta epaillea aukeratzeko prestatzen asi ziran.

Busturiako gazte bat borroka orreitan egin-ebenagaitik aukeratu eben.

Abizenez “Lope” euki ebena, eta bere amaren bidetik Eskoziako erregearen birseme edo billoba zana.

Eztegiztar Santxoren alabeagaz eskondu zan. Eta bera izan zan Bizkaiaren leenengo Jauna: “JAUN ZURIA”ren izenagaz 888 ezagutu, eta 909an il zana.

Or sortu zan Bizkaitarren jauntza, Gipuzkoa ta Arabagaz batera Nafarroako erreinuz alkargotuta, 1.224garren urterarte iraun ebana. Eta ez espainarrak esaten daben lez “BIZKAITARREN ASKATASUNA”, Euskal Askatasuna, bere izkuntza beste antziñakoa dalako.

Espainolak ez dabe esaten Bizkaitarrak ez giñela iñoz laterritu?. Or, nun dagoen berezkotasunaren “Estadu edo LATERRIA”.

3.2. Bizkaiako jaunaren aldi urrena:

SARRERA: Iturriza eta Zabalatar Juan Ramonen “Historia General de Vizkaia” liburutik artzen dot Bizkaiko Jauntzaren leenengo sei jauntzuen aldi urrena, gero Zelaia eta Ibarratar Adrianen liburuegaz aurrera egiteko.

Baiña egia jakiteko, Euskaldun edo ta Bizkaitar guztiak irakurri bear geunke: “Labayru ta Goikoetxeatar Estanislao” Apaiza ta edestilariak idatzita daukan “Bizkaiko Jauntzaren Edestia”. Beren gezurtabideko⁽⁴⁶⁾ iturritik, egi garbiena artzen dogulako.

Espainol edestilari maltzur esanetan, Manso Lopezen izena eta beste batzuen nastuz, askorentzat ez da berak eukena, edestilari orreik izen askorekin nastuten dabelako, nai ezkontzan, adiñetan eta bizi ziran urteetan: Manso, Munio, Muso. Nuño, Fortun, Iñigo, Lope Fortunez edo ta Ortiz ta Alonso.

Eta bere emaztearen izena: Dalda, Alda, Nuña Bella, Maria, Blanka edo Belaskita, Teresa Urbinakoa eta Albira Bermui Lainez.

46.– Gezurtabideko = refutaciones.

Semearekin be beste ainbeste.

Arrigarriena: Dalda ama, Jaun Zuriaren aitagaz ezkontuta agertzen ba dabe, Jaun Zuria eta beren semeagaz be ezkontuta agertzen dabe, aitona aita eta semearen emazte lez agertuz.

Espainako edestilariak, Euskaldun edo ta Bizkaitar edestia euren mende aldera bideratzeko, okertzaille edo ta eskerniatzaille ezeren lotsa barik biur-tzen dira "España-Imperialen" edestia izan dagian, euren erabilketak⁽⁴⁷⁾ elburu orregaz oiñarritzeko.

2.n Jauna:

Jaun-Zuriaren seme, Dn. Manso Lopez (909) edo Dn. Nuño Lopez izen-enez ezagutzen zana izan zan Bizkaitarren bigarren Jauna.

Nafarroako Santxo Abarka erregea eta bere emazte Teudaren alaba Doña Blanka Belazkezegaz ezkondu zan, eta Dn. Iñigo euki eben seme Ezkerra izan zan Bizkaitarren irugarren jauna.

Manso edo Nuño Lopez au, Gaztelako Gonzalo Nuñez kondea, Fernan Gonzalez kondearen aita izan zanarekin, adiñeko ta laguna izan zan.

920n urte-inguruan il zan, eta bere gorpua, Morgan Meakaureko San Mar-tin eleizan illobiratuta dago, 1.404an Lope Garzia de Zalazarek idatzitako "Bizkaiko Kronikazetan" esaten dauan lez.

Eta Alonsotegiko Fr. Migelek esaten eban: Beren denboran, Eleiz orretan egon zirala il baten obi-arriak. Eta baleike, 1.781ko urtean aldareaurrea zabaltzeko egin ziren lanetan, agertu zan ilobiko-arria⁽⁴⁸⁾ izatea.

3.n Jauna:

Iñigo Ezkertiarra⁽⁴⁹⁾ esaten eutsoenari izan zan Bizkaitarren irugarren jauna.

Beren ezkontza gaitik ez da aurkitzen gauza garbirik, nai ta batzuk, Nafarroako errege Dn. Gartziaren alabagaz ezkontuta egon zala esan.

Lope Garziak esaten dau, Iñigo onek Mauritarrai, lur zabalak irabazi eutse-zala, eta Leongo erregeai aldatu eutsozala Enkarterriko lurraldearen truke, Bizkaiko Jauntzagaz alkartuta, Bizkaitarrak euki eben eskubide bardiñean.

Bizkaitarrak alegindu eben kondearen izen aundiki ori artu dagiela, eta 924ko urtean il zanean, bere seme Lope Iñigezek artu eban Bizkaiko Jaun-tza.

47.– Erabilketak = manipulaciones. / 48.– Ilobiko arria = lápida tumular. / 49.– Ezkertia izateagaitik esaten eutsena.

4.n Jauna:

Lope Iñigo Diaz eta Ortiz izan zan Bizkaitarren 4n jauna (924), eta gaztelar Fernan Gonzalez eta Leoneko errege II Ramirogaz batera, Azinazen borrokatu ziran Almanzor Mauritarren aurka, 938ko urtean Dagonillaren 6an.

Baiña emen be naste aundia dago, Simankaseko borroka orreri batzuk, Azinazeko borroka zala esaten dabelako. Beste batzuk, III Abderramanen aurkako borroka ori Almanzoren aurka gure dabelako biurtu. Eta Almanzor edo Abuamir Mohamed (940-1.002) onek, ez zan izan iñor 976ko urterarte II Istxenen (965-1.013) irugarrengo kalifatoan. III Abderraman (891-961) ariñauko 929 urtetik aurrera izan zalako Kordobako Kalifa.

Beste aldetik, Fernan Gonzalez ez zan egon borroka orreitan eta orregaitik, Leongo errege II Ramirok, Munio Nuñezegaz batera espetxeratu ebazan Klabijoko⁽⁵⁰⁾ Gazteluan.

Edestilariak borroka orren urteagaz be ez dira argitzen: Karrillok 930ean izan zala, Garibay eta Sandobalek 931n, Marianak 956-958 urte bitartean, Llorentek 939an, Burgosek 941ean, eta Apontek 927an.

Dana dala, Iturrizak esaten dau, Kristauak, 931ko borroka ori mirariz irabazi ebala, Santiago apostolua zaldi gaiñean eurei laguntzen egoalako.

Fernan Gonzalez kondeak iru zaldun taldetan banandu ebala gudalozte ori, eskuin aldean Gusto Gonzalez de Salas bere semeekin, 200 zaldun eta mendiko 6.000 oiñezko gudari.

Ezker aldean Lope Iñigez ipini ebala, beste 200 zaldunekin Bizkaia, Bureba, Trebiño, eta Asturiasetik ekarri ebazan 6.000 oiñezko gudarigaz.

Fernan Gonzalez atzealdean kokatuta irugarren zaldun taldeagaz eta 3.000 oiñezko gudarigaz. Guztiz, 450 zaldunakin eta 15.000 oiñezko gudarigaz osotzen zala gudalozte ori.

Iru gau ta egunean borrokan ibili zirala esaten dau, eta bertan Lope Iñigez il zanean, bere lagun gudariak gorpuari begira egonda, esan ebela: “Or, Bizkaitar Lope kondea, sagarretan aberats eta txiro, ogi ta ardota”.

Lope Iñigezek, Iñigo ta Garzia Santxez, urte gitxiko seme bi itxi ebazan, eta bien artean eroan eben Bizkaitarren Jauntza.

50.- Clavijo = lugar al S. de Logroño que conserva los restos del legendario castillo, donde en el 960 estuvo preso Fernan Gonzalez. La batalla de clavijo es un imaginario combate entre los ejércitos de Ramiro I, o II y Abderraman III, venciendo los cristianos con la ayuda del apostol Santiago.

5.n Jauna:

Santxo Lopez izan zan bostgarren Bizkaitar jauna, eta 973 edo 993ko urtean Mauritarren aurkako borroka batetik etxera itzultzen egoala, Araban Morillaseko Subijanan, bere menpekoen artean bakeak egiten egoala, oarkabeko⁽⁵¹⁾ gezi batek il eban.

Juan Baskok esaten dau: Nafarroako errege Santxo "Abarkaren" alaba, Blanka Belazkitagaz ezkondu eta egoala.

Juan Baskori, Pedro Salazar de Mendoza jakintsuak urten eutsen bidera esanez: Belazkita, Manso Lopezekin egoala ezkondu eta 20n. txatalean⁽⁵²⁾ esaten dan lez, Iñigo ta Garzia Santxez seme bi itxi ebazala urte gitxigaz, eta Bizkaitarrak euren jaurkintzarako, bake ta gudarako gizona bear eben lez, Mansoren sasiko anai Iñigo⁽⁵³⁾ ezkertia aukeratu ebala.

6.n Jauna:

I Iñigo Lopez ezkertia (1.015-1.077) izan zan Bizkaitar jauntzan seigarren Jauna 1.040-1.077 urte bitartean, eta lenengoa agirietan agertzen dana. Ezkertia izan bear izan eben, edo baliteke beren aitonaren oroimenez, edo ta sasiko seme izatearren, ezkertia deituko eutsiela.

Dana dala, beren Iñigo Santxez lobai emon eutsozan Llodio ta Okendoko ibarrak, eta Luiandokoa Orozkoko Gartziari.

Zaldun bi onengaitik, aberats lez aipatzen dabe Nafarroako 1.020 eta 1.043 urteko agiriak. Eta Iñigoren senditik datoz, ainbat kardinal, gongotzain eta buru nagusi emon ebezan Mendozatar leiñu edo iturburuak.

Iturriak esaten dau, Iñigo Ezkertia balikela, Nafarroako erregearekin ibilteta, Nafarroako jaurlaritzan, beren izeneko agiri batzuk dagozelako.

Larreategi eta Mendozako Zalazarrek ez dabe esaten ezer beren ezkontzari buruz, eta 1.044an il zala.

Baiña bere seme Santxoren eriotzari buruz: 1.070an Toda Ortiz bere emazteagaz San Millaneri egindako emaitzan; 1071n Aragoiko San Juan de la Peñari, Mundakako Santa Maria lekaidetxearen emaitzan; 1.072an San Millan de la Kogollari, Iurretako San Martin lekaidetxearen emaitzan; 1.075ean bere emaztearen eriotza, eta 1.076an Nafarroako IV Santxo Peñalengoa il ebenean, badakigu bizirik egoala, eta Adrianek ta Labairuren esanagaitik, nai ta ziur jakin ez, noz izan zan beren eriotzea, 1.077an il zala emoten dau.

51.-Oarkabeko gezi batek = flecha descuidada. / 52.- Txatalean = capitulo. / 53.- Sasiko-anai = hermano bastardo.

Emen esan bear da, 1.076an IV Santxoren eriotz ostean, Aragoiko errege Santxo Ramirezek euskal aldean, eta Gaztelako errege VI Alfonsok (1.040-1.109), Naiarako erreinua esaten eutsienari egin eben mendekuagaz, Iñigo-ren sendia banandu zala, Fortunio Iñigez Nafartarragaz aurrera eginda eta Lope Iñigez gaztelarrakin alkartuta.

Artu eben erabagi ori, ez zan izan txarra Bizkaitarrentzat, Bizkaiko Jauntzaren askatasuna lortu ebalako.

Ez eta Araba ta Gipuzkoarentzat be ainbeste, VI Alfonso gaztelarrak, nai ta aginteko maillan neurri aundia lortu, Euskaldunek ez ebelako ezer galdu askatasunean eta politika maillan, len Nafarroako alde euki ebazan zaldun jauntzak, aginpide bardiñakaz aldatu ziralako Gaztelar erregeagaz. Bizkaiko batzarrak, Iñigo Ezkertiarren urrena, Dn. Lope beronen semea izendatu eben.

Ondorio labur-bat :

Adiñ onetako edestian, nai askoz aurretik etorrita be ikusten dogu, 1.035ean Gaztelako ta Aragoiko erregetzak sortu ziran urtetik aurrera, erregejaunen arremanak ugarituz gain, neurri bardiñean naspiltzen joan zirala eta egoera ortatik urten ezinezkoa biurtzen.

Erdi-Ugarte onen erditik gorako gizartea, zoratuta bizi bear izan eben, bertoko eta Mauritarren aurkako borrokeagaz; Ainbeste erromatar godo eritziz, goitikberako jaurkintzaren agindu maillakaz eta ainbeste Kardinal, gongotzain, gotzain, abate, ta norkeriaren jauntzuketararako egon ziranai, umajea egiterakoan.

Euren artean danak senide eginda, sortzen ebezan arazo bidetik, noren aginpean, edo umaje⁽⁵⁴⁾ egon?.

Eta emen Bizkaitarren gaiñetik Euskalerra osoa ai patuko neuke, mirari aundi bat dalako, betiko Euskal sinismenean agertu gindezan.

Geiago, 1.076an Nafarroako IVn. Santxo Peñalengoa il ebenetik aurrera, Euskal Laterriarentzat gogortzen asi ziralako erasoak, gure Askatasunezko Nortasunean aienatu edo ta euren andikerizko ameskeri aurrean buruak makurtu gendizan.

Bizkaitarren kalterako, kanpotik agertzen ziran arazoai aurre egiteko, Jaun-Bizkaitarrak beti alkartu ziran Gernikako Batzar Nagusiaren agindupean, eta zintzo jokatu, korapillo orretatik urteteko.

Bizkaitarrak, alan jokatu eben euren garaian. Al izango ete gara gu, gaurko korapillo bardiñatik urteteko?.

54.- Umaje = pleitesia.

Bizitz onen Belaunaldiko giza garai guztiak bardiñak dira, aldi guzti orreik, azpian danak egin bear bardiñakin marraztuta dagozelako: “ERRI-GI-ZARTEAREN GARAICO BELAUNALDITAN, NORTASUNAREN ORDEZKARITZAZKO ARDURA BIDETIK, OREKAZKO-EKAN-DUAK LORTZEA”. Egin bear dan guztia baiña, JAINKOaren LEGEZ-ko aginduari begira, Nortasunaren Demokrazizko Askatasunean siñismen aundiagoak lortzeko.

7.n Jauna:

III Lope Iñigez jauna “illegorri”, izan zan gure II In Jaun agiriduna, eta emendik asi ta aurrerako edestia, ziurtasunezko argitara agertzen garella esan nai dau orrek.

III Lope Iñigez, Iñigo Lopez ezkerria eta Toda Ortizen semea izan zan.

III Lope Iñigez, Zizkanpeadoren lengusu Andre Teklaregaz ezkondu zan, eta euki ebezan seme-alabak:

Diego Lopez de Aro, Bizkaiko jaurkintzan ondorengoa izango zana, eta Aroko etxean lenengo kondea.

Santxo Lopez. Andre Toda, Arabako kondea izango zan Lope Gonzalezegaz ezkondu zana. Andre Santxa. Eta Andre Teresa, Garzia Santxezegaz ezkondu zana, izan ziran.

IV Santxo Peñalengoa il ebenetik eta Nafarroan sortu ziran eztaibadagaitik, beren aita Iñigo Lopezen antzera, Gaztelako VI Alfonsoren eragipenera⁽⁵⁵⁾ ondoratu zan, eta Bizkaitarren Jauntzaz gain, bere aginterria: Naiara⁽⁵⁶⁾ galduta, IV Santxo Peñalengoa il eben arreba Urrakak, Gaztelako Gartzia Ordoñezegaz ezkondu egon zana berrezkuratu ebalako, Araba eta Gipuzkoa konde lez (1.085-1.090) jaurkitu ebazan.

Bizkaiko Jauntzan zoritxarrez, beste garrantzi aundiko arazo bat sortu jakun Iñigo Lopez il zanean, Lopez Iñigok Bizkaiko Jauntza artu ebenean iñork ez ebelako ezer esan, ortik aurrera, sortzez, odolez edo ondorengo nagusigai⁽⁵⁷⁾ zanak artzen ebalako.

Adrianek esaten dauan lez: Bizkaitarrak, lotan egon al ziran aldi orreitan?.

Ez dot uste. Bizkaiko jaunak, Gaztelako jaurkintzan orain arte eta emendik aurrera artu ta artuko eben indarragaitik, Bizkaitarrak bat ala beste⁽⁵⁸⁾ sarearteko eragozpenean arrapatuta, gure jauntza Aragoi edo ta Gaztelar erregeen jabetzatik aldentzeko, alegin guztiak egin ebelako.

Zoritxarrez baiña, ondorengo bide orretatik Gaztelar errege I Juanen esku-etan jausi giñan.

55.- Eragipenera = influencia. / 56.- Naiara = Najera. / 57.- Sortzez edo ondorengo nausigai = herencia o hereditariamente. / 58.- Bat-ala-beste = dilema.

Emen esan bear dogu, Iñigo Lopez eta bere seme Lope Iñigez Jauna, zelan aldatu ziran Nafarroako alkartasunetik, VI Alfonso gaztelatarren eragipe-nera.

VI Alfonso gaztelarrak, Iñigo Lopez eta Lope Iñigo gure Jauntzako aita-semeak, Nafarroako jaurkintzan euki eben indarragaitik, Naiarako jaurkintzatik kendu gura ebezan eta Gartzia Ordoñez bere zaldunari emon.

Alfonso konturatuta baiña, Errioxan zelango Nafartar zaletasuna egoan, IV Santxo Peñalengoa il ebenean, onen arreba Urraka, Gartzia Ordoñezegaz ezkondu eban, eta or, berrezkuratu eben Naiarako jaurkintza.

Ez gara aztu bear, VI Alfonso gaztelarra, IV Santxo Naparra, bere arreba Urraka eta Santxo Ramirez Aragoiko erregea, istarlengusuak⁽⁵⁹⁾ ziralako.

Lope Iñigez, naste orren bidez eta buruan ondo ausnartuta, Alfonsoren aldera egokitzea erabakitu eban, ararte bere jaurkintzan izan zan Naiararen jaurkintzarako aolkuak emonez batera.

Orretarako, Diego Albarez bere aitagiñarrebagaz, Santillana Asturiasera joan zan Alfonsorengana menpekotasuna eskeintzera.

Eta egiz joan zala ziurtatzeko, Gaztelan bere jaurkintzan euki eban Bilibioko⁽⁶⁰⁾ jauntza, Alfonsori emon eutson.

Lope Iñigezek artu eban erabagi au, garrantzi aundikoa da edestirako, emendik eurrera eta urrengo gizaldian 1.224ko urtean guztiz aldatu arte, Bizkaiko Jaunak geienez, Gaztelako erreinuen eragipenean ibili ziralako.

A ta guzti, Labairuk esaten dau: Lope Iñigo Jaunak, beti ibili zala Bizkaitarren Askatasuna zelan babestu, nai ta Zelaia ta Ibarratar Adrianek, bera ez-baikorra dala esan.

Nik uste dot, Labairuk arrazoia daukala, gaztelarren jaurkintza kolonigille izanez gain, goitik bera mendeko zaletasunean asi ziralako eraikiten, erro-matar kaizar katoliko elburu orreik lortzeko.

Lope Iñigez 1.093an il zan.

8.n Jauna :

1.093an I Lope Iñigez il zanean, bere seme III Diego Lopez, Zuria esaten eutsoenai 1.093-1.124 urte bitartean artuko eben Bizkaitarren Jauntza, eta 1.121an asieratik urte batzuk geroago abizen lez, Aroko erri tokiaren ize-na.

59.- Istar-lengusuak = primos carnales. / 60.- Bilibioko Jauntza = Ebro-ibai ondoan kontxaz de Aron dago Bilibioko gaztelu-zar edo jauregi-zarra eta tenientgoa (tenencia), Briñasetik urbil, Bañares erri-Iribilduan, Aroko Udalari dagokiona.

Aroko izena artzea, ez dau esan gura, eurak izan zirela Aroko erriaren sortzailleak, Xn. gizaldian Bilibioko agintarien babespean Aroko erribazter ori bere gazteluagaz, bizitza eukelako.

IV Santxo Peñalengoak emon eutson Diegoren aita Lope Iñigori Bilibioko gaztelua jaurkitu egian, eta beragaz Aro ta inguruko lurraldeak, ia Miranda de Ebroraiño.

Lopezarrak ortik aurrera, aundiak izan ziran Errioxako lurraldeetan, eta ez bakarrik ondore lez artzen ebazanagaitik.

Arotarrak, Nafarroako III Garzia Santxez eta bere seme IV Santxo Peñalengoaren erregetzazko aldibidetik artu ebazan Errioxaren agintari ardurak⁽⁶¹⁾.

Baiña, Gaztelako VI Alfonso gudabidez, Errioxako lurraldea mendetu ondoren, Arotarrak baztertu egin ebazan, eta Alfonso il zanean, bere alaba Urraka Gaztelako erregeiña eginda, Aragoiko I Alfonso gudalariagaz ezkondu zan.

Urrakak, bere Gaztelako jabetza zaintzeko, Diego Lopez onen egibide ta leialtasunaren zentzunezko serbitzu-truke, Errioxa aldean euki eben ospeon bidez, ostera emon eutsozan lurralde orren ardurazko jabetzak.

Arotarrak artekari lez ortik aurrera, mailla aundiko ospedunak, aberats eta indartsuak biurtuko ziran. Bizkaitarren jauntzaz gain, Nafarroaren agintari aldian zentzuzko jokoan egin ebenagaz eta ortik aurrera Gaztelako jaurkitzaren eragipenera aldatuta, egingo ebazanarekin.

Lope Iñigez “ZURI” onen bizitzazko denboran, orduko mendezale erregeak, norkeriaren maltzurezko guzur naste bidez ekarten ebazan asmoak, aipatu dodazan errege guztien alde, edo ta aurka, sailean edo naasmaas borrokatu zan, eta danak lotsa aundian artu bear izan eben euren aurrean, nai alde edo aurka jokatuta, ekandu aundiko gizon zentzuduna izan zalako.

Baiña baleike izatea, eta ni ziurtasunezko uste osoan nago, Arotarrak zentzu andiko gizonak izanez gain, Bizkaiko jauntzaren bidez, gudarako indar aundia euki ebal, eta edesti guztiko Espainol aldeko edestilariak Bizkaia-
ren agiriak erre edo desagertuazo egiteagaitik Bizkaitar agiririk agertu ez, egin ziran guda-guztietan Euskaldun asko egon zirala.

Euskaldunak egon ziran bai, baiña alde guztietatik, erregeak agintaritzazko maillan eta Mauritarren aurka katolikotasuna burutzeko Erromatik artzen eben nagusitasunetik, euki genduzan Jaunak, gugaz demokraziaren itzar-meneko oituragaz lotuta egon ba-ziran be, beti egon ziran txeberazko sare orreitan arrapatuta, eta erregeen artean euren norkerizko borroka bidez,

61.– Naiarako erregetza esaten eutsienai batez be.

Euskal erritarren lurra bat edo bestearen mendean egonda, beti ibili giñan anaiartean etenbako borroka baten. Eta konturatu egin bear gara, Errioxa ta Aragoiko erritarrak denbora aietan Euskaldunak zirala. Bestela, zelango zentzua dauka, Aragoiko erregeak XIIIIn. gizaldian Ojakastroko epaileak, euren epaiketetan Euskeraz egin dagian baimentzea, erritarrak ez ebelako beste izkuntzarik jakin, eta Latiegitar Bizentek Ueskako agiritegian aurkitu eban XVIIIn. gizaldiko agerkaia, erritarrai Euskeraz berba egitea debekatzen eutsoena^(*).

Dana dala, Bizkaiko Jauntzan eta Gaztelako jaurkintzan, Aroko leiñu au izango zala garrantzitzuena 276 urteetan, 1.093an III Diego Lopez de Aro eta gure jauntzan bigarrenak artu ebenetik, euren sendi bidetik, Espainako errege 1.379-1.390 urte bitartean izango zan I Juanen eskuetan 1.369an jausi zan arte.

Diego Lopez “ZURI” au, Garzia Ordoñez kondearen arreba Maria Santxezekin ezkondata egoan eta lau seme euki ebazan: Lope Diaz de Aro, bere ondorengoa izango zana; Gilo Diaz; Santxo Diaz; eta Fortunio Diaz de Aro. III Diego Lopez Zuria, bigarrena gure jauntzan eta lenengoa Aro izenarekin 1.124an il jakun, eta Kukullako San Millanen illobiratuta dago.

9.n Jauna:

Jakin daigun zelako garrantzi aundia euki eben gizon onek, nai Bizkaiko jauntzan eta Gaztela ta Naiarako Jaurkintzan, aurkitu dodazan zertzelada geienak aurkeztuko dautzuedaz.

1.124an III Diego Lope Zuria Jauna il zanean, bere seme IV Lope Diaz de Aro izan zan Bizkaitarren Jauna 1.124-1.170eko urte bitartean.

Iturriza ta Labairuren liburuetatik artuta, Lope Zuria birritan ezkondata egoala esaten dau: Menzia, Arias kondearen alabagaz ezkondu zala leenengoz, eta Aldonza Rodriguez andrea, Rodrigo Fernandez Kastroko kondearen alabeagaz bigarrenez.

Aroko Diego Lopez izan zan leenengo semea, Bizkaiko Jauntzan bere ondorengoa izango zana;

Aroko Lope Lopez, gizon aberatsa gaztelanian, eta erregearen agiriak baieztu egiten ebana; Aroko Santxo Lopez, Kalaorrako Eleiz Nagusiaren epaitegiko⁽⁶²⁾ batzarkidea izan zana; Aroko Rodrigo Lopez, gaztelanian gizon andikia; Aroko Martin Lopez, gaztelanian gizon andikia; Aroko Pedro Lopez, gaztelanian gizon andikia; Aroko Alonso Lopez, gaztelanian gizon andikia; Aroko Urraka Lopez, Leongo II Fernando erregeagaz ezkondu

(*) Zeaztasun au, “Real sociedad de los amigos del país” 2.002-1 LVIIIko boletínean daukazue “EL EUSKERA en la HUESCA de los siglos XIV al XVII”ren izen buruarekin. / 62.– Arcediano = Juez del cabildo de la catedral.

zana; Aroko Menzia Lopez, ezkondua eta kondesa izan zana; Aroko Toda Lopez, abatandre izan zana.

Aroko Aldoza andrea, 1.169an bere aita Aroko Lopezek, Errioxako Kañasen eraiki eben Santa Maria lekaimeetxean abateme izan zana; Eta Aroko Lope Diaz, Siguenzako gotzaia izan zana.

1.122an, Diego Lopez Zuria bere aita il baño urte bi lenago, VII Alfonso⁽⁶³⁾ gaztearengana joan zan umajea⁽⁶⁴⁾ ta beren zerbitzua eskeintzera, eta 1.123an, Aragoiko I Alfonso gudalariaren eskuetan egoan Burgoseko gaztelua berrezkuratzen lagundu eutson.

1.134an, Nafarroa eta Aragoiko errege I Santxeztar Alfonso “Gudalaria” il zanean, Nafarroan 1.134ko Urrian V Gartzia Ramirez “Berritzaillea” aukeratu eben errege, Araba, Gipuzkoa eta Durango aldeagaz batera, eta Aragoi, Ramiro “Lekaidea”.

Baiña, Gaztelako errege VII Alfonso, urrengo urtean Kaizar-Jaun⁽⁶⁵⁾ izendatuko ebela arro, ta Nafarroa ta Aragoiko erregetzaren jabe eskubidea berak eukala siniskoi, Errioxa osoan sartuta, danagaz jabetu zan, Aroko Lope Diaz Bizkaitarren Jauna eta bere anai Santxo Diazen laguntzagaz.

1.135ean Anai biak egongo ziran Leongo erregetxean VII Alfonso “kaizar” koroatu ebenean. “1.137an, IV Lope, Gaztelako VIIan Alfonso erregearen alde egon zalako, Nafarroako VIan Gartziaren aurkako borrokan” Bizkaitarrak kendu eben jauntzatik eta Nafarroako erregeagaz alkartu ziran.

Arotarrak, sarri eroan eben Gaztelako erregebigarren izatea edo Alferazgo agintaritza. Ararte ziranen artean danen gaiñetik nabaritu zana baiña, 1.157ko Dagonillaren 21ean VII Alfonso ilda, ta bere seme III Santxo “Itxarokorra”⁽⁶⁶⁾ esaten eutsoenai izendatuta, Aroko Lope Diaz, izan zan Gaztelako erregetzan bigarren edo alferazgoko agintaritza eroan ebena.

1.158ko Iraillan edo Urrillan il zan Gaztelako errege III Santxo “Itxarokorra” eta Gaztelako erregetzaren agintaritzan, Kastro ta Larako etxeak, bekaizkeri bidetik eztaibada gogorretan ibili ziran lez, Aroko Lopezek ez dauka aipamenik aldi onetan.

1.162an agertzen jaku, Gaztel-Ugatxeko San Juan eleiza lekaidetxea biurtu gurean, egiten dauan emaitza gaitik. 1.162ko urte onetan, Aroko Lopez Diaz onek: Bizkaiko Jauntzaren gain, Naiara, Ojakastro, Gaztela zarra eta Trasmieraren jaurkintza euki eban, eta Gaztelako jaurkintzan bere aurka, Kastro ta Lararen bekaizki bidez sortzen eutsezan eztaibadak, ez eban lez onartzen, beren ardurazko jabetzak zain geratu zan.

63.– VII Alfonso = 1.105-1.157 urte bitartean errege izan zana. / 64.– Umaje = pleitesia.

65.– Kaizar-Jaun = emperador. / 66.– Itxarokorra = el deseado.

III Santxoren semea, VIII Alfonso (1.155-1.214) “Ona” esaten eutsoenai, 1.157-1.214 urte bitartean izan zan Gaztelako errege, eta 1.168an Toledon Koroatu ebenean, Leongo errege II Fernando bere osaba, Toledon bertan inguratu eban.

VIII Alfonsok gero, nai ta 13-14 urte baiño euki ez arren, Zurita berak inguratu eban, eta Zurita menperatzeko beren zaldunai deituta, oneik, Aroko Lope Diazeri ez eutsoen ezer esan, Kastro ta Lara gaztelar etxeokak euki eutsen bekaizkeriagaitik.

Lope gure Jauna baiña, jakiñerazita, bera joan zan batu ebazan Bizkaitar Zaldun ta gudamutillakin Zurita inguratuta egoan lekura, eta erregeari eskatu, aundieneko arrisku-lekuan ipini egiala.

Lope Diazek, ikasbide ederrena emon eban guda ori garaipendu ondoren.

Lope Diazek, VIII Alfonso diru aldetik euki eban larritasunagaz oartuta, eskeiñi edo ordaindu bear eutsozan diru, edo ta artu bear eben zatia guda-ondakiñetik, ez ebalako gura ezer.

VIII Alfonsok, bere basailu edo menpekoa izateagaitik Naiarako erregetza esaten eutsienai emon eutson maiztergo edo feudopean, eta ortik esaten eutsen Nafarroako Lope Diaz kondea. Bai, betirako Aroko iribildua bera eta beren ondorengoai.

1.169an Errioxan, Kañaseko zisterzienzeen lekaimetxe ta eleiza eraiki eban.

Dirua be atara eban, eta otso bi edergarrian irarrita euki ebazalako, txanpon diru orrei “Lobiseko” izenagaz ezagutu ziran. Gero otso bi orreik Bizkaiko armarrian irarri zirenak aretx ondoan.

1.170eko Loraillan 6an Siguenzako Gotzaindegian istripuz jausita il zan, eta Naiaran Santa Maria erregearen lekaidetxeko zimitorioan⁽⁶⁷⁾ illobiratu ta dago.

10.n Jauna:

Aroko Diego Lopez “Ona” esaten eutsoenai izan zan urrengo Bizkaitarren Jauna 1.170-1.214 urte bitartean, eta Rodrigo Jaun artxapezpikuak⁽⁶⁸⁾ esaten dauan lez: Aroko Diego jauna, indartsu, zentzunduna, gudaria, aunditasun andikoa, eta Espainako aundikien artean andiena, izan zala.

Aroko Lope Diaz bere aitag, jaurkitzeko itzi eutsezan lurraldeak baiño geiago zabaldu ebazan, eta Bizkaiko Jauntzaren gain: Bureba; Errioxa; Gaztela

67.– Zimitorioa = claustro de la iglesia. / 68.– Artx-apezpikua = arzobispo.

zaarra; Balpuesta; Belorado; Grañon; Kanpooko Agilar; Monteagudo; Logroño; Soria; Kalaorra; Naiara maiztergoan⁽⁶⁹⁾; Gaztelan ibar yrerri⁽⁷⁰⁾ aundiena; eta Gaztelako erregetzaren alferazgoa 1.180ko urtean, euki eban.

Egon ziran erregetza guztien andiena izan da, ez eben euki ezeren bildurrik alkartuta egon ziran erregeai arpegia emoteko eta banan banan: Leon, Gaztela, Nafarroa eta Aragoiko erregearen aurka egiteko.

Bizkaiko Jaun Aroko Diego Lopezon onek, aietako denboran aín gizon garrantziduna izan da, eta Kristau erregeak katolikotasun garaipenak lortzeko, Mauritarrakaz etenbako borroka baten egonda, ez eben euki urten biderik borroka aietatik aldentzeko. Eta alan ikusten dogu, Gaztelako VIII Alfonso erregeak eskatuta, 1.212an Tolosako Nabasen egin zan borroka nagusi orretan.

Aroko Diego Lopez, Maria Diaz edo Manrique de Lara, Nuño Lara kondearen alabagaz ezkondu zan lenengoz, eta izeneko IIIIn. Aroko Lope Diaz, “Suar-Buru”⁽⁷¹⁾ esaten eutsoen semea euki eban, Bizkaiko Jauntzan bere ondorengoa izango zana. Maria gazterik il jakon eta Ruiz de Azagratar Pedoren alaba Pereztar Andre-Todagaz ezkondu zan bigarrenez. Onegaz, euki ebazan seme-alabak oneik dira: Andre-Urraka, Larako etxearen Albaro Nuñezegaz ezkondu zana; Andre-Maria, Larako etxearen Gonzalo Nuñez kondeagaz ezkondu zana; Andre-Menzia; eta Pedro Diaz.

1.177an Aroko Diego Lopezek Toda bere emazteagaz, Naiarako Santa Maria erregearen lekaidetxea aukeratu eben euren eriotzako orduan illobiratzeko, diru asko emonda.

Itz edo taketartean esan bear dotena:

Leen: “Europa, beti izan dala gorputz bat, 325eko urtean Nizean dingilizka ipini zan asmatuko elburua, danok Aita-Santu ta kaizar baten mendean bizi gintzazanetik, Europako dan guztia alkarlotu egin ebalako”. Eta guzti au ziurtzeko ez da bear besterik, Gurutzeko gudak euki eben aurrerakuntza edo bilbakuntza⁽⁷²⁾ ikusi baiño.

Orregaitik, Europaren errien arteko politikan, erlijio, edo ta ekonomi aldeko arazoak konpontzeko Estraburgosera joatea, eurakaz zer ikusi ez daukan batek edo alderdi-gabeko batek arazoak epaitu dagiazan, ez da gaurkoa bakarrik.

Katolikotasunaren eleizbatzarrakaz alde batetik, eta Labairuren bigarren liburuan 162ko orrialdean esaten dauan lez: “1.176an be, erregeak norkeriarren bidez eukiten ebazan eztaibadak, alderdi-gabeko errege⁽⁷³⁾ batek epaitu egiten ebazalako⁽⁷⁴⁾”.

69.– Maiztergoa = feudo. / 70.– Ibar-yaurerri = merindad. / 71.– “Suar-Buru” = cabeza brava.

72.– Aurrerakuntza edo Bilbakuntza = evolución. / 73.– Europako errege guztiak senitartekoak izan arren, Berezko-Legeak beartuta, erdiko izatea eskatzen daualako. 74.– Frantzia edo ta Ingalaterrako erregeak, Nafarroa eta VIIIIn. Alfonso gaztelarren arteko arazoak konpontzeko.

Bigarren: “Jakin daigun zelako maltzur-jokoa egiten eben, batzangotasun alde, guztiz sartuta egon ziran espainol edestilariak: Labairuk liburu oneitan nor guzturtatu⁽⁷⁵⁾ egiten dauan geien aurkeztuko dautzuet”, euren ikasketak eta bizitzako maixutasunean idatzi ebazanak aurkeztuta, eta Aroko Diego Lopezeri buruz Labairuk gezurtatu egiten dabena.

Labairu eta Goikoetxeatar Estanislao Jaime de: Delfin de Labairu eta Monetar Nikolas, Filipinasen Batangas eskualdeko gudajaurleri, eta Bilbaoko, Goikoetxea ta Lezeatar Bonifasia Antoniaren semea izan zan.

1.845eko Lorailaren 7an Batangasen jaioa, eta 1.904ko Urtarrillaren 22an Bilbaon, birietako miñagaz il zana. Filipinasetik aita-ama eta iru anaiak Bilborako bidean itzultzen zirala, aita il jakien.

Lenengo ikasketak Bilbaon, Gazteiz, Burgos eta Bartzelonan eginda, 1.871an Toledon, eleizaren ikastetxe nagusian, eleiz araudietan maixu-mailla artu eban eta 1.872an apaiz egin zan.

Orduko denboran egoan erlijio-politika eztaibadagaitik, albizaritzaren berri-idazlearen eragipeneko indarrak deituta, Eleiza, Euskadi eta Bizkaiari buruz, ordaindu ezinezko ainbat gauza idatzi ebazan, artean, nik aurrean daukat “HISTORIA GENERAL DE BIZKAIA” liburu eder au dala.

Llorentetar Juan Antonio: Espainol idazle ta apaiza, 1.756an Logroñoko Rincon del Soton jaioa eta 1.823ean Madrillen il zana. Kalagurriko apaiz ta Bikario Nagusi, eta ezereztu gura eben inkizizioaren idazkari nagusia izan zana.

I Bonapartetar Joseren jaurkintzan laguntzaille izan zana, eta 1.792an Fuerojuzgoaren legea; 1.818an Espainako inkizizioaren ikertutako edestia Frantzez izkuntzan, 1.822an Gaztelera itzuli ebana; eta “Portraist politiques des papes” idaztearren Frantziatik kanporatu egin ebana, eta abar.

Labairuk, arrazoi aundiekin: Llorenteri: “Maltzur guzturti, edo Eskernia-tzaile jokuan arrapatutako erruduna dala” esaten dautso.

Eta bere guzturtapeneko lanean itandu egiten dau: “Gizon jakintsu batek, zelan euki leukio Euskalerraren Euskereari eta Bizkaitar izatasunari batez be, ainbeste gorroto”.

1.202-1.206ko urtealdi illunak ziran Diego Lopezeri buruz, Garibay, Zurita eta Moretek, urte orreitan gertatu zan guztia 1.206ko urtean kokatzen dabena.

Labairuk, 1.202, 1.203, 1.204, 1.205eko urteetan kokatzen dabezanak, dagozan zeaztasun gitxigaz. Dana dala, gertakizun oneik, Diegoren arreba Aroko Urraka Lopez alargundu zanean asi ziran.

(75) Guzturtatu = refutar.

Moret eta Garibayk auxe esaten dabe: Gaztelako VIIIn. Alfosoren semea, Leongo errege II Fernando il zanean, onen semeak, Urraka Lopez bere emazteak euki ebazan jabetzazko ondasunaren billa asi zan indarkeriz, eta Aroko Diego Lope bere arreba babestera joanda, Leongo errege IXn. Alfonsogaz borrokatu zan.

Gaztelako VIIIIn. Alfonso, Leongo IXn. Alfonsoren lengusua izanda, oneri lagundu eutson, eta Aroko Diego Lopezek Gaztelako erregetzatik urrunduta, Nafarroako erregetzara urbildu zan.

VIIIn. Santxo indartsuak, Diego, Lizarran babestu eben, eta onek Lizarratik Gaztelarrak zirikituta, Gaztelako VIIIIn. Alfonso eta Leongo IXn. Alfonso lengusu biak Lizarrara etorri ziran Diego zigortzen.

Baiña guduxkaren alegin batzuk eginda, eta Gaztela ta Leongo erregeak Lizarrako ormaren sendotasuna ikusita, ostera itzuli ziran euren erreinuetara.

Eta Zuritak: Leongo errege IXn. Alfonso, Urraka bere ama-ordeak euki ebazan Agilar eta Monteagudoko gazteluak, VIIIIn. Alfonsogaz indarrez kentzera joanda, Aroko Diego Lopezek eurei aurre eginda gero asarratuta, gaztelako erregetzatik urrunduta egin zala, Nafarroako erregetzara urbilduz.

Eta Diegok Nafarroatik Gaztela zirikituta, Lengusu biak etorrita, ezetuten zan aundienetariko borroka egin ebela, Nafartarrak galtzaile dirala.

Gero, Aragoiko Andre Santxa erregiñaren eskabidez, Alfaron, bera ta bere seme Aragoiko errege IIn. Pedro, Gaztelako VIIIIn. Alfonso, Leongo IXn Alfonso eta Nafarroako VIIIn Santxo "Indartsua", batzartuta, eta Diego babes barik itzita, au Balentziako Mauritarren gana joan zala, eurakaz Aragoiko erregearen aurka egiteko.

Borroka orreitan, Aragoiko errege IIn Pedro zaldi barik geratuta, Diego berak bere zaldia emon eta Balentziako Mauritarren bildur IIn. Pedro ez ebalako mendetu, Marruekoeko Mauritar Miramamolingana bere zaldunakin aldatu zala.

Labairuk, bere gezurtapenean esaten dau: Gauza guzti oneik, ezin dirala zuzendu, 1.202, 1.203, 1.204an sortu ziran urteetan ez ba dira kokatzen. Gertakizun guzti orreik batera, ezin ziralako 1.206ko urtean egin.

Diego, 1.205an, Leongo erregearen zerbitsuan ikusten dalako aginpide aundiekin.

1.206an Leongo erregeagaz ostera, Diegoren semea Extremadurako tenientgoa bere arduran eukinda.

1.206an, Gaztelako errege VIIIIn. Alfonso, eta Leongo errege IXn. Alfonsok Kabrerosko bakeak egin ebenean, Diego Lopez eta bere seme Lopez

Diazek, aitorle siñatzen dabelako bake ori, Diegok, Gaztelako bigarren edo alferazgoa euki ebal.

Eta urte berean, Diegoren semea Lopez Diaz, Leongo IXn. Alfonso eta bere semea, Gaztelako errege izango zan IIIIn. Fernando "Santuaren" ize-nagaz, egin eben bakean.

Labairuk esaten dau: Ikerketa au ondo egin ezkerro bakarrik aurkitu leikena, 1.205, 1.206, eta 1.207ko urteetan, ez zirala egon alango borrokarik, eta bakarrik agertu egiten dana, Diego, 1.205eko urtean ez zala adiskidetuta egon Gaztelako errege VIIIn. Alfonsorekin.

Aurrera joanda, eta Gaztelako VIIIn. Alfosok deituta, Diego "Navas de Tolosako" guda nagusian ikusten dogu, katolikotasunarentzat garrantzi aundikoa izan zana, eta Diegok katolikotasun artean euki eban indar eta garrantzi aundiekin, ezin eutson uko egin.

Leen baiña goazen ikustera, aurretik zelako alegiñak egin ziran Kristau-errege-ak alkartzeko, eta European katolikotasun aolkurarizko agintaritzan euki eben nagusitasunaren bidetik zer egin zan, 1.212ko guda nagusi ori indartzeko.

VIIIn. Alfonso, bere sendi guztiagaz Talaberan egonda, 1.211ko Urrillaren 14an, Fernando semea il jakon. Gertakizun orrek ez eutson geldituazo, eta aurrera egin eban guda orretarako ditekezan antolakuntzak prestatzen.

Toledoko gorteak batu ta ospatu ebazan, guda nagusi au gurutzada santu lez izendatuta, eta IIIIn. Inozenzio Aita Santuak barkamen osoa agindu eban, gurutzezko guda orretara joan bear izan eben guztiei.

Atzerritarak, Gaztela, Aragoi, Nafarroa, eta Bizkaiko guda indarrak Toledora asi ziran urbiltzen, eta Ekaiñaren 20-21eko egunetan asi ziran Aroko Diego Lopez, Lope Diaz eta Pedro Diaz bere semeak, euki ebazan loba asko ta 2.500 Bizkaitarrekin⁽⁷⁶⁾, Atzerritar⁽⁷⁷⁾ kapitan nagusi lez, beti aurretik mugitzen.

Eta Aroko Diego Lopez izan zan bere Bizkaitar ta atzerritarrekin Uztailla-ren 16an lenengo aurreratu zana.

VIIIn. Alfonsok garaipena lortuta, Diegori agindu eutson gurutz santu orren bidez lortu ziran aberastasunezko ondasunak erregeen artean banandu egiazala.

VIIIn. Alfonso Diegori sari lez, Nafarroako errege VIIIn. Santxo⁽⁷⁶⁾ Labairuk esaten dau, 2.500 Bizkaitar geiegi direla, Bizkaiak denbora orreitan erritar gitxi eukezalako. Atzerritar gudaingar orreri "Ultramontanos"en izena ipi-ni eutsen. "Azakarrari" ostu eutson Durangoko Iribildua, berea izan balitz bezela emon eutson betirako, Durangoaldea Bizkaiarekin alkartuta. Aroko Diego Lopez Bizkaiko Jauna, 1.214ko Iraillaren 16an il zan, eta beren gor-pua Naiarako Santa Mariaren Eleizan illobiratuta dago.

76.- Labairuk esaten dau, 2.500 Bizkaitar geiegi direla, Bizkaiak denbora orreitan erritar gitxi eukezalako. / 77.- Atzerritar guda-indar orreri "Ultramontanos"en izena ipini eutsen.

11.n Jauna:

1.214an Aroko Diego Lopez il zanean, bere seme Lope Diaz de Aro eta Manrique de Lara "Suar -buru" esaten eutsenai artu eutson aldia, 1.236an Azaroko 14an edo 1.237ko Urtarrillaren lenengo egunetan il zan arte.

Diego bere aitagaz ibilita, zentzun askoko borrokalaria izan zan, eta orregaitik "Suar-Buruaren" izena ipini eutsoen.

1.217an, Gaztelako errege I Enrike il da, III Fernando "Santuak", Gaztelako erregetzan bigarren izatea edo alferazgoa emon eutson.

1.219an, Gaztelako III Fernando "Santuaren" arreba eta Leongo errege IX Alfonsoren alaba, Andre Urraka Alonsogaz ezkondu zan.

Euki ebazan seme-alabak:

Diego Lopez, bere ondorengo izango zana; Albaro Perez, Gaztelan andikia; Andre Menzia, leenengo Albaro Perez de Kastrogaz ezkonduko zana, eta bigarrenez, Portugaleko errege II Alfonso "Ospatsuagaz" (Santxo Kapelo), Portugaleko zaldunak erregetzatik kendu ebazanak; Alonso Lopez, Gaztelan andikia; Aroko Lope Lopez, edo Lope "Txikerra" Gaztelan andikia; Fernando Lopez, abade eginda, Bizkaiko artzediano izango zana eta Kalgurriko eleiz-sariduna⁽⁷⁸⁾; Manrique, Gaztelan andikia; Aroko Diaztar Berengela, IIIIn. Fernando "Santuaren" etxe-zain nagusia izan zan Rodrigo Gonzalez Jironegaz ezkondu zana; Eta, bere emazte Andre Urraka Alonsoren ezkontzatik kanpo, Teuda de Santa Gadeagaz, Diego Lopez de Salzedo euki eban, Gipuzkoan aurrerango (adelantado?) nagusi izango zana eta Gaztelako ibarjaun⁽⁷⁹⁾ nagusia.

1.223an, IIIIn. Fernandogaz, Kesadan lortu egin zan garaipena bideratu eben, eta 1.227an Baezakoa.

Bere aldian, Kaltzadan Santo Domingoko eleiza, Eleiz Nagusi egin eben, Kalagurrikoagaz batera Bizkaiko eleiza guztien ama izango zirenak.

1.229an, bere emazteagaz batera, Urduñako erria Iribildu eben Gazteizko Forua emonda.

Balmasedako erria nai ta antziñatik 1.199an Logroño Foruakaz iribilduta egon, 1.234an Lopez Diazekin Bizkaiko jabetasunean geratu zan, eta Iri bi oneik, erregeakaz egon ziran eztaibadagaitik, bata besteen eskuetan ibili ziran, areik eta gure jauntza Gaztelako errege II Juanen eskuetan geratu zan arte. Ortik aurrera Bizkaiaren jauntzakoak izanda.

78.- Eleiz-sariduna = prebendado. / 79.- Ibar-Jaun nagusi = Merino mayor.

1.236ko urte inguruan, Bermeo Iribildu eben Logroñoko Fueroagaz, eta orren eskutitza desagertu bazan, zeozer dakigu bere billoba Lopezen bide-tik, 1.285an Burgosen ziurtu ebalako.

Bardin antzeko bat sortzen da Iribildu eben Plentziako itsas-bazterragaz, baiña emen be zeozer dakigu, 1.289an beren billobak Palenzuelatik bialdu eben eskutitzaren bidez.

1.236ko Azaroaren 14an il zan Aroko Lopez Diaz au, edo 1.237ko Urta-riillaren leenengo egunetan. Pedro Nobia de Salzedok esaten dau, 1.239ko Azaroaren 15ean il zala esaten dau.

12.n Jauna:

Lope izeneko IIIIn. Aroko Diego Lopez jauna izan zan Aroko Lopezen on-dorengoa 1.237-1.254 urte bitartean, Errioxako Baños de Riojan bustiontzi bateko ura irikiten egoala sartu ta errearen zauriakaz Urrillaren 4an il zan arte. Pedro Nobia de Salzedok esaten dau, ureztatzen egoala, eta gorputza “Alkrebite”gaz bustita egoan izara bategaz inguratuta, morroi batek gura izan barik sua emonda, iñork ezer ezin eginik erreta il zala. Gaztelako IIIIn. Fernando “Santuaren” loba izan zan, bere ama Urraka Fernandoren arreba zalako.

Diego Lopez, Gillermo de Monkada Bearneko kondea eta Garzenda de Sabran bere emaztearen alaba, Bearneko Konstanzarekin ezkondu zan, eta euren ezkontzatik seme-alaba oneik euki ebazan:

Lopez Diaz, Diego Lopezen ondorengoa izango zana; Aroko Diego Lopez, au be, Bizkaitarren Jauna izango zana; Aroko Andre Urraka Diaz, Fernan-do Ruiz de Kastro, mugaren aurrengo nagusia zanarekin ezkonduko zana; Eta Aroko Teresa Diaz, Juan Nuñez de Laragaz ezkondu zana, Bizkaiko jauntza onen ondorengo eskuetan geratuta.

Diego Lopez, 1.237tik 1.240ra, Gaztelako alferazkoa euki eban, baiña urte onetan asarratu egin zan IIIIn. Fernandogaz eta eztaibada askoren bitartez Fernandok birriten parkatuta, aurrerantzean len euki ebazan alferazgo ar-durakaz, Fernandorekin oso adiskidetuta jarraitu eban, 1.252ko Loraillaren 30ean IIIIn. Fernando II zan arte.

1.252an, Gaztelako Xn. Alfonso “Jakintsua” errege egin ebenean, Diego Lopezek’, Fernandorekin euki ebazan ardura guztiakaz jarraitu eban, areik eta Xn. Alfonsogaz asarratuta, Aragoiko errege Jaime “Menderatzaillea” ren-gana bere sebitzuak eskaintzera joan arte.

13.n Jauna:

Aroko leiñuan Lope izeneko IVna, Lope Diaz eta Bearne, 1.254aren Uda-goieneko erditik, 1.288ko urte bitartean izango zan Bizkaitarren urrengo Jauna.

Xn. Alfonsok⁽⁸⁰⁾, Gaskuñako lurraldea Inglaterrako I Rikardoren eskuetan itxi ebalako, 1.255an Enrike erregearen anaia eta Aroko Lope Diazek, Aragoiko errege I Jaime "Menperatzailearengana" joan ziran, Gaztelako erregearen aurka, alkartasunean aurre egiteko artu eben erabagiagaitik. Aragoiko erregea I Jaime, Gaztelako errege X Alfonsoren suñe izan zan, eta onek Jaimeri 1.256ko Epaillan deituta, danak adiskidetuta geratu ziran.

1.256an Otsaillaren 5ean, X Alfonsok Urduñako Iribilduari, ostera emon etutsoezan kendutako Gazteizko foruak, eta Urduña ta Balmaseda Lope Diazen eskuetara ez ziran ostera itzuli, areik eta 1.274an, X Alfonsoren aurka egon ziran eztaibadak amaitu arte.

Eta, Aroko IV Lope Diaz gazte izan zan lez, ez eban artu zaldun mailla 1.269ko urterarte, eta urte orreitan ezkontzen da Juana Alonsorekin, Alfonso de Molina errege-semblearen alaba izan zana.

Bizkaiko jauntzan 1.270eko urte onetan, Santo Domingo gaiñean dagon Abril mendian borroka gogor bat egin zan Bizkaitarren artean, Zamudianoak, Legizamon etxeakoaren aurka.

Legizamontarrak irabazi eben borroka au, danak guztiz nekatuta egon zira-nean Legizamonen loba Luzarratar Pedro 22 lagunekin agertuta, Zamudioak baiño geiago izan ziralako. Zamudiotarren aldetik 80 gizon il da eta Legizamonen aldetik 10.

1.282an X Alfonsoren seme Santxok, Lope eta Gaztelako gortearen gei-enekin, aita kendu eban erregetzazko aulkitik, eta bera geratu zan errege orde.

1.284an Joraillaren 4an il zan Gaztelako X Alfonso eta bere bigarren seme IV Santxo⁽⁸¹⁾ "Suar-Buru"⁽⁸²⁾ izango zan Gaztelako errege.

1.287an Urtarrillaren 1ean Gaztelako IV Santxok, Lope bitartez euki eben laguntza erregetzara igoteko, eta lagun aundiak izan da, Aroko Lope Diaz, konde izendatu eban, ostera berrezkuratuta Gaztelan bere aurreko Arotarrak euki ebezan alferazgo eta aundikerizko ardura guztiak.

1.287ko Loraillaren egunetan Lope Diaz, IV Santxo erregeagaz osterasartzen da, eta errege-seme⁽⁸³⁾ zan Juan bere suñegaz, gortetik urruntzen dira.

80. Xn. Alfonso = 1.221-1.284 urte bitartean bizi zana, eta errege lez, 1.252-1.284 urte bitartean.

81.- IV Santxo 1.257an jaioa eta 1.295an il, errege 1.284-1.295. / 82.- "Suar-Buru" = cabeza brava.

83.- Errege-seme = infante.

Aroko Lope Diaz Bizkaitarren jauna, 1.287ko urte berean eta Ekaiñaren 6an Burgosera joanda, XIIIⁿ gizaldian Fenestosa edo Frenestosa, Finestosa edo Finestrosako erri esaten eutsoenai, eta gaur Lanestosa erriko izenagaz esetzen doguna, Iribildu eban. Eta siñatu eben agirian, Aroko konde ta Bizkaiko Jaun lez agertzen da.

Ortik aurrera, Lanestosa, Lope leiñuko izan zan jabetasunetik, Bizkaitarren jauntzara aldatu zan, eta Urduñagaz batera beti geratu dira Bizkaitarren jabetzan.

Aroko Lope Diaz jaunak, andizale norkerian zirikituta, ez eutson ardura aundirik emon, IVⁿ. Santxok emon eutsozan ardura andiko aginpide truke, agirian ipini eban baldintzari: “Beren serbitzura egongo zala beti, eta emon eban berbeari uko egiten ba eutson, Bizkaiko jauntza, Gaztelako koroara aldatuko zala”.

Lope ez zan konturatuko, Bizkaia eta Gernikako Batzar Nagusiak ez zirala bereak, bera itzarmen bidez aukeratuta, artu ebazan Jauntzazko arduraren jabe baiño ez zalako izan?.

Dana dala, ekitaldi orregaz, beren ondorengoak larrialdian kokatuta itxi ebazan. Eta norkeri orreitan sartuta, Alfaron sortuko jakona, bera konturatu barik prestuten asi jakon.

Gaztelako IV Santxo erregea, beren gorteko andiki guztiak Lope ta Juan beren suñegaz asarratuta eta bere emazte Andre Maria Alonsoren aolku bidez oartuta, Loperen eragipenetik zurtasunez aldatzea erabagi eban.

IV Santxo erregea, Lope Karrionera deituta eta beragaz solasean berba egiten dauala, beren suñe Juanek egiten ebazan kaineriagaitik itandu eutson, Lopezek arrokeriz lotsagabeko erantzunak emon eutsozan, eta erregeak ez bazan ezer gertatu lez, beren gelatara joan zan.

1.288ko Ekaiñaren 8an, Santxo erregeak, Alfaron gorteak ospatzea erabagi eben, eta Lope ta Juan bere suñe deitu ebazan. Danak batzartuta egon ziranean, IV Santxo premiña baten aitzakiagaz, bera etorten zanerako, erabagi bat artuta euki egiela agindu eutsen.

Erregearen premiña baiña, gazteluan zenbat eta zelako gudari ta zaldun maillakoak euki ebazan zaintzeko ikustea izan zan, eta oartuta bere aldekoak geiago zirala, oster aitzuli zan batzarrera.

Erregeak, errezel edo oialak zabaldu ondoren itandu eutsen: Artu dozue erabagirik?. Sartu ta esango jatzu. Erregeak: Ba ni, beste gogapen bategaz nator, zuek biok nigaz emen geratzea, nere gaztelu guztiak oster aitzuli arte.

Loperen erantzuna: Atxilotuak?. Eta Lopek beren gudamutillai deituta, erregeari aitzo edo laban bategaz keiñatzaille dagoela, erregearen zaldun batek ezpateagaz eskua ebagi eutson, eta lurrean dagoela gudamakil bategaz buruan jota il eben.

Bizkaiko Jaun, IV Lope Diaz eta bere emazte Molinako Juana Alonsok, seme-alaba bi euki ebazan: Aroko Diego Lopez, bere gaztetasunezko urte onetan, ondorego barik il zana, eta Aroko Maria Diaz, errege-seme izan zan Juanegaz ezkonduko zana.

14.n Jauna:

IV Lope izenaren Aroko Lope Diazen ondorengoa, Aroko IV Diego izenaren Lopez bere semea 1.288-1.292ko urte inguru bitartean izan zan Bizkaitarren jauna.

Gaztelako IV Santxo, IV Aroko Lope Diaz kondea maltzurkeriz il ebanean, Bizkaia ta Gaztelako adiskidetasuna apurtu zan, Loperen seme Aroko IV Diego Lopezek, Nafar ta Aragoitarrakaz alkartu zan IV Santxoren aurka egiteko eta Gaztelako errege aulkian Alfonso de la Zerda ipinteko.

Alfonso de Zerda, Gaztelako errege IV Santxoren anai zarragoa izan zan, eta Aroko IVn. Diego Lopezek bere Bearneko lengusuagaz euki eben al-karteekin, Gaztelako errege izendatu eben, eta 1.292ean Aragoien gudarako antolatzen egoala, ondorengo barik il zan.

15.n Jauna:

Aroko IV Diego Lopez il zanean, Bizkaiko jauntza Aroko I Maria Diazeri egokitzen jakon. Baiña bera Nafarroan egonda, beren senarra Juan Alfaron atxilotuta, eta ezeren laguntza barik, ez eben euki beste aukerarik, Bizkaiko jauntza etenbarik eskatzea baiño.

Eta 1.292ko urte inguruan, Aroko V Diego Lopez, Aroko IV Diego Lopezen anaia eta Mariaren osaba, maltzurkeriz Bizkaiko jauntza bereganatzen asi zan, bere ustez, Mariaren aurretik bera izan zalako Bizkaiko Jauna. Eta Bizkaitarrak 1.293an onartuta lortu be, Bizkaiko jauna izatea beren erio-tzerarte.

Onen aitzakia, emakumeai Aragoiko legeak debekatzen eutsielako errege edo jauntzazko jaur-jabetzakaz arduratzea izan zan. Denbora onetan, Gaztela, Aragoi, eta Arotar eurak be, andi nai izan gurean, euren artean zirriborrotuta, Bizkaiko Batzarrak kontuan artu gabe ibili ziran antza. Baiña gero ikusiko doguz, zelan zuzentzen diran okerkeri oneik.

Vn. Diego Lopez onek, itsasbazterrari emon eutson garrantzi aundia, eta 1.237an Bermeo Iribildu ta portulez antolatuta egon ba zan be, sasi-jaun⁽⁸⁴⁾ esaten eutsoen Vn. Diego Lopez onek, Plentzia beren aitonak Iribilduta euki ebana, eta aaztuta egoalako, berak ostera 1.299ko Urrillaren 5ean Iribildu eban, Logroñoeko foruakaz.

Eta Bilbaoko erritarrak eskatuta, nai onarte kai edo portua eta ibaiaren albo biak, ezkeraldean Abandoko eleizaurrekoa, eta eskuma aldekoa Begoñaren eleiz-aurrekoagaz naiko jendutsuakin bizitza euki.

1.300ko Ekaiñaren 15ean Begoñako eskuma aldean⁽⁸⁵⁾, Logroñoeko foruakaz Iribildu eban, Bizkaiko mugaren askatasunezko politikamaillan gerorako ain garrantzizko gauza izango zan almenean, Kai-zabala izendatuta⁽⁸⁶⁾.

1.301eko Urtarrillaren 4an, Gaztelako errege IV Fernandok ainbat lege berezi ta emaitza emon eutsezan Bilboko erritarrai aundiagotu egian.

1.310eko Urtarrillaren lenengo egunetan Aljeziraseko esialdian il zan Aroko Vn. Diego Lopez, eta beren gorputza Burgoseko Frantzizkotarren lekaidetxean dago illobiratuta.

16.n Jauna:

Aroko V Diego Lopez il da, ariñagotik ikusi dogu Aroko I Maria Diazeri egokitzen jakola Bizkaiko Jauntza, eta au 1.287an Urtarrillaren 10an, Gaztelako errege X Alfonsoren seme Juanegaz eskonduta, bera daukagu 16garren Bizkaiko Jaun lez.

1.288an Mariaren aita Aroko IV Lope, IV Santxo Gaztelako erregeak il ondoren, bere senarra Juan, IV Santxo anaia zanagaitik atxilotu ondoren, eta Bizkaiko Jaun Aroko IV Diego Lopez izango zana gaixorik il da, Aroko I Mariari egokitzen jakon Bizkaiko Jauntza. Baiña beren senarra Gaztelako erregearen seme Juanek ezin eben artu Bizkaiko Jauntza, arek eta 1.310ean Urtarrillaren lenengo egunetan Aroko V Diego Lopez il zan arte, 1.307an alan euki ebelako berba eginda, Gaztelako errege XI Alfonsoren bitartekoa izan da.

Juan alargunduta egoan eta seme batekin, Aroko I Mariagaz ezkondu zanean, eta bion artean iru seme-alaba euki ebezan: Nagusiena, Lope gazterik il zana.

Bigarrena, Aroko II Andre Maria izango zana, eta Nuñez de Laratar Juanegaz ezkondata egoana.

84.- Sasi-jaun = intruso. / 85.- Begoñako eskuiñ-aldea = Bilbo-zaren aurrez egoana. (frente a Bilbao la vieja). 86.- Kai-zabala = puerto-franco, libre de impuestos.

Irugarrena, D. Juan “Begi-bakarra” esaten eutsienai, eta ama Aroko I Mariak, beren arrebaren aurretik onartu ebana Bizkaiko Jauna izan zedin, Portugaleko Isabel erregearen alabeagaz ezkondu zana, eta euki eben alaba, Aroko II Maria izango zan Bizkaiko Jauntzan ondorengoa.

1.319ko Ekaiñaren 26an X Alfonso erregearen- seme Juan, Aroko I Mariaren senarra, eta Gaztelako errege izango zan XI Alfonso gaztearen aitaorde, Granadako ibarrean moruen aurka borrokan egoala il zan, eta Burgoseko Frantzizkotarren lekaidetxean illobiratu eben.

17.n Jauna:

1.319ko Ekaiñaren 26an, Aroko I Mariaren senarra Juan il zanean, euren seme Aroko Juan “Begi bakarra” izan zan Bizkaiko Jauntzan urrengo jauna. Aroko Juan, Portugaleko errege Alfosen Isabel alabeagaz ezkondu zan, eta lasterbe alargundu, Aroko II Maria Diaz alaba eukinda.

Juan “Begi bakarrak”, Gaztelatarrakin ainbeste zeregin moruekaz eta gortean euki eben XI Alfonso errege gaztearen aita ordezkotzagaz, eta Bizkaian beste aldetik, Oiñaz eta Ganboa alderditarren artean ainbeste borroka egonda, esan leike Aroko I Maria Diaz, Bizkaitarren tituludunekoa izanaz, bere semea kanpotik ibili zan artean, bera arduratu zala Bizkaiko jaurkintzagaz.

1.320an I Maria aitaordezkotzan asi orduko, Erreteria Iribildu eban “Villa Nueva de Oiarsoko” izenarekin. Baiña Erreteriko leen izena izan da, gure egunerarte etorri dana.

1.320ko urte orretan, Martiartu ta Zamudiotarrak, Legizamonen dorrea sua emon ta erre ondoren, bertan egon ziran Legizamontarrak il ebezan ume bat izan ezik, andra batek altzoan ostonduta eroan ebalako.

Aroko I Maria Diazek, gogaituta ainbeste ezinezko borrokarekin, ilteko agindua emon eban zalatuta edo txar egiteagaitik izendatuta⁽⁸⁷⁾ egon ziranai.

1.322an Aroko I Maria Diazek Portugaleteko ingurua Iribildu eban Logroño furoekin, erritarrai aginduta Santa Mariari eskeiñitako eleiza eraiki eguela, Santurtziko amarraren alzatitik dirua emonda.

Iribilduaren agindu orrek ez dauka egun eta illerik, agiria uretara jausi zalako, baiña 1.333ko Ekaiñaren 11n egiten dauan eskutitzatik, esaten dau 1.322an agindu ori emon ebala.

1.325eko Azaroaren 3an Paredes de Nabatik, Aroko I Mariak, Lekeitio Iribildu eban Logroño furoakaz.

87.– Txar egiten ebanak izenduta egon ziranai = acotados.

1.326an, XI Alfonsok, Aroko Juan kendu ebalako euki ebazan alferazgo eta beste arduratik, au Gaztelako erregeagaz asarratuta Aragoira urbildu zan, Jaun Pedro errege-semearen alabagaz ezkontzeko, eta Gaztelako errege XI Alfonsok, bildurra euki ebalako Juanek artuko eban indarragaz, maltzurkeriz ainbeste bider Torora joateko deitu eutson Urriaren 31n Santu guztien egunerako, eta bertan il eban.

Aroko I Mariak, Gaztelako erregearen bildur, "Juan begi bakarraren" alaba Aroko II Maria, Baionara eroan eban, eta an geratu zan bere amaorde Teresa de Lenizegaz, Gaztelako Juan Nuñez de Lararekin ezkondu zan arte.

1.327an, Aroko I Maria Diaz Peraleseko lekaimetxean zokoratu zan, eta bertan egoala, Garzilaso de la Bega joan jakon Bizkaiko Jauntza erosten, eta Aroko I Maria gauzak beren lekuan eutsita, Gaztelan egoan Peraleseko lekaimetxea bertan itzi eta Nafarroako Lizarrara joan zan.

1.327ko Iraillaren 28an Lizarratik, Aroko I Mariak Ondarroa Iribildu eban.

1.342ko Azaroaren 3an il zan Aroko I Maria Diaz.

18.n Jauna:

1.334an, Aroko II Maria Diaz, Aroko Juan "Begi bakarraren" alaba, Nuñez de Laratar Juan, irugarren maillako lengusuagaz ezkontzen da.

Aroko I Maria Diazek orretarako, II Maria izendatuta euki eben ondorengo lez Bizkaiko Jauntzan, eta Bizkaiko Batzarrak on artuta, lau seme-alaba euki ebazan bere ezkontzan: Lope oso gazte il zana, Juana, Isabel eta Nuño semea, Aroko II Maria il orduko jaio zana, beren ondorengoa izango zan. Nuñez de Laratar Juanek, Pedro eta Diego semeak euki ebazan ezkontzatik kanpo.

Juanek, lenengoetan Gaztelako erregeagaz XI Alfonsorekin asarratuta egon arren, Lermako inguratasunezko larrialdetik urten da adiskidetu ziran eta barriro emon eutsoezan bere aitagiñarrebak gaztelanian euki ebazan gazte-luak eta erregetzaren alferazgoa.

1.338ko Dagonillaren 15ean, gaur Areatza esaten jakona, eta len Aroko izena euki ebana, Billaro iribildu eben Logroñoko fueroakaz.

1.342an Nuñez de Laratar Juan, Gaztelako gorteetan Bizkaiko Jauntzaren izenagaz ezagutzen zanaz, Bizkaiara etorri zan arduratuta, bertoko legeak ez ebazalako ezagutzen, eta batez be aukeramenezko foruak⁽⁸⁸⁾, larre-sari edo abeltsari⁽⁸⁹⁾ eta zuzenbideari⁽⁹⁰⁾ dagokiena jakiteko.

88.- Aukerazko-Foruak = Fueros de albedrio. 89.- Larre-sari = montazgo. 90.- Zuzenbidea = Justicia.

Eta Bizkaiko Batzarrean batuta, 37 legezko itun-atalak edo gaiak idatzi ziran. Edestilari batzuk txarto ulertuta, “Bizkaitarrak idatzitako leenengo Forua” izan zala esaten dautsoenari. Ez ziralako erabagitzat artu eta gitxiago “Foru-Orokortzat bildumatu”⁽⁹¹⁾.

1.342ko urte orretan, Aroko II Maria Diaz eta bere senar Nuñez de Laratar Juanek, Bizkaitarrak Batzar Orokorrean batuta, ziñ egin ebezan gure Foru-Legeak.

Eta 1.346an VI Klemente Aita Santuarengandik euren lengusutasunezko ezkontzaren baimena lortu eben.

1.346-1.347ko urte bitartean, Elgoibar Billamayor de Markina izenarekin, Logroño-ko foruan, eta Eibar ta Zumaia Donostiko foruan Iribildu ebazan.

1.348an Iraillaren 16an Aroko II Maria Diaz Palenzian illobiratuta dagoena, Nuño de Lara Diaz semea euki ta laster il zan. Eta Nuñez de Laratar Juan 1.350ko Azaroaren 28an. Beren gorpua Burgoseko San Pablo lekaide-txean illobiratuta dago.

19.n Jauna:

1.350eko Azaroaren 28an Nuñez de Laratar Juan il zanean, bere seme Nuño de Lara eta Diazek iru urte ebazan.

Gaztelako errege I Pedro “Odolzale” esaten eutsoenai 17 urte euki ebazala, Nuñoren atzetik il naian ibilita, Ruiz de Abendañotar Martinen emazte Menziak, Paredes de Nabara eroan eban ostonduteko, eta or be larrialdian egoala konturatuta, Bizkaitarrak babestuta, Menzia bere zaindariagaz batera Bermeora eroan eben, Santa Gadearaiño I Pedro atzetik euki ebala.

1.352ko Iraillaren 4an 5 urtegaz Bermeon egoala itsasoan il zan, ta beren gorpua Bermeoko Atalaian Santa Maria eleizan illobiratuta dago.

20.n Jauna:

Nuño de Lararen ondorengo, bere arreba Nuñez de Laratar Juana izendatu eben Bizkaiko Jauna.

1.353ko Urrillaren 15ean Segobian, Gaztelako errege XI Alfonsoren sasi-seme eta I Pedro “Odolzalearen” sasi anai Tellogaz ezkondu zan.

Gaztelako I Pedro erregeak, bere-sasi anai Tello gorroto gorrian euki eban lez, bere lengusu Aragoiko errege-seme Juan, Nuñez de Laratar Juanaren aizta Isabelegaz ezkondu gure eban, Aragoiko Juanen itxaropenetan, Bizkaiko jauntzaren jabetasuna itzartuta.

91.— Foru-orokortzat bildumatu = compilar como Fueros-Generales.

Tellok, I Pedoren azpijokoa ikusita, bere aurka borrokan egiteko asmoan, zaldun batzukin lagun, bere anai Enrike Trastamarako kondeagaz alkartu zan, eta ezer lortu ezinik, Tello barriro Bizkaira itzuli zan Abendañotar Juan eta beste zaldunekin.

1.355eko Loraillaren 6an Tellok, Markina⁽⁹²⁾ Iribildu eben Bilbaoko fue-roekin.

1.355eko urte onetan, Gaztelako errege I Pedro “Biotz gogorra”k⁽⁹³⁾ mezu bat bialdu eutsoen bizkaitarrai, esaten: Tello bere anaia, beren zerbitzutik kanpo ibili zan ezker, aurrerantzean bere lengusu Aragoiko Juan, Aroko Diaztar Isabelegaz ezkondata egoana izango zala Bizkaiko Jauna. Eta Bizkaitarrak erantzun gogorra emon ondore, ta I Pedrok gogo txarrez onartuta, bere lengusu Juan’eri maltzuckeriz esan eutson: Bizkaitarrak ez ebela gure jauntzat, eurak aukeratuko jauna eukielako.

I Pedrok, bere gudaindarra Juanen aginpean ipiñita, eta Otxadio ta Gordejuelatik Bizkaian sartuta, Bizkaitarrak Abendañoren agindupean alkartuta, astindu ederrak emon eutsezan Gaztelako gudalozteari.

Bizkaitarrak ekintza orregaz, Bizkaiaren Nortasunezko askatasuna argi erakutsita.

1.356ko Ekaiñaren 1ean, I Pedrok, alegin aundiak egin ebazan Tello Bizkaiko jauntzatic kentzeko, berak geroago izenburu ori artuta, baiña laster joan ziran gauza orreik euren lekutara.

Gaztelako errege I Pedro “Biotz-gogorrekoa” izan bazan be, orduko zaldun jaunak bardiñ antzekoak izan ziran, Tellok apostu⁽⁹⁴⁾ baragarri baten bidez, Abendaño⁽⁹⁵⁾ bere benetako adizkidea il ebalako.

1.356ko Ekaiñan 27an Tellok, Elorrio Iribildu eban Durangoko fueroan.

1.357an Iraillaren 8an Tellok, Bermeon, Bizkaiko Frantzizkotarren lenengo lekaidetxeari zabalaldia emon eutson.

1.359an, Gaztelako errege I Pedro “Biotzgogor” orrek, Tello ezinbesteko gorrotoan euki eban, Bizkaiko jauntza berentzat gure ebalako, eta Agilar de Kanpo atxilotua euki eben Telloren emazte Bizkaiko Andre Nuñez de Laratar Juana il eben, Bilbaon len 1.358an, bere aizta Isabelen senarra Aragoiko errege seme Juan il eben⁽⁹⁶⁾ antzera. Goian esan dodan lez onek be, Aroko Nuñez de Laratar Isabelegaz ezkondata zeozer dalakoan, Tello Bizkaiko Jauntzatic baztartuta, berentzat nai izan ebalako. Eta Aroko Diaztar Isabel 1.359ko urte orretan Kastrojerizen il eban.

92.– Tellok, Villaviciosa de Markinaren izena ipini eutson, eta baleike Markinaren izena, marra = muga, marrakinatik etortea. (93) Odol-zale edo Biotz-gogorra = cruel. / 94.– Zaldi gaiñean, sei basurde trabez ipinita, nork euren gaiñetik bestaldera eragin. / 95.– Abendaño bera be ez zan izan makala, bere legusu Abendañotar Pedro, berak il ebalako. / 96.– I Pedrok, Martinez de Aeilzatar Pedoren gazteluan il eban, eta gero leiotik-bera bota eban.

1.366ko Jorraillaren 23an, Tello, bere anai I Pedoren ingurutik igez ibilita, eta Bizkaian agertu ondoren, Bizkaitar sendien bakeak lortu ebazan.

1.366ko Jorraillaren 28an Tellok Urduñatik, Gernika Iribildu eban Logroño-ko fueroakaz.

1.366ko Urrillaren 4an, Gerrikaitzeko ibarraren zaldunak eskatuta, Tellok Miranda de Ebrotik, Munitibar Iribildu eben Logroño-ko fueroan.

1.368ko Uztaillaren 7an Tellok Mirandatik, Bizkaiko bigarren lekaimetxea Lekeition eraikitze-ko baimena emon eban Andre Predikariarentzat⁽⁹⁷⁾.

1.369ko Epaillaren 23an Montieleko guda-ibarretan Trastamarako Enrikek, bere anai Gaztelako errege I Pedro "Biotzgogorra" il eban, eta Tellok aitzakia barik geratu zan bere anai Trastamarako II Enrikegaz bat ez egi-teko.

1.370an Urrillaren 15ean Tello, Aroko Diaztar Juanaren alarguna zana, Medellinen, ondorengo barik il zan, eta Palenziako Frantzizkotarren lekai-detxean illobiratuta dago.

Tellok, ez eben euki ondorengorik Aroko Diaztar Juanakin, baiña ezkon-tzatik kanpo: Gaztelako Pedro, Kanporredondo ta Albako Jauna. Gazte-lako Juan, Agilar eta Kastañedako jauna. Gaztelako Alfonso, erregiñaren lurraldeko jauna. Gaztelako Juana, Anpudiako jaun Aroko Baezatar Al-fonsogaz ezkondu zana. Gaztelako Elbira, Gaztelako Almiral Jaun Fer-nandez de Tobartar Juanegaz ezkondu zana. Gaztelako Fernando. Gazte-lako Maria, erregearen etxezain nagusi zanakin ezkondu zana. Gaztelako Leonor, Albornoztar Juanekin ezkondu zana. Gaztelako Isabel, Oñate eta Lenizko ibarraren Jaun Belez de Gebaratar Pedorekin ezkondu zana. Eta emen agertzen da, Tellok, zergaitik ez eutson ezeren jaramonik egin bere emazteari, I Pedro "Odol-Zaleak" Agilar de Kapon atxilotuta eukenean, eta gitxiago il ebanean.

Tellok, ez eban merezi Bizkaitarren jaun izatea, zentzunezko barbarik euki-nez gain, koldar edo ollobusti⁽⁹⁸⁾ bat bakarrik izan zalako.

Tello ta Juanaren eriotzakaz, Aoren zuzenezko ondorengo amaitu zan, eta Trastamarako II Enrike Gaztelako erregearen emaztea Juana Manuela, Aroko IV Lope Diazen arreba zana, eta Aroko Diaztar Teresaren bostga-rren biralaba⁽⁹⁹⁾ izan da, Gaztelako erregeen ondorengo seme Juan izango zanaren ardurapean geratu zan Bizkaiko-Jauntza.

97.- Andre-Pedikariarentzat = Dueñas-Predicadoras. Tellok, Lekeition euki eben jauretxean.

98.- Koldar, edo Oilo-busti bat = cobarde. / 99.- Bost ´garren Bir-Alaba = nieta de quinta generaci3n.

Arotar buruz, ondorio labur bat:

Erromatar ta Godoen bidetik, baleike, errege-jaunen arteko sendietan ezkontzea oitura zarra izatea, ekintza orregaz euren sendiak betiratzeko, iru giza-arlo menderatzen ebazalako.

- a) Aundikotasunaren goiko mailla zaindu.
- b) Euren antolarazirako, leiñu edo ta erri-gizartearen kontrola euki.
- d) Euren arteko eztaibadak konpontzeko, senitasunaren aukerea.

Gure Euskalerrian, goiko mailan egon ziran: Iñigo, Nuño, Lopez, Diaz eta abar, izen abizen oneik, lenengoetatik agertzen jakuz. Baiña Arotar sendi orren izen-buru ori, nondik agertzen dan jakin degun, edesti labur bat egin bear dogu.

Bilibion egoan gaztelua zaindu edo jaurkintzen ebazan Aroko auzune ta inguruko lurraldeak Miranda de Ebroraiño, eta III Lope Iñigez Bizkaitarren Jauntza eukinez gain, Gaztelako erregetzan aundienetariko gizonak izan ziralako, or be agintzen eben, eta Aro, euren bizilekua egin eban lez, 1.123 urte inguruan Aroko gazteluari kondetzaren mailla emon eutsen, eta III Lope Iñigezen seme Diego Lopez "Zuria" izendatu eben Aroko lenengo kondea.

Bizkaitar jaurkintzazko Jauntzari ortik aurrera, eta etenbako 236 urtetan, ondorengo belaunaldian emon eutson Aroko izena.

1.359an, Gaztelako errege I Pedro "Odol-zaleak" Arotar Andre Nuñez de Laratar Juana, Telloren emaztea zana, Agilar de Kanpoko gazteluan atxilotuta eukinda, ondorengo barik il ebanean amaitu zan Arotar leiñuaren izena.

A ta guzti, gure jauntza odolaren aritik artzea onartu gendun, naita aukera-bide erreitan azpikeri aundi bat egon arren⁽¹⁰⁰⁾, Gaztelako errege Trastamarako II Enrikeren emaztea, Juana Manuela, Aroko Diaztar Teresaren bostgarren biralaba izan zanaren eskuetan ipini zalako, ondorengo, euren seme Gaztelako errege izango zan I Juanen ardurapean geratu egian. Zeri begira?. Argi dago zeren billa ibili ziran.

Gure Jauntza ortik aurrera, beti egonda Gaztelako erregearen eskuetan, baiña arrigarria dana, Espainako erregearen ardurapean egonda, Austriatarrak beintzat⁽¹⁰¹⁾, Foru Legean babestu ebala gure Bizkaitar Jauntza.

Beste aldetik baiña, Arotarrak Nafarroan, Aragoian, eta batez be Gaztelako jaurkintzan, aín garrantzizko gizon-emakumeak izanda, Bizkaitarrak beti ibili gintzazan borrokan eurei laguntzen, eta borroka orreik Nafarroa eta beste euskal lurraldeetan izaten ba ziran, borroka orreik beti edo geienetan izan ziran Euskal anai artean.

100.- Azpikeri aundi bat egon arren = Bizkaiko jauntza, Frantzian egoan Laratar Andre II Mariarena izan zalako, Zerdako Fernando eta Aroko Laratar Juanaren alaba zana, au, Bizkaitar Jaun Aroko IV Nuñez eta Laratar Juanen arreba izan zalako. / 101.- Gero, Borboiakaz asiko ziran arazo aundienak.

21.n Jauna:

1.370eko Urrillaren 15ean Tello il zanean, Juana Manuelak on artu eban Bizkaiko Jauntza, baiña beren aurreko lau Arotar Andrek egin eban antzera, ez eutson emon Bizkaitar jaurkintza bere senar II Enrrike erregeari, orduan 13 urte ebazan euren seme I Juaneri baiño.

1.371ren Abenduko 20an, Juan Bizkaiara etorri zan gure Foruai ziñ emotera.

1.372ko Urtarrillaren 11n, baieztu ta obetu egin ebazan Bilbao ta Portugalteko foruak.

1.372ko Urtarrillaren 20an, baieztu ebazan Durangoren Tabira ta Ermuko⁽¹⁰²⁾ foruak, Logroñoeko legean.

1.372ko Urtarrillaren 25ean, Lekeitioko foruak baieztu ebazan.

1.372eko Otsaillaren 12an, baieztu ebazan Munitibareko foruak.

1.374ko Abenduaren 15ean, Plentziako foruak baieztu ebazan.

1.375ean Epaillaren 4an, Bilbaoko Iribilduagaz euki ebazan eztaibada asko ondore, Almazanetik baieztu ebazan Ugaoko lur tokian Miraballeseko Iribildu barriaren⁽¹⁰³⁾ foruak, Logroñoeko legean.

1.375ko Ekaiñaren 18an Sorian, Aragoiko erregearen alaba Leonor Andreagaz ezkondu zan.

Eta euki ebezan seme-alabak:

1.379ko Urrillan, Enrrike, ondoregoa izango zana.

1.380an Azaroaren 27an, Fernando, Aragoiko errege izango zana.

1.382an, Leonor bere emazteak neska bat eukiten dauala il zana, eta umea be laster il zana, izan ziran.

1.375eko Ekaiñaren 23an Olmedon egonda, ezkondu ta bost egun geroago, Bizkaitar alderdikideak euren borrokagaitik janariz beartuta, lur zabaleko nekazariei keiñuka eta lapurketan ibiltzen ziran, eta Juanek, nekazarien gaitzespeneko errenkura edo eziñ egonai adi egonda, bere prestamero⁽¹⁰⁴⁾ Arabar Urtado de Mendozatar Juaneri deitu eutson, eginkizun areik geratzeko agindua emonda, eta bere aginpean euki ebazan zuzendariak ez ba ziran arduratzen, 600 marabediekin zigortu egiezala agindu eutson.

1.376an Dagonillaren 1ean, Olmedon egonda, Bizkaiko alderdikideek arazo aundiak sortzen ebezalako, Mungia, Larrabetzu eta Rigoitiako lurraldeak Iribildu ebazan Logroñoeko fueroan, eta Larrabetzuri Berresoganako Iribil barriren izena ipini eutsoen.

102.– Ermua = Bere lenengo izena baleike “Ere-muba izatea”. / 103.– Miraballes = Gaur Areatza.

104.– Prestamero = el que goza de una prestamera, prestamero mayor = el que goza de beneficios eclesiásticos secularizados.

1.379ko Loraillaren 30eko goizaldean, bere aita ta bera Gaztela eta Nafarroako bakeak antolatzen egon zirala, II Enrike erregea, Kaltzadako Santo Domingon il zan, eta ondorengo lez, 1.379ko Uztaillaren 25ean Bizkaiko Jauna Juan izendatu eben Gaztelako errege, I Juanen izenagaz.

Ekintza orregaz Bizkaiko Jauntza ortik aurrera, Gaztelako erregearen esku-etan geratzen da.

Gaztelako erregeak emendik aurrera, Bizkaiako alderdikideek eragiten ebezan arazo bidez, oitura lez baieztu egiten ebazan Iribilduaren lurraldeak, legeak obetuz eta babeserako erritar gitxi eukenak, erritar geiagorekin sendotu edo indartzeko, edo ta Iribilduko lurralde geiago sortuta.

1.384ko Loraillaren 7an Badajozen, Portugaleko erregearen alaba Beatrizegaz ezkondu zan.

1.388an, Gaztelako errege I Juanek, bere seme Gaztelako errege izango zana III enrike izenarekin, Lankastereko Katalinagaz ezkontzeko zanean, Asturiaseko Printzerria sortu eban, eta eurok izan ziran leenengo Asturiaseko printzeak edo errege-erregiñ gai Gaztelako erregetza ondore jaurkintzeko.

1.390ko Urrillaren 9an, farfanak⁽¹⁰⁵⁾ ekarri ebazan beren zaldunai, erakutsi egiotzezan zaldietan ibilteko euki ebezan trikimailuak, eta I Juan zaldi gairanean igonda, zaldia aztalkatu⁽¹⁰⁶⁾ egin zanean, zaldia laban eginda lurrera jausi ziran, eta bertan il zan.

Bizkaitar jaun guztien artean, I Juan au izan zan danetatik geien arduratu zana, bai legean, zuzenbideak zentzun aundiagaz eroaten, eta batez be Bizkaitarren bereratasunari buruz⁽¹⁰⁷⁾.

22.n Jauna:

1.391n Urtarrillaren 31n egin eben III Enrike Gaztelako errege, eta gaztea zalako, aolkularitzazko talde bat irasi bear izan eben, arek eta III Enrike bere nagusitasunera eldu arte, euren artean Bizkaitarrak zirala.

1.393an eldu zan Enrike beren nagusitasunera, eta Bizkaiara etorri zan gure foruai ziñ egitera.

Dagonillaren 4ko larunbatean Bilbaon lenengo, eta Aretxabalagan fueroai ziñ emonda, gero Larrabetzu ta Gernikan ziñezko itzak emonda, Iraillaren 4an Bermeoko Santa Eufemiko eleizan egin ebazan. Eta ekitaldi orreitan, Bermeo ta Bizkaiko Iribildu guztien legebereziai be, ziñezko itzemon eutsezan.

105.– Farfanes = mozárabes o cristianos que habían servido a los moros, apellidados farfanes, y hábiles en el manejo y carreras de caballos. / 106.– Aztalkatu = espolear. / 107.– Bereratasun = comodidad, prosperidad, libertad.

1.394an Abenduaren 22an, III Enrikek, Bizkaitar andikiak euren artean sortzen ebazan borrokazko arazoakaz kezkatuta, bere Gonzalo Moro zuzengilleari⁽¹⁰⁸⁾ deituta, erkidegotasunezko taldea irasteko agindua emon eban, ta arauak idazteko agindu eutson. Beti, gure foruen adostasunean eginda. Alkartasun orrek ez eban ondorio onik euki, leen: “Bizkaitar andikiak, ez eutsoelako jaramon andirik emon”. Eta bigarren, Adrianek esaten dauan lez: “Arau orreik, ez ziralako egin Bizkaitar Foruak ezkatzen eben adostasunagaz”.

1.402an, III Enrikek, Portugalekin egin eben gudu arte bat, eta bakeori ziñatzen: Bilbao, Bermeo, Donosti, eta Ruiz de Arteagatar Martin egon ziran.

III Enrike eta Katalinak, alaba bat euki eben lenengo, eta mutillaren ezean, Gaztelako erregetzaren ondorengo izendatu eben.

1.405an jaio jakien Juan semea, eta au izango zan Gaztelako errege II Juanen izenagaz, eta Bizkaiko Jauna.

1.406ko Abenduaren 26an Toledon il zan Gaztelako errege eta Bizkaiko Jauna III Enrike “Naigabeduna” esaten eutsoenai, eta bere on dorengo seme II Juanek, 22 illabete eukazala artu bear izan eben erregetza.

1.418ko Ekainaren 2an il zan Katalina erregiña, bere seme II Juan oraindiño aita-ordearen babespean egon bear izan ebanak.

23.n Jauna:

II Juan, oraindiño umea izanda gure foruai ziñ emoteko, eta Bizkaitarrak arduratuta, Fernando, IIIIn. Enrikeren anaia moruekin gudan egonda ez ebalako aukerarik euki foruai itza emoteko, IIIIn. Enrikeren emazte Katalinarengana joatea erabagi eben, umearen ordeztu, foruak ziñ egiazan, eta II Juanek 14 urte bete egiten ebazanean, lenengo bi illabete barruan, edo len baitlen bete egian jai-arau ori, bestela, agintearen ordeztu emon bear eutsezan diruak ez ebela ordainduko, areik eta foruen arauak eskatzen ebazan baldintzak bete arte.

Gernikako Batzarra batuta, eta ikusita alde astungarriak egon zirala Bizkaitar arauak egokitze, ordaintzeko erabagia artu eban, Katalinak ziñatzen ba ebazan foruen arauak, eta moruengandik askatzen zan orduan, Fernando berak be.

Eta Katalinak, umea ain txikerra izanda ez ebalako aukerarik alango bi-dai-bat egiteko, 1.407ko Uztaillaren 16an Segobian ziñatu ebazan foruak, Gernikako Batzar ordezkarien eta Abendañotar Fortuneen aurrean.

(108) Zuzengillea = corregidor. /

1.407, 1.409, 1.410eko urte oneik, oso gaiztoak izan ziran Bizkaitarrentzat, Bizkaiko andikiak euren alderdikierizko borrokakaz, artogatuta euki ebalako Bizkaiko lurraldea.

1.418an Ekaiñaren 2an II zan Katalina Gaztelako erregeiña, eta II Juanek, Fernando aitaordearen babespean iraun izan bear eban, areik eta 14 urte bete arte.

1.418an Urrillaren 20an II Juan, Aragoiko Maria errege-alabarekin ezkondu zan.

1.419ko Epaillan, Gaztelako gorteak emon eutsoen II Juaneri baimena, bere erregetzaren ardurak artu egiazan.

1.425ean jaio zan II Juanen semea, Gaztelako erregetzan IV Enrike izenagaz ezagutuko zana.

1.428an Urrillaren 2an, II Juanek Segobiatik, Portugaleteko Iribilduaren legeak baieztu ebazan.

1.440ko urte onetan, Gaztelako errege II Juanen semea, Gaztelako erregetzan IV Enrike izango zana, Nafarroako erregeiña I Blanka eta Aragoiko errege II Juanen alaba, II Blankagaz, lengusuak izanda Balladolizen ezkondu ziran. Gero 1.453an ezereztuta geratu zana, ondorengorik ez ebelako euki.

1.441eko Azaroaren 6an, Bermeotarrak euren arduradunai Ibañez de Meauritar Pero, Jaun edo erregearengana bialdu eben euren Foru-Legeak baieztu egiezan, eta Bizkaiko Jaun II Juan erregeak eskari ori bakarrik ez zala berak Bizkaiari zor eutsozenak esan da, Bizkaiaren orokorrezko Foru-Legeak baieztu ebazan.

Errege onek, ez eban arremanik euki Bizkaiko erriagaz, Gaztelako erregetzan euren artean, moru ta Aragoiko erreinuagaz beti borrokan ibilita, eta lur ta itsasoko guda-indarren askoan beartuta, Bizkaiko Batzar eta alderdikideen buruzagiakaz eskarizko laguntza bidez bakarrik berba egiten ebalako.

1.444ko urte onetan, Bizkaitar alderdikidearen arteko borrokak, edesti guztiko gogorrenak eta odoltsuenak izan ziran.

Itsas-ontzi Bizkaitar aldi oneitan, itsaso guztietatik ibiltan ziran, Moruen aurkako borroketan, eta Ingalterra ta Europa guztian, gure portuaren merkataritzazko bizitzari, arrigarritzko goraldia emon da.

1.450ean, Gaztelako II Juan, Portugaleko Isabelegaz ezkondu zan, eta 1.451n Isabel alaba, Gaztelako erregetzan Isabel la Katolika izango zana, eta 1.453an Alfonso semea euki ebezan.

1.451-2 urte oneitan, Gaztelaren erregetzazko politikari bildur, edo gure legeakaz sortzen ziran zalantzakin aspertuta, edo euren arduran, siñisten ebelako ordua eldu zala, Bizkaia, Durango ta Enkarterriko ordezkariak erregearen orde egoan lege-gizon Pero Gonzalez de Santo Domingorengana joan ziran. Beragaz orokorrezko Batzar bat egin gure ebala esateko.

Pero Gonzalez de Santo Domingo, gizon ona izan zan, eta berak be uler-tzen eban, Bizkaitarrak kalte asko eukiten ebazala Foru-Legeak idatzita ez egoteagatik.

1.452an Ekaiñako 2an Rigoitiako Idoibalzagan egin eben batzar ori, eta Durango, Bizkaia eta Enkarterritarrak, euren keskak aurkeztuta ondore, ba-kotzari ziñezpena artu egioztela esan eutsen, gero eurakaz batera, Bizkaia, Durango eta Enkarterrikoak euki eben oituzko legeak lez, ondo idatzita geratu zitezen.

Perok, danari maltzurkeririk gabe idatziko ebela ziñezpena artu ondoren, berak, aldi orreitan garrantzizko zeregin askogaz egoala ta, eurak idatzi egi-zala zentzuz, euki ebazan oiturazko legeak, esan eutsen.

1.452an Uztaillaren 21ean, len, dei-adarrezko bost mendietatik deituta, eta Gernikako Arbolapean batzartuta, idatzita aurkeztu ebazan Bizkaiaren le-gezko gorputz labur bat, 219 legegai eukazanak, eta bakotzak bere laburpen bat euki ebana. Nai ta zenbakitasun au sortzezko itzulpenarena ez izan, Zelaiatar Adrianek esaten dauan lez.

Eurak eskatuta, Kastro Urdialesekoak be egon ziran batzar orreitan, eta euren ikurriña orregaitik daukie, Gernikako Arbolaren irudiagaz edertuta.

1.454an Ekaiñaren 20an il zan Gaztelako errege eta gure jauntzaren Jauna II Juan.

Berangandik esan geinke, Bizkaitar Foru-Legeakaz adeitsua⁽¹⁰⁹⁾ izan, edo ta Bizkaitarren legeak agintzen ebanakaz esanekoa⁽¹¹⁰⁾ izan zala.

Bera izan zalako alegindu zana, Bizkaiko erri Iribilduak eta Eleizaurreko batzarrak alkartuta, idatzi egien Bizkaitar Lege-Gorputz ori, Bizkaitar-guztien oniritxi edo atsegintasunagaz.

Eta emen ikusten da argi ta garbi, Bizkaitarren legeak ez dirala erregearenak eta gitxiago “Gaztelarrenarenak”.

109.-Adeitsua = respetuoso. / 110.- Bizkaitarren Legeak agintzen ebanakaz, “Esanekoa” = humilde, sumiso. /

24.n Jauna:

1.440ko urtean, IV Enrike, Nafarroako I Blanka eta Aragoiko II Juan erregeña-erregearen alaba II Blanka, bere lengusiñagaz ezkondu zan lenengoz, eta seme-alabarik ez ebalako euki, Segobiako gotzaiari bereizkuntza⁽¹¹¹⁾ eskatuta, 1.453an ezereztuta geratu zan ezkontza ori, Eleizaren aldetik, amaitubako ezkontza lez emonda.

1.454an Uztaillaren 23an egin eben IV Enrike Gaztelako errege, eta Bizkaiko Orokorrezko-Batzarrak ille orren askenetan izendatu eben Bizkaiko Jauna.

1.455an Otsaillaren 9an, Bizkaitar Batzarraren ardurapean egoan Bizkaiko idazkaria Etxeagatar Martin aldatu eben, eta Pedro Gomez de Sebillari emon eutson betiko idazkaritzaren ardurea, Bizkaiko Batzarra kontuan euki gabe.

1.455an Epaillaren 4an, Gernikako Batzarrak aginduta, Lope Garzia de Salazar eta bere seme Lope, IV Enrike, Abilan egoan lekura bialdu ebazan, IV Enrikeri esateko Foruak agintzen eban lez siñatzera etorri bear ebala.

Abilan ez eben aurkitu, eta Sebillaraiño joan bear izan eben. Beragaz egonda, IV Enrikek, une orreitan guda antolaketan ibilita ezin ebala joan, eta 1.455an Epaillaren 28an Sebillan, Foru-Legeak baieztatzeko egin eben eskutitza artuta, gure ordezkariak umaje egin ondoren etxera itzuli ziran.

1.455ko Loraillan IV Enrike “Antxua” esaten eutsonai, Portugaleko Duarte erregearen alaba, bere legusiña izan zanagaz, Kordoban ezkondu zan, eta alaba bat euki eben “La Beltraneja” esaten eutsoenai, beren aita, Beltran de la Kueba zala esaten ebalako. Eta erregetzaren ondorengo izendatu eban, bere aizta Isabelen aurka egiteko.

1.456an epaillaren 4an, Gaztelako errege IV Enrike, Bizkaiko jauntza ziñ egin barik artzeko ibili zalako, edo ta gudartean ibilteagaitik mandio-urdiñenak⁽¹¹²⁾ egiten bai beintzat egon zalako. Gernikako Batzar Nagusiaren keiñaduragaz beartuta etorri bear izan eban.

1.457ko Epaillaren 2an Gernikan Antiguako Amaren Eleizan: Erriaren Lur-Zelaiko Foruak zindu ebazan, eta ille orreitako 10ean Iribildukoak Bermion.

1.469an IV Enrikek, Bizkaiko erri-Iribilduak eta lurak saldu ebazala surrumurrua zabaldu zan, eta Bizkaitarrak erregeari, surrumurru orrein argi-

111.– Gotzaiari bereizkuntza eskatu = pedir la dispensa del matrimonio. / 112.– Mandiourdiñenak = remoloneando.

tasuna eskatu ondoren, erregeak: “Guzur andiak zirala esanda, bakeztu eben Bizkaitarren urduritasuna”.

Bizkaitarrak, ez eben ontzat artzen surrumurru ori, eta erregeak eskutitz baten bidez Bizkaitarrak ostera guzurtzen dauz, Gaztelako erregearen asmo-oso, Señorioa zatitu eta alokatzea⁽¹¹³⁾ zalako.

Eta Bizkaitarrak batzartuta, erabagi au artu eben: “Jaun-txar ori kentzea, eta Isabel⁽¹¹⁴⁾ bere ugaz-arreba⁽¹¹⁵⁾ izendatzea”.

IV Enrikek ez eban onartu erabagi ori, eta lenengo maltzurtasunez⁽¹¹⁶⁾ jokatuta, larderiaz⁽¹¹⁷⁾ gero, eta 1.470ean Epaillaren 4an bere errege-aunditasunean Mungian galdu eben borrokagaz minduta, on artu eban: “Bizkaitarren agindua, beren gaiñetik egoala, eta euren eskuetan bakarrik Bizkaitar Jaunaren aldaketa”.

1.474an Abenduaren 11n Madrilen il zan IV Enrike.

25.n Jauna:

1.469an Urrillaren 9an, Gaztelako I Isabel⁽¹¹⁸⁾ eta Aragoiko II Fernando⁽¹¹⁹⁾ Balladolizen ezkondu ziran.

1.473an Iraillaren 15ean Bizkaitarrak, Gaztelako I Isabel eta Aragoiko II Fernandori, eskutitz bat bialdu eutsoen esanez: “IV Enrikeren zintzotasunetik kanpo egon zirala, ezer ez ebalako jakin gura, eurei emoneko itzagaz, maltzurtasunezko jokoan ibiltezan gizonarekin”.

Eta euren zintzotasunera aldatzen zirala egiztatzeko: “Lenago danak ilko zirala, eta bizirik geratzen ziranak lur onetatik alde egingo ebela, euren agindupetik kanpo geratu baiño len” esanda.

1.473an Urrillaren 14an, IV Enrike il orduko, I Isabelek Bizkaitarrai eskutitz bat emon eutsen, Bizkaiko Foru-legearen askatasunak baieztatzen ebanak.

1.474an Abenduaren 11n il zan IV Enrike, I Isabelen ugaz-neba.

1.474an Abenduaren 12an, IV Enrikeren il-otoizketak egin ziran.

Eta 1.474ko Abenduaren 13an, Fernando Aragoien egoala eta Isabel Segobiara joanda, bere aginduz⁽¹²⁰⁾, bertan izendatu eben Gaztelako erregiña.

1.475ean Portugal eta Frantziaren aurka egin ebezan borroketan, an egon ziran Bizkaitarrak beti lez, Isabel ta Fernandori laguntzen.

113.- Zatitu eta alokatzea = de acuerdo al sistema feudal vigente. / 114.- Isabel = gero katolikoa izango zana. / 115.- Ugaz-arreba = hermanastra / 116.- Maltzurtasunez = con mentiras, engañosamente. / 117.- Larderia = con bravatas, amenazas. / 118.- Gaztelako I Isabel 1.451-1.504. / 119.- Aragoiko II Fernando 1.452-1.516. / 120.- Ekintza orregaz, zarratu egiten ebazalako Aragoiko II Fernando eta Juana “La Beltraneja”ren eztaibadak Gaztelako erregetzaren eskubiderako. II Fernando bera be, Gaztelako erregetzaren odoletik etorten zalako, eta Aragoien neskak, debekatuta euki ebalako erregetzara igoten.

1.475ean Iraillaren 20an Burgosetik Fernandok, irain-ordeko⁽¹²¹⁾ agiri bat bialdu eutsoen Bizkaitarrai, IV Enrikek “Judaseko⁽¹²²⁾” izenagaz zelakotu ebazalako. Emen, ez dogu Franko gogoratu bear?.

Eta emendik aurrera Fernando ta Isabelek, bialtzen ebazan eskutitz, agiri, norberaren agiri, lege berezietan, eta albalaeko⁽¹²³⁾ idazkiaren buru: “Muy Noble é Muy Leal Condado” ipiñi egiazala agindu eben. Ori ta geiagoren merezimenduak daukiezelako Bizkaitarrak.

Fernandok au esanda urrengo egunean, Bilboko Iribildua: “Muy Noble y Muy Leal” izendatu eban.

1.475an Uztaillaren 7an, errege katolikoak Tordesillasetik agindu eben, Bizkaitarrak euren erritik kanpoko serbitzura joan bear izan ebenean, Foruak agintzen eban lez egin bear ebela, au da, erritik urten orduko ordainduta izan egiezala.

1.475an Uztaillaren 27an errege katolikoak beste agindu bat emon eben Tordesillasetik: Bizkaia ta Enkarterriko mariñelak, ez egiezala euren serbitzuak lurrean egitera beartu, Foru-Legeak debekatu egiten ebalako.

1.476an Uztaillaren 20an Fernando Bilbaora etorri zan Foruai ziñez itz emoteko Isabelen orde, eta Bilboko atean ziñ eginda, Larrabetzuko San Emeterio ta Zeledon ziñ egiteko Eleizara joan ziran.

Eta 1.476ko Uztaillaren 30ean Gernikara elduta, Bizkaitarrak, Antiguako Santa Mariaren eleizan egon zirala, Fueroak ziñ egiazala eskatu eutsoen, eta Fernandok orretarako etorri zala erantzun ondoren, erregiñagaitik be ziñ egiten ebala, Bizkaitarrak berari emon dautseen laguntzagaitik ezkerdun dalako, eta sekula ez eutsela ertsitu edo estutuko eta gitxiago Fueroak autsi, ezereztu edo oinkatuko esan eutsen.

Bizkaitarrak orren ostean, umajea oiturazkoa zan lez, Fernando, Gernikako Zuaitzpean dagon arrizko esertokian ezarrita, beren eskuak muinkatu ebazan. Eta askenez, Bermion ziñ egin eban.

1.476an Iraillaren 25ean, Fernandok agindu eban, Bizkaitarrak ezin dirala baitu edo atxilotu, errikoen artean eukiten ebazan ordaindubako zorrak gaitik. -Euskal-Berbea, egizko aintzakotzat euki ebalako?. Gaur, Orejatar Martzeliñok bardin esaten dau.

1.474ko Abenduaren 13an Isabel erregiña izendatu orduko euki eban lenengo alaba, Isabel izendatu ebena, eta Portugaleko erregeagaz ezkondata 1.498an il zana.

121.– Irañi-ordeko eskutitza = carta de desagravio. / 122.– Judaseko izena = traidores.

123.– Albalaeko = cédulas reales.

Bigarrena mutilla izan zan, Juanen izena ipiñi eutsoena, eta 1.497an Urri-llaren 4an il zana.

Irugarrena Juana izan zan “Zoroa” deitzen eutsonai, Alemaniako Kaizaren seme Felipegaz “Ederra” esaten eutsoenai, ezkonduta.

Laugarrena, Maria, Isabel bere aizta il zanean, Portugaleko errege bere koñatua zana gaz ezkondu ebena.

Eta bostgarrena Katalina, Inghaterrako Printze Arturogaz ezkondu zana, eta alargunduta, onen anai VIII Errikegaz ezkondu zana.

1.483an Irailaren 5ean, Isabel be Bilbora etorri zan, eta Tenderiako ateetan Fueroai ziñ emon eutsezan.

1.483ko Iraillaren 8an Isabel, Portugaletera joanda, Otxoa Ortiz de Montellano etxean, ostera Fueroak ziñdu ebazan.

1.483ko Iraillaren 16an Larrabetzuko San Emeterio ta Zeledonioko eleizan. Eta Iraillaren 17an Euskaldunentzat zaindua dan Gernikako Zuaitzpean.

Durangora joan zan, eta bertan Tabira, Durango, Elorrio eta Ermu Iribilduaren Foru-Legeai be ziñ emon eutsezan, eta erriaren bost giltzak artuta, Durangoko Santa Maria Eleizan amaitu eben ziñ egiteari.

Emendik aurrera eta nai ta 1.526ko idatzitako Foru-Lege barriaren II gaiak alan eskatu, Bizkaira ez zan etorri Gaztelako erregerik ziñ egitera, goian esandoten lez, eskutitz bidez bete egiten ziralako oiturazko arau orreik, gero Bizkaitarrak Gernikako Batzarrean irakurrita baieztan zana.

1.504an Azaroaren 26an, 53 urte euki ebazala Medina del Kanpon il zan Isabel. Eta Bizkaian bere eriotzaren elizkariak eginda, Gernikan Juana eta Felipearen jauntza baieztu zan.

Taket arteko ondorio labur bat.

Isabelen Andre-Jauntzan ikusten dogu, nai ta denbora borrokatsuak izan, itzarmen bidez bata bestearen beartasunean, gure Foru-Legeak indartu egin zirala, Bizkaitarrak eta erregeak zentzun andiko leialtasunean jokatu ebelako.

Denbora iltzaile oneitan, Euskaldunak itzarmenekoak beti lez izan ziran, eta ikusi dogun lez, Gaztelar erregeak euren larritasunagaitik, Bizkaitarren arremanakaz lotsa aundia euki bear ebela, oartuta egon zirala. Lurretik euren leialtasun bidez laguntza aundia euki ebala eta ez gitxiago mariñel eta itsasontzi egilletasunean oso trebeak izan ziralako.

Emendik aurrera baiña, bolbora edo lerrauts-gintzaren⁽¹²⁴⁾ obetzeak ekarri eben izkillu ta kañoigintzagaz, Gaztelar erregeak gero ta indar geiagoagaz arrotuten asi ta, eta bide batez 325ean Nizeatik asmatuta etorten zan azpikerizko dogma-arauen mendekotasun orregaz, itzarmeneko ekandutik urrun-tzen joan ziran, edo ardura gitxiago eukiten bai beintzat, Gaztelako gortekoak maltzur zitalkeri gogorrean asi ta, itzarmenaren zentzunezko aztarnak naastuten asi ziralako, nai ta Euskaldunakaz oraindiño eta gero ikusiko dogun lez Austriatar guztiakin, emoneko ziñ itzak lotsa aundian zaindu.

Bizkaitarrak, Jauntzagaitik ordaindu bear ginduzan dirutzak, Gaztelako erregeakaz itzarmentzen asi gintzazanetik.

Bost ordain legeak ziran oneik:

1goa. Erregearen ardurapeko erroldan egon ziran baserriak, lurak lantzen ebazanagaitik ordaindu bear ebezan zergak.

1.486ko itun-atalaren gora-beran⁽¹²⁵⁾, diru zarreko maraurietan⁽¹²⁶⁾ 100.000 izan ziran, edo 200.000 diru zurian.

2.n Erri Iribilduaren eskariak deitzen ziran, zerga oneik erriak eukan gizaseme alabakaitik ordaintzen ziralako, erregearen emaitzako eskutitzetan esaten dan lez.

Asieratik ordaintzen ebezan erri Iribilduek: Bermio, Bilbao, Durango, Lekeitio, Ondarroa, Gernika, Plentzia, Balmaseda, Gerrikaitz, Markina, Elorrio eta Portugaletak 16.000 diru zarreko maraurietan, eta diru zurian ordaintzen zanean 302.000.

3.n Bizkaiko burniolatan egiten ziran arratz edo kintal bakotzeko 16 mai-ruko diru zarretan.

Zerga onen ordainketa erreztu egiteko, enkantean saldu⁽¹²⁷⁾ egiten zan, eta irabazi egiten ebanak, orokorrezko erri-diru zaintzan 180.000 bellongo marauri ordaintzen ebezan, eta bertatik ordaintzen zan zuzendaritzaren⁽¹²⁸⁾ lan saria, 1.715ean 62.000 marairukoa zana.

4.n Bizkaiko-Jaun erregeak, euren emaitzako erri-eskutitzetan agintzen ziran lekaidetxearen amarrenak.

5.n Iribilduaren bururuzagiari ordaindu bear jakienakaz.

Oneik dira Bizkaiko jauntzan, euren ordainketarako euki eben eskubide bakarra, nai Bizkaiko Jaungotik izan ziranean, nai gure jauntza Gaztelako erregeen eskuetan ezarri zanean.

124.- Lerrauts-gintzaren = fabricación de la polvora. / 125.- 1.486ko itun-atalaren gora-beran = según el capitulado de 1.486. / 126.- Maraurietan = maravedies. / 127.- Enkantean Saldu = rematar, licitar. 128.- Zuzendaritzaren = corregidor.

Ordaindu bear zan diru guztiaren kopurua 616.532 marauri izaten zan.

Gaztelako erregetzaren eskuetan jausi gintzazanean erregetzaren sariak deitu ziranak, eta erregeak zergazko-sari ortatik, gudarako bear ziran aizta-makil, balesta gezilari eta beste izkilluaren ordainketak egiten ebazan, eta beste gauza asko emoten ebazan Bizkaitarren leialtasunagaitik.

26.n Jauna:

1.504an Zemendiaren 26an I Isabel katolikea il zan, eta Gernikako Batzarrak, bere arimagaitik il-otoizketak egin da, illaren askenean bere alaba-suin Juana⁽¹²⁹⁾ ta I Felipe⁽¹³⁰⁾ izendatu ebazan Bizkaiko Jaun, 1.516arte iraun ebena.

Emen jakin bear doguna, baiña, zelako maltzur jokoak ziran areik Aita Santuen gandik asi eta Europak euki ebezan erregeetatik amaituta, Fernando katolikua azpikerizko jokoaren ardatza izanez.

Guzti orrein indarrezko jokoak Mundu osoarentzat, katolikotasunezko guzuz aundienaren garaipena lortzen ibili ziralako da.

Eta indarrezko joko ura, ezpata ta ziñeskintza edo dogmatikaren bidez izan zalako, gure denborara eldu dan guzurra ezarri eben gauza guztietarako.

Gero ta aundiagoa egin jakuna, Bereztasunaren LEGE ta BAITAN ezer ez ebalako konpondu, eta gaur arte be eritzi bardiñean gatozelako, gizakiaren eskubideak ankaz gora daukaguzelako.

Gaur egiten dan guztia, Demokraziaren izenean egiten dala esaten dabe baiña iñork esango daust, noren demokrazia gaitik berbetan gabiltzan?.

Mundu onen bizitza zentzunean eroateko, antolaketarako daukaguzan baldintzak, epe laburrean emendik alde egin bear dogulako, iñundik ez dira gure baldintzak. Jakin lei orduan, NOREN baldintzak dira orreik?.

Ortik ez ba gara asten, sekula ez doguz daukaguzan arazoak konponduko.

Eta joko zikin ori apur bat argitzeko, edesti labur bat egingo dogu.

Nafarroaren Ego-aldeko menpetasunaren edesti laburra.

1.504an Zemendiaren 26an Isabel katolikea il zanean, Fernandok ikusten eban, Gaztelako jaurkintza Juana ta Felipeperen eskuetan itzi bearko ebala. Baiña laster aleginduko zan oneik zelan bastartu.

(129) Juana la loca = 1.479-1.555. (130) I Felipe "Ederra" = 1.478-1.506.

1.505ean Urtarrillaren 23an Fernandok, Toroko gorteetan Juanaren zorotasuna azalkeratu eban eta Isabelen azkenaiaren agindutik, Gaztelako erregetza berak zuzendu bear ebala, esan eban.

1.505ean Urrillaren 12an, Fernando bere suin Felipe ikus eziñ eban alde batetik, eta bestetik, Frantziako errege XIIIn. Luisek, Felipe artxidukearen al izan edo bera izan zanagaitik, bekaitz euki eban. Eta biak alkartuta Bloiseko alkargoa ospatu eben, Fernando ta Foixeko Germanaren ezkontza ontzat artuta.

Denbora oneitan, Frantziako errege XIIIn. Luisek, beren lengusu Beaumonteko Lois Leringo kondea eta Nafarroako kondestableagaitik ondo berba egiten eban. Egia baiña, au beren obekuntzagaitik itz ustelekoa izan da, bardiñ ibiltzen zala Frantzia naiz Espainako erregeakaz Nafarroako erregetzaren aurka.

1.506an Bagillaren 27an, Fernandok, Gaztelako erreiniua ezinezkoa zala berak bideratzea ikusi ondoren, bere suin Felipe Ederragaz Billafafilan batzartuta, alkargo au sinatu eben: Juana erregiña beren zorotasunagaitik alboratzea.

Fernando katolikuaren izar eta indarrak itxura baten berantza joan ziran, eta Nafarroako erregeak, Frantziako errege XIIIn. Luisek gero ta jokabide txarragoan artzen ebazan.

1.506an Dagonillaren 27an, Balladolizen Dueroko Tudelan, Gaztelako Juana eta Felipe Ederragaz, barneko adiskidetasun ta bekearen ituna sinatu eben. Nafarroako erregeentzat ain ongarri izan zana, Gaztela, Ingalterra eta Erromako Aita Santuaren adiskidetasunera urbiltzen ebazan.

Baiña nai ta Fernandoren maltzurrezko gaiztotasuna danak jakin arren, eta berak euki ebazan maltzurtasunezko asmoak izkutatzeke Napolesera joanda, nork susmatuko eban, 1.506an Iraillaren 25ean, pozoituta? I Felipe Ederra ilgo zala, eta Juana zoratuta, Gaztelako antzokian Fernando katolikua agertuko zala antzezlarri nagusi lez?.

Fernandok, Nafar erregeai sekula ez eutsen parkatuko, berari ezetza emonda, beren lepo gañetik Gaztelar erregeakaz egindako itun ori.

1.506an, Fernando katolikuak indarrak barriztuta, eta bere alegiñaren bidez, Nafarroan anai arteko guda biztu eban.

1.507an Urtarrillaren 2an, Tolosako Lege Biltzarrak Nafarroako erregeai: XIIIn. Luiseri 5.000 libra eta 1.000 libra Bearneko Koarraz jaunari ordaintzera zigortu ebazan, iltzaille onen gaztelua ezereztu ebalako.

1.507an Dagonillaren 21ean Fernando Gaztelan sartu zan. Eta berton berari egineko irainak, bai Dueroko Tudelaren itunagaz gogoratuta, Nafar erregearen aurkako alegiñetan asi zan.

1.508an IIIn. Julio Aita Santuak, Nafarroako erregeak eskomunikatu edo eleizatik kanpora atara ebazan, Iruñako gotzaintasun eta Tudelako dekan-goaren gora beragaitik.

1.508ko Bagillan, IIIn. Beaumontar Luis Leringo kondeak, 1.506an Fernandoren alegiñagaz Nafarroaren aurka asi eben guda, eta onek babes gabe itzi ebalako, guda beren aurka asi zan itzultzen, Lerinetik asi eta leialtasunean euki ebazan gazteluak, Nafartar eskuetan asi ziralako geratzen.

1.508an Zemendiaren 16an, Beaumontar IIIn. Luis Leringo kondea il zan, eta bere seme Beaumontar IIIIn. Luis izan zan, Nafartar erregetzaren aurka, Albako dukearen gudaldia bideratu ebana.

1.508an Abenduaren 10ean, Alemaniako I Maximiliano, Frantziako XIIIn. Luis, IIIn. Julio Aita Santua eta Fernando katolikoak, Kanbraizen Benezia-
ren aurka alkartasuna siñatzen egon zirala, XIIIn. Luis eta I Maximilianok, beste kidegotasunezko itun bat siñatu eben.

Nafar erregeentzako Maximilianok, estu aldien gaiñetik, bakearen zabaltasunezko obari edo ongarri guztiak gura ebazala, eta nai ta Frantziako XIIIn. Luis erregearen aurkakoa izan, alkargo orreri idazkun berezi bat sartu jakon: “Siñaduraren ostetik eta urte bateko epean, Nafarroako erregeari ezin jakie-la kalterik egin, ez Frantziko errege bidetik, ez Foixtar Gazton Numerseko dukearen aldetik.

Eta Alemaniako kaizaren arreba Margaritari esker, Nafar erregeen Katalina eta Juanen izenak, sartuta geratu ziran alkartasun orreitan.

1.509an Juan erregeak Nafarroatik kanpo euki ebazan jabetzak, Bearneko Lege Biltzarrak batu ebazan.

1.509an, Fernando Nafarroako zeregiñetan asi zan sartzen, eta erabagita eukela esan leike, beren erara Nafarroagaz geratzeko.

1.509an Uztaillaren 28an, Fernandok Balladolizetik, Beaumontar IIIIn. Luis Nafarroako kondestableari idazten dautson eskutitzan esaten dautso: “Nafarroa gudabidetik menperatzeko, berak esango eutsela, noz eta zelan egin”.

1.509an Abenduaren 20an eta 1.510ean Bloiseko alkargoaren bidez, Austriatar Maximilianok, Nafar erregeak Juan eta Katalina babesten irauten ebanak:

Fernando katolikuagaz egindako biltzarrean eta Gaztelako jaurkintzaren arduratarako argituaz, Nafar erregeak izendatuak izatea lortu eban. Gaztelan, erregeakaz sortu zanagaitik, Eleiza ta Europako erregeak, erregeen arazo orreik erabagitzeko biltzartzen ziran, eta danez gain: “Europako erregetzaren iraspenak indartsu iraun egiazan”.

1.510ean Urtarrillaren 7an, ostera agertu jakien Nafarroako erregeari XIIIn. Luisen aldetik zori txarra, Tolosako Lege-Biltzarraren aginduz Bearneko bizkonderriaren jauntza Luiseri emon bear eutsoelako.

XIIIn. Luis, Nafar erregearen aurkako jokoan, Lege-Biltzarraren erabagien atzean ibilita, Juanen zerbitzari batzuen ondasunakaz geratu zan eta Foixeko Gaztoneri bost gazteluen ardura emon eutson, baiña ez zan aurrera joan, Fernando katolikoa eta IIn. Julio Aita Santua asarratuta agertu ziralako.

1.510ean Urtarrillaren 21ean, Iruñako gorteak Nafarroako erregeai eta illabete bat beranduago bost ordezekoak bialduta, Bearnekoak, euren leialtasuna emon eutsoen urte biko alkartasunaren eskeintzagaz. Eta Nafararren erreinua babesteko zeozer gertatzen bazan: “Abizen orokorreko Dei Adarera deitu egiera”. Eta olan joan ziran gauzak 1.511rarte emengo aldetik.

1.510ean, IIn. Julio Aita Santua XIIIn. Luisegaz guztiz asarratuta, Nafar erregeari, eleizatik kanpoko zigorra kendu eutsen, Iruñako gotzai zeregiñetan, Juanen anaia, Albreteko Amanuel kardinala ezarrita. Oso denbora korapillotzuak ziran oneik, Aita Santuaren agindu gora-beran, Europako errege eta eleizako nagusi batzuk naaztuta ibili ziralako.

1.414-1.418 Konstanza eta 1.431-1.445 Basileako Eleiz-Batzarretatik, zabaltzen ta indarra artzen asi zan, Aita Santuaren agintaritzaren gaiñetik Eleiz-Batzarra zala nagusi. Erregeak ondo ikusten eben, euren naikerietan, sarri aurkezten ziralako Aita Santuaren zeaztasunakaz.

1.512an IIn. Julio Aita Santua izan zan eritzi orrein aurka urten ebana, Letraneko Vn. Eleiz-Batzarrean asi ta, eta 1.517an Xn. Leonek guda-indar bidetik, Pisako sasi-batzar eta gogamen orreik amaitu ebana.

Fernando katolikuak bere maltzur ta guzurrezko ekintzagaz ⁽¹³¹⁾ izan zan, Nafar erregeak egiaren aurrean zalantzan ipinten ebazana. Ez Nafarroa bakarrik, beren ametsaren asmo-gogoak, Lurrarteko itsasoaren inguru guztia Konstantinoplarañoko jabetasuna gura ebalako. Begitu non geratzen ziran, gaurko Espainatar aberkidearen ametsak, Fernandoren guzurrezko irakatsiak, egi lez ezarri gure ba dabe.

1.511ko Bagillan, Katalina eta Juan Nafarroako erregeak, uste eben erdikotasun edo alderdi gabea kokatuta egon ziralako, nai ta euren babesle edo

131.– Fernando izan zan eleizaren bareizkeri edo alderdikeri orreik sort-arazi ebazanak. Eta Nafar erregearen aurka egiteko, ez eban ezeren lotsarik euki Aita Santuaren buldak eskerniatzeko.

laguntzaille Maximiliano Alemaniako erregea 1.508an Trenton IIIn. Julio Aita Santuagaitik kaizarra aukeratua izan zanak, alegin asko egin Aita Santuaren alderdian kokatu zitezen. Eurak, beti baieztu edo ziñeztuta esaten eben, sekula ez ziran alboratu IIIn. Julio Aita Santuaren aginpetik.

1.512ko Epaillan Fernando katolikoak, Frantziako errege XIIIn. Luiseri guda aurkeztu eutson, eta Nafar erregearentzat ia ezinezkoa biurtu zan alderdigabetasun ori.

Alde batetik, Nafarroaren zaintza, gaztelatarrakin alkartasuna aolkatzen ebalako. Bestetik, Foix eta Bearneko laterriaren zaintzak, Frantziaren adiskidetasuna aolkatzen ebalako.

Eziñ eben ezelango mugialdirik egin, Fernando adi egon da, XIIIn. Luisegaz alkargoen bat egite ba eben, berak bereizkeri zale ta eleizatik eskomunikatuaren marra euri ezartzeko zain egoalako.

Fernando bitartean, Erromako Gotzai-Auzitegi eta Burgosen, Nafar ordezeko mezulariai, eziñ egin ziran adierazpenak egiten egon zan.

Nafar erregeakaz Fernandoren maltzurrezko jokoa, onen seme Bianako printzea bere bir-alabeagaz eskontzeko, bere baituran eukitea zan, Frantziako gudalozteari, Auñamendi ta Bearneko bideak ebagiteko.

Maltzurkeri utsa zan baiña, berak Frantzira aldatzeko, Gipuzkoako bidea aske euki eban.

Fernandok, Frantziko bidearen ziurtasuna eukiteko, Nafarroatik Gudalozte Santuak aske ibili zitezen, askatasun aundia eta gudu antzezko gazteluak⁽¹³²⁾ bere agindupean eskatzen ebazan.

1.512ko Uztailaren 3an baiña, Fernandok, Nafarroako erregeak aulkitik botateko euki eban amarrukeria, berak Zaldubako Uriari idatzitako eskutitzan agertzen dau esan onekaz: “Frantziako erregeak bereizkeri bidez, zatitu egin dauela Eleizaren batasuna, kristau bizitza artegarazita”; “Aita Santuak laguntza eskatzen dauskula, etsai indarrak bere ingurutik aldentzeko”; “Erromako Aulkiak, Gurutzadaren Barkamen osoa agindu dauskula”; “Mezularien bideetik oartuta geratu gara, Nafar erregeak gure aurka, zelan alkargotu egin diran, Frantzesari gure lurraldeetan sartzen izteko, eta gure erreinu eta jauntzazko lurraldeetatik eurak gura nai duena artzeko”.

Baiña, eraso aldi ori zuzen gabekoa izan zalako, eta oraindiño ez ziralako agertu eskerniatuko Buldak⁽¹³³⁾, Fernando basakerizko otso itxuratik, azeri emeen maltzurtasunezko itxurara aldatu zan, zentzunezko gizon-emakumearen giza barrenak iruzurtu edo atzipetzeko. Orretarako, Bloiseko itun edo alkargo baten agiria beren erara aldatuta agertu eban. Bertan, Frantzia

132.- Gudu-antzezko gazteluak = castillos estratégicos. / 133.- Eskerniatuko buldak = bulas-falsificadas.

ta Nafar erregeen artean alkargotuta egon zirala esaten ebana, Gaztela ta Aragoiko menpetasuna lortzeko Nafarroako erregearen alde.

1.512an Uztaillaren 17an, Nafar Mariskala Burgosetik urdurituta erregeari esaten eutson: “Fernandok lar eskatzen ebala, eta “Abizen-Orokorrezko dei-adarera” deitzeko gudalozteak prest egon zitezen.

Artu emon orreik, Fernandok Mariskalari egindako erantzunagaz amaitu ziran: “Berak, indarrez artuko ebala, zuek borondatez emoten ez dozuena”.

1.512an Uztaillaren 21ean, Albako dukearen gudalozte, 1.000 gudari-gizon, 2.500 zaldi, 6.000 oinkari eta 20 kañoi euki ebazan, Burundako ibarretik mugak apurtu ebazan. Eta aurreko taldean Giputzak, Arabarrak eta artean Nafartar zaltzailleak, IIIIn. Luis Leringo kondeak bideratuta, Etxarri-Aranazen gau egin eben.

1.512an Uztaillaren 22an Uarte-Arakilen egin eben gaua. Eta Uarte-Arakil babesteko egon ziran Erronkal gudari apurrak Ozkiarteko aizpitartera aldatu ziran. Sartzailleak, Aizkorbeko lepotik inguratuta alderatu eben arrizku ori. Gau orretan, Iruñaren aurrean karpapean lo eginda.

Nafarroako I Juan erregeak Tuterari 500 gudari eskatuta, Katalina erregeñari Bianako printzea eta beste seme-alabakaz batera Bearnera aldatu zitezela agindu eutson. Eta iges egite ori, ain bizkorra izan zalako, Frantzizko semea, bero ta nekearen larritasunagaz il jakien.

1.512an Uztaillaren 23an Iruñatik, Nafar erregeak exkomunikuaren pekatua egin ebela, azpiko jokoaren zurmuruak zabaltzen asi ziralako, gau orreitan I Juanek alderagin eban.

1.512an Uztaillaren 24ko gauan, Muskarian⁽¹³⁴⁾, Gonzalotar Mirafuentesen agindutara egon zan Nafar gudalozte Tafallara aldatu zan, eta au oartuta erregeak Iruñatik alde egin ebela, Lunbierera aldatu zan aginduaren itxaropenean.

1.512an Uztaillaren 25ean, Gaztelar gudar nagusi Toledoko Fradike Alba-ko dukeak, Arga ibaia aldatuta eta gudalozte zabalduta eraso egiteko prest egoala, Uriaren ziñezko gizonak aurreratuta Iruñako giltzak emon eutso zan. Berak, Gaztela ta Aragoiko erregeen izenean: “Oiturak eta oi arauak lotsean gordeko ebazala ziñ eginda.

1.516an Urtarrillaren 23an Fernando katolikua il zanetik, Espainako erregetza Zizneros kardinalak zuzentzen eban eta Espainak berari zor dautso Nafarroaren menpekotasuna.

134.- Muskaria = Tudela.

Kanpionek emen, garrantzi aundiko gauza bat esaten dau, “Nafarroa, Fernando katolikuak menperatu ebala, aurpegia erlijiozko moztararen estalpenagaz azaleratuta”.

Eta Nafarroaren egizko menperatzaillea ez zala Albako dukea izan, IIn. Julio Aita Santua baizik.

Ondorio laburra.

Gaur lez, Nizeatik beti euki daben katoliko maltzur jokoa izan zan ori, eta gaur orduan lez, ezer ez dabena argitu edo erabakitzen.

Dana dala, Fernando katolikuak azkenean guzur utsez eta Aita Santuaren laguntzagaz, nor geiago dirala, Nafarroaren Añamendiko Egoaldeagaz geratu zan. 1.513an Nafarroako gorteak IIn. Fernando “KATOLIKOA” errege izendatuta.

Bizkaitar, Giputzak eta Arabarrak, or ibili giñan naspilduta Nafarroako erreñuaren aurka, euki genduzan zentzunezko itzarmenak bakoitzaren Batzar Nagusi bidetik alan eskatzen ebelako.

Baiña, edesti labur au ikusita, iñok esango daust, guda joko orreitan egon ziran guztiak, zelako ABERRIAREN BAITA euki eben?. Edo ta nork eta zertarako azpiko barnetik ebatuta erabilten ebazan odol jariozko gudari guzti orreik?.

Kontuan artu bear da, lurralde orreine geieneko erritarrak EUSKERAZ berba egiten ebala eta DEMOKRAZIZKO EUSKAL NORTASUNAREN BAITA eukin da, iñork ez ebala euki NORTASUNAREN berezko izatearen babesetik kanpo, ABERRITASUNEZKO ametsik. Eta Frantzezak, Gaztelarrak eta Aragoitar erregeen andikeri naia ikusi ezker geien.

Errege ta katolikotasunak euki eben goitik berako Erromatar antolamenduzko jaurkintzak, ez eukin zer ikusirik Bizkaiko erritarrak euki eben jauntzagaz, diteken arloan asmatzen ebazan maltzurrezko legeakaz, katuak umiakaz egiten dauan antzera, auek kokotetik ebatuta ezberdiñeko eritzilekueetatik ibiltzen ebazalako.

Orduan?. Kontuan artuta, nai errege jauntzak eta bai erritarrak gaur lez, panpiña batzuk baiño ez zirala izan. Nor izanda joko orren ariak eskuan artuta, ibili dauazan soka dantzari?.

Antziñatik datorren eritzi edo norkerizko gogoa da, Munduko gizarte osoa kaizar baten agindupean egon dadin, eta Katolikotasunak ebatu eutson, Munduko aolkulari nagusi lez, menperatzailletasunaren askeneko Erromatar ari orreri, mendetasunezko ari guzti orreik txerpolari lez⁽¹³⁵⁾ ibilita.

135.– Txerpolari = titiritero.

Baiña bereztasunaren aurkako joko orretan gauza bat aztu jakien, Ludi au JAINKOAK BEREZTU ebala, eta BEREⁿ LEGEAK eukinda, IÑORK ez dala NOR, NORKERIZKO LEGEAKaz Mundu onetan jokatzeko.

Iñoz, konturatuko gara?.

27.n Jauna.

1.516an asi ta 1.556garren urte bitartean, areik eta Justera baztartu zan arte Espainako Ia. eta Alemaniako Vn. Karlos izan zan Bizkaiko Jauna.

1.516an Otsaillaren 14an, Fernando katolikuaren il otoizketak egin ostean, Bizkaiko Batzarrak I Karlos artu eben jauntzat eta agindu be Bizkaiara etorri zedila Fueroai ziñ egitera.

1.517an Durangon ainbat ume, gazte eta gizon emakume il ebazan kutsu edo izurrite⁽¹³⁶⁾ aldi gogor bat izan zan.

1.518an Nafarroako errege IIn. Enrike Montpelieren, Espainako I Karlosekin saiatu zan Nafarroaren Egoaldea askatzeko, eta alperrik zala ikusita, gudarako asi zan antolatzen.

1.520an kaizertzaren koroia artzeko egoala, berak gura eben etorri fueroai ziñ egitera eta Otsaillaren 17an baieztu ebazan Fueroetan euki genduzan baldintza guztiak.

1.521an Bagillaren 10ean IIn. Enrikek, Nafartar, Gaskoiak eta Frantzesak osotutako gudaloztearekin, ia Nafar osoa berrezkuratuta euki eban.

1.521an Bagilaren 30eko Domekan baiña, Leringo kondeak bideratuta, Araba, Gipuzkoa, Bizkaia eta Errioxatarrakaz antolatu eban gudaloztea Noainen, Ezkirotz ta Barbatainen zelaietan 5.000 gudarien gorputzakaz odolezko oiñazpiko lez beteta itzi ondoren oster menperatu ebazan IIn. Enrikeren alegiñak.

1.522an Uztaillaren 19an, Noainetik 200 gudari Maiako gaztelura joanda, artean Frantzisko Jabieren anaiak zirala, ia urte bete eutsi ondoren I Karlosek menperatu ebazan. Bertan dago oroitarri aundi bak, guk, euren eskeintza gogoan euki daigun.

1.524an Otsaillaren 29an Ondarribi, ia iru urtean inguratuta egon ondore Albako dukeak menperatu eban.

Eta emen amaitu ziran Nafartarren alegiñak. Kontu aundian euki ta Euskaldunen arteko borrokak zirala, goian esan dodan lez Fernando katolikuak egin eban antzera.

136.– Kutsu, izurrite = peste, epidemia.

1.526an Jorraillan 5ean, Gernikako Batzar Nagusiak ospatu ziranen artean, asken batzar oneitan erabagitu zan, 1.452an idatzi ziran baldintzatan, oituratik kanpo, bear ez ziran eta illun egon ziran arauak, argi ta garbi berriz idatzi zitezela, ainbat Euskal Lege-Gizon aukeratuta.

1.526an Dagonillaren 31.n Arduratuta egon ziran Euskal Lege-Gizonak, kontu aundia euki eben baldintzazko lege osotasuna argi guztiagaz agertu edin eta batez be **Foru-Pasaia**ren baldintzatan, bere XIn. Legeko I idazpuruan au esaten daualako: *“Que habian por Fuero, y ley, y franqueza y libertad que cualquiera carta o Provisión Real, que el dicho Señor de Vizcaya diere o mandare dar, o proveer, que sea, o ser pueda contra las Leyes o Fueros de Vizkaia, directe o indirecte, que sea obedecida y no cumplida”*. Bizkaia, bere konstituziozko erabagi onegaz, mendegabetasuna edo menikeza⁽¹³⁷⁾ ezarri eban bizkaitar guztiaren zor eskubideetan.

1.527an Jorraillaren 8an I Karlosek onartu ebazan barriz idatzitako Bizkaitarren Foru-Legeak.

1.527an Loraillaren 21ean Espainako I Karlosen semea II Felipe jaio zan, eta Bizkaian, egun berean idatzitako erregetzaren eskutitz bat artu zan, ondorengoa zala esaten ebana.

1.527an Bagillaren 1ean I Karlosek baieztu ebazan barrizitutako Bizkaiko Foru-Legeak, eta Bagillaren 7an Bizkaitarrai egindu eutsen irarri egiezala. Eta 1.528an Uztailaren 24an Burgoseko Juan de Juntaren irarko lantegian amaitu ziran Bizkaitar Foru-Legearen irarketak.

1.530eko urtea, izurriteko urtea esan jakon, gogorra izan zalako, eta batez be Bilbon. Bizkaitarrak emendik aurrera artu emon asko euki eben I Karlosekin, eta onek, adeitasun aundia erakutsi eban gure Foru-Legeakaz.

I Karlosek, asko zor eutsen Bizkaitarrai, eta or agertzen zan beren begirune, gaztelatarren gorroto ta bekaizkeriaren gaiñetik.

1.556an Urtarrillaren 16an I Karlosek, eskutitz bat bialdu eutsen Bizkaitarrai, bere mamian au esaten ebana: “Bera gaixo egon zalako, bere seme II Feliperi aldatzen eutsozala erregetzaren zeregin guztiak, eta beragaz euki gendun uste aundia, berarekin adimendu zitezela.

28.n Jauna.

1.556an Urtarrillaren 16an, Gernikako Batzarrak, I Karlosen eskutitza artu ondoren izendatu eben II Felipe⁽¹³⁸⁾ Bizkaiko jaun lez.

137.– Meānde-gabetasuna edo menik-eza = desobediencia, inobediencia. 138.– 1.527-1.598 urte bitartean bizi zana.

Bizkaitarrak ondo konpondu ziran beti II Felipegaz, baiña Felipe Balladolizeko gortetik kanpo ibiltzen zanean, beti agertzen jakun zeozer bat Foruen aurka egiten ebana.

1.558an Jorraillaren 30ean, II Felipe Portugalen egoala, Bilboko portu edo kaitik, Flandes, Frantzia, edo ta Italiara urtetan eben artillezko saldu-gaiak, zergak ordaindu bear ebezala, agertu zan.

Bizkaitarrak, jazarraldi aundia egin eben, agindu orreik Foruen aurka iza-nez gain, Gaztelako mugak Bizkaiko itsasora aldatzen ziralako, eta gauzak ostera joan ziran bere lekura.

1.581ean Gatzaren zergakaz bardiñ. II.n. Felipe Lisboan egoala, beren ministru edo zerbitzariak, Bizkaiko gatza zergapetu gura eben, eta II.n. Feliperen ezauntzara eldu zanean, bereala agindu eban Bizkaitik zerga orreik kentzeko.

1.590ean II.n. Felipek, erakusten dau bai lotsagizun ta zentzutasuna, beren gortekoak, Bizkaitarrak Espainako "Servicio de millonesekin" zergapetu gura ebazanean: "Zerga orreik Espainako errege lez ipini ebazalako, ez Bizkaiko Jaun lez".

II.n. Felipek, orduko Munduren laterri-geografikoan bere ugaritasuezko borroketarako, Bizkaitar ta Euskaldunetik laguntza aundi ta leiala artuz gain, ondo jakin ebalako edo zuurtasun aundikoa izan zalako, zelako eskubideak eukezan Espainako errege lez eta Bizkaiko Jaun lez.

1.598an Iraillaren 13an goizeko bostetan il zan II.n. Felipe, eta Bizkaitar Jauntzan ondorengoa III Felipe bere semea izan zan.

29.n Jauna.

1.598an Urrillaren 14an, Bizkaiko Batzar Nagusia egin zan, eta III Felipek bialdu eban eskutitza irakurrita, il-otoizketak agindu ziran II Feliperen arimagaitik, eta ospakizun guztiak debekatuta, Bizkaitar guztiak illetakojantziak eroan egiezala urte bateko epean.

1.598ko urtea izurritearen urtea zalako ez zan egin ezer Bizkaitar jaunik aukeratzeko.

1.599an Epaillaren 30ean Bizkaitarrak batzartu ziran III Felipe Bizkaitar Jaun lez izendatzeko.

1.598an baiña, III.n. Felipe onek Espainako errege-aulkira igon ebenean, bere zeregiñezko jaurkintzak guztiz Duke de Lermaren eskuetan itzi ebazalako, berak ezer jakin barik eta beren ministruak ezer aldarrikatu barik, Bizkaiara etorri ziran "Servicio de millones" zerga orreik eskuratzen.

Bizkaiko batzarra bere jazarraldian “Zerga orreik eurakaz zer ikusirik ez eukela” esanda, besteak gogorkeriz asi ziran.

Eta Bizkaiko Batzarrak ikusi ondoren, Jaunari bialdutako mezuak ez zirala eltzen bere lekura, batzartzea erabagi eben.

1.601ean Loraillaren 10ean Gernikako Zugazpean batzartuta, IIIIn. Feliperi eskutitz au idatzi eutsoen eskuz emoteko.

“Muy alto Padre”

Señor:

Visto por Nos esta antigua é honrrada Señoria de Vizcaya lo mal que V.M. está informado, por orden del consejo de Castilla, en querernos agraviar y tratar tan mal al descubierto, en recompensa de los muchos y grandes y leales servicios que esta antigua Señoria de V.M., en mandarnos que pagásemos ciertos pechos á derechos como los demás buenos hombres de esos reinos de Castilla pagan; hicimos junta General de Caballeros é hijos-dalgo de esta Señoria en nuestra Villa de Gernika, que los reyes antepasados de V.M. nos dieron por nuestros honrrados servicios, hallamos que queriendo usar V.M. de tanta riguridad con nosotros y quebrantar nuestros Privilegios⁽¹³⁹⁾ y la authoridad que nuestros honrrados padres han tenido: que debiamos de suplicar y pedir humildemente á V.M. sea servido de mandar que se borre, teste y atilde de sus Pragmáticas Reales lo que á nosotros toca, pues es justicia lo que pedimos; y, suplicamos á V.M. no hubiese lugar de hacernos, nosotros quedamos obligados á defender nuestra muy querida y amada Patria, hasta ver quemada y assolada esta Señoria y muertos mujeres é hijos y familia, é buscar quien nos ampare y trate bien.

*Esta lleva D. Pedro de Gamboa, Diputado de esta Señoria, gran servidor de V.M.; no sea él solo culpado por ello, antes V.M. le haga merced, porque fue im-
portunado para ello.*

Dado en nuestra Villa de Gernica en 12 de Mayo de 1.601.

Vuestra antigua y leal Señoria de Vizcaya, que al servicio de V.M. queda.

1.601ean Loraillaren 24an IIIIn. Felipek, beste eskutitz bategaz atzera egiten dau, eta Bizkaitarra esaten dautse: “Nire aurreko erregeak zer egiten eben ikusita, zuekaz nik be alan beteko dot”.

1.602ko urtean, ziñeztu ebazan Bizkaiko Foruak.

1.614an Abenduaren 10ean indarkeri ta zigor aundiekin gaztelarrak lortu eben gure Batzar Nagusietan euren zuzendariak Euskeraz ez ebalako jakin, ordezkari batzuk gogor zigortuta, gaztelera ezartzea.

139.– Bizkaitarren artean orduko denboretan, itz onek ez dau esan gura Espainolaren arten gaur esaten dauana, beren berezitasunezko erri ta legeak izan zirala baizik.

1.621ean Epaillaren 31n goizeko 9rak eta laurenetan il zan IIIIn. Felipe, eta egun berean egin eben errege bere semea IVn. Felipe izenarekin.

Ondorio labur bat.

Emen ikusten dogunagaitik, ez zarete oartzen andik ona, maltzurkeri berbera dala Espainolak ekarten dabena?.

Begitu bestela, gaur 2.009an Urrillaren 14an zer gertatzen dan espainolakaz daukagun “ABERRI EZBERDIÑEN” arteko “Itunagaz⁽¹⁴⁰⁾”.

Gaztelarrak, katolikotasunaren aolkularitzan azpikeriko joko bidetik, eta billak eraikitzen asi ziranetik daukaguzan berezko legetik kanpo, beti ibili ziran Bizkaia kolonizatu gurean, eta orregaitik gaur daukaguz lege ezberdiñak berezko lurraldean eta Iribildutako Urietan.

Baiña Euskaldunak, beti eutsi geuntson nortasunaren bidetik, eurak baiño zentzun aundiagoan daukaguzan oitura demokratikoari, eta or gabiltz oraindiño borrokan, eurak menperatzailetasunezko kaizertzan sasi-jainko lez bizi gurean, eta gu JAINKOAK aginduta NOR garala oartu gintzazalako, BERAk BEREZTUTAKO LEGE-BALDINTZAren bidetik, DEMOKRAZIAREN ASKATASUNEZKO leian.

30.n Jauna.

IVn. Felipek⁽¹⁴¹⁾, egun berean idatzi eutsen Bizkaitarrai IIIIn. Feliperen eriotzea, bertan aginduta betiko elizkariak eta Jaun barriaren ikurriña goratu egiazan.

Bizkaitarrak Gernikan batzartuta, 1.621an Jorraillaren 20an irakurri eben eskutitz ori, eta elizkizunak ta doluak egiteko aginduta, orduan erregearen zuzendari izan zana Puentetar Agüero bialdu eben erregearengana dolumiñak emoten eta Fueroaren baietza eskatzen, bera ez bazan Bizkaira etorten.

1.621ean Dagonillaren 16an IVn. Felipek bialdu eben eskutitzan, Fueroak baieztu ebazan, eta Gernikako Batzar-Orokorrean, Kontrerastar Pedro, lege etxeko arduradunagaitik irakurrita, Fueroaren liburuan irarritzeko agindu zan.

Baiña errege onek, beren aita IIIIn. Felipek egin eben antzera, bere jaurkintzaren zeregiñak Konde Duke de Olibaresen eskuetan itzi ebazan, eta osterazten dira Foruen aurkako ekintzak, gatzari zergak ipini gurean.

140.– Itunagaz = concierto convenio entre naciones distintas. / 141. IVn. Felipe, 1.605-1665 urte bitartean bizi zan.

Olibaresek ez eban jakin, guk, gure Foruko Legediaren jabetasuna euki gendula (?), eta bere gogamenean Espainako lurraldearen berdintasuna gura eban lez, Euskaldunaren aurka jokatzeko asi zan.

Euskalerriko kaleetan ikaragarritzko borrokak egin ziran eta ez gitxiago Bizkaiko Lege Biltzarrak erregeari bialdu eutson eskutitzan guda zibillaren keinuagaz:

“Que el monarca no tenia ni fuerza ni poder para conquistar Vizcaya, respeto de que, aunque fueran gruesos ejércitos de mar y tierra, la naturaleza de ella era tal, que todos habian de perecer, como les habia sucedido a todos los reyes que habian enviado armas contra ella”.

Aberri baten, beti egoten dira baiña, judas edo zaltzailleak eta oraingoa, “Erregeak Ciudad Realeko Dukearen aundiki izenagaz gorraldu eben Alonso de Idiakeztar Juan zalduna izan zan”.

Larritasunak bakeztu ondoren, errukarien atzetik asi zana, eta 1.634an Lorraillaren 24an borrokaren aintzindariak ziranak espetxean sartuta: Morga eta Sarabia litzentziduna, de la Puente eta Urtusaustegitar Juan eta Otxoa ta Ojarabidetar Martin Señoriokoak, espetxean bertan garrote bilean il ebazan. Beste irurak: “Larrabaster eta Amuñarritar Juan eta Domingo anaiak, erriko enparantzan gargaillez ito edo urkatu ebazan”.

Lasa eta Apalategitar Josek bere liburu “EL PUEBLO VASCO, DEMOCRACIA TESTIGO DE EUROPA” esaten dauan lez: “EUREN GORPUTZAK AUSTUTA EGONGO DIRA ILLOBIAN, BAIÑA EUREN IZPIRITUZKO ARIMAK, GURE ARTEAN BIZI-BIZIRIK”.

Eta Olibaresen ezagutzara ain gordiñik eldu ziranean jabetasunezko jakintza orreik, Espainaren laterritzko aolkularitzan bera izan zan, goi maillako arrazoiak erabilia, gure jabetasunak babestu ebezanak: “Berak egiten ebana sinis betean egiten ebala aitortuta”. Gure jabetasunezko eskubideak, gureak bakarrik izan zirelako.

1.665ean Iraillaren 17an goizeko 4:30etan il zan IVn. Felipe Bizkaitar jauna, bere emazte Austriako Marianari itzita errege ta Bizkaiko jauntzaren jaurkintza, areik eta bere seme II Karlosek eskubidearen adiñetara eldu arte.

1.665ean Irailaren 26an Bizkaitar Batzarrari bialdu eutson Austriako Marianak betiko eskutitza, oiturazko elizkizunak eta Jaun barriaren ikurrak goratu gengizan.

1.665ean Azaroaren 17an Bizkaitarrak batzartu ziran, aukera orreitan bialtzen eben oiturazko eskutitza irakurteko. Eta 18an Kastrilloko Kondea ordezkari izenduta ondoren, Bizkaiko Batzarrak, alegiñetan iraun egiala

agindu eutsoen, Arabarrakaz Llodioko ibarra eztaibadako epaiketetan ego-
ana Bizkaitar jauntzan beti lez geratu edin.

Eta IIIn. Karlos izendatu eben Bizkaiko Jaun, Orokorrezko Batzarraren
erabagiko XIIIn. Liburuan agertzen dan lez.

Ondorio laburra.

Emen be, Euskalerriak Bizkaiko askatasunean euki ebezan jabetasunak
menderatu gure ebazan. Ikusita baiña, Bizkaitarren borondatezko laguntza
barik, euren asmakizunezko kaizertzan kalte asko egingo ebala, atzeratu
egin ziran.

Gaur uste dabe, mende orreik lortzeko egokitasunezko denborak eldu dira-
la, eta ortxe dabiz alegin guztiagaz.

Era asko aldatu dira gaurko egunetan, baiña Arana ta Goiritar Sabinogan-
dik asi ta, ez dira konturatzen EUSKALERRIAk, JAINKOAREN LEGE
bidetik, bizi oneri EUSKERAZko DEMOKRAZIAN emon eutson
ADIERAZPEN EDERRENAGAZ “NORTATASUNAREN ASKA-
TASUNEAN LORTUTAKO SINISMENAK EZ DIRALA AIENA-
TZEN” Euskaldunen BAITA dalako, eta orregaitik ITZI EZINEZKOA,
EUSKALERRIAren IZAERAZKO BIZIARI.

Erri baten aurka mende orreik lortzeko, erri orrek NORTASUNA galdu
bear dau. Eta ez zarete konturatuten, gaur, ze alegiñ egiten dabezan: “Aur-
ikasketetan, Ekonomi, Jaurkintzan eta Oiturazko arloetan?”.

Ordua da EUSKALERRIAren GIZARTEAk jakin dagian zelako loka-
tzetan sartuta gagozan, eta nundik agertzen jakuzan menderatzaillearen
ERASO-ALDIAK.

31.n Jauna.

IIIn. Karlos “Lilluratua”⁽¹⁴²⁾ esaten eutsonai, 1.661-1.700eko urte bitartean
bizi zan, eta 1.675ean adiñeko eskubidetara eldu zanean, bere osaba Austri-
atar Juanegaz aolkulari lez, batera eroan eban Espainako errege ta Bizkaitar
jauntzazko jaurkintza.

Bera, gai ez zalako izan, beren begipeko gizonen eskuetan itzi eban jaurkin-
tza, Espaintarren aundikeriak maldabera aundian jausita.

Bizkaian ez zan gitxiago gertatu, eta eztaibada asko euki genduzan. Eta
ondorengorik ez ebalako euki, Espainako jaurkintza, bere arrebaren Maria
Teresa Frantziko XIVn Luisegaz⁽¹⁴³⁾ ezkondata egoan birseme Anjoutar
Vn. Feliperen eskuetan itzi eban.

142.– Lilluratua = hechizado. / 143.– Frantziako errege XIVn. Luis = rey “SOL”.

1.700ean Urrillaren 3an arratsaldeko 2:30-3:00rak bitartean II.n. Karlos ilzan, eta or amaitu zan Austriatar Habsburgoko leiñua, eta Vn. Borbontar Felipe onek leen ekarri ebena, Espainako erregetza indarrez artzeko, ondo-rengo guda latzak izan ziran.

1.700ean Azaroaren 19an Bizkaitarrak artu eben Espainatik bialdutako oarrezko eskutitz ori, eta Batzarrak, Bilbon Azaroaren 20an batuta, Elizkuzunak Abenduaren 5 eta 6ko egunetan ospatu egiezan agindu eben. Eztaibadak egon ziralako baiña, Abenduaren 12 ta 13n. egunetara atzeratu bear izan eben, 14ko egunean Vn. Borbontar Feliperen ikurak goralduta.

Eta 1.700ean Abenduaren 15ean, Bizkaitar Orokorrezko Batzarrean 12 zaldun aukeratu ziran, Vn. Feliperi Arabako Gazteizen urten da, umaje edo ongi etorria egiteko.

32.n Jauna.

1.700eko Abenduaren 15ean izendatu eben 15 urteko Vn. Felipe Bizkaiko jaun lez. Eta Espainan sortu zan ondorengo guda, Aragoi-Kataluña ta Italiakoakaz borrokarekin, Bizkaitarrak ainbat laguntza emon bear izan eben, nai diruz, itsasontzi ta guda-mutillarekin.

1.709ko urtean Luyandoko “Malato” zugatza desagertuta egoan, eta Furoko 5n. legeak bere 1º idazpuruan esaten dauan lez, Bizkaitarrak, euren eskubideak zainduta, ez ebalá andik aurrera urtetan, ariñautik soldatarik ez bazan ordaintzen, osterá marratu zan on-landuko arrizko-gurutze bat ipinita “A zala Malato Zugatzaren lekua” esaten ebana.

1.713an Otsaillaren 27an San Bernardotar Jose eta Fr. Jose del Santísimo Sacramento karmeldarrak artu eben Larreako San Juan Bautista Eleizaren ardura. Eta urte orreitan Zornotzako karmeldarren⁽¹⁴⁴⁾ sortzaillea ilzan lez, Mudarratar andre Teresak, Larrako Eleizari bizkartuta, lekaretxea egitea agindu eben, lenengoetan lau karmeldar bizi zitezen.

1.714an Otsaillaren 14an ilzan Vn. Feliperen emaztea Saboyatar Andre Mª Luisa.

1.714an Otsaillaren 20an Vn. Felipek, Bizkaiko Batzarrari idatzi eutson eskutitza berri ori emoteko.

Bizkaitarrak 1.714an Jorraillaren 21ean batzartuta, Loraillaren 13 ta 14n egunetarako agindu eben ospatu zitezen elizkizunak, eta auk amaituta, Bizkaiarren erri guztiko arduradunak batzartu⁽¹⁴⁵⁾ ziran, Vallecillo de los Yantares eta Martiniegako Iribilduen jauna, Balladolizen, kantzillergoko

144.- karmeldarrak, 1.150 urte inguruan, Palestinako (monte Carmelo) eremutar edo bakar-zale artean sortu ziran, eta 1.237an Mauritarren bultzakada-bidez Europara aldatuta, lekeide biurtu ziran.
/ 145.- Arduradunak = procuradores.

entzule ta aolkularitzaren Alferez-Nagusia zanari de la Mata ta Linarestar Fernando zuzendari⁽¹⁴⁶⁾ barriari jabetasuna emoteko.

Vn. Felipe, Frantziako gortetik etorrita, goitik berako batzango-mende eritzikoa zan, eta Fueroak ez ebazalako ontzat artzen, ainbat arazo aurkeztu euskun, mugaren gora-beran.

Geiago, Espainaren ondorengo guda bidetik, "Nueva Plantaren" legea erabagita, Aragoi ta Katalunyaren Foruak ezereztu ondoren, Bizkaitarrak jakin eban laster agertuko zala onantza, eta alan sortu zan, mugak Gaztelako lurraldetik, Bizkaiko itsasoraiño aldatu gura ebazanean, portuaren merkataritzazko zerga ordaiñak, gure erriarentzat bearrezkoak ziranak eurak artzeko.

Orren ondorioz, 1.718an Iraillaren 10ean, Bermeon eta Algortan sua emon eutsen mugak zaintzeko ipini ebezan itsasontziei.

1.718an Urriaren 4an Begoñako Udalakoak batzartu ziran, eta matxinatzen asi ta, Bilbora ezpata, makilla, eta borrokatzeko aurkitzen ebezan edozein gauzakaz jatzi ziran.

Uribe ta Busturiako errepubliketatik asko alkartu ziran borrokalariekaz, eta gauza asko apurtu zituzten Uri nagusi ta Bilboko aundikien jauretxetan.

Azko il ziran, Bermioko Udalaren balkoitik Ezkoitztar Martin ardura andiko gizona bota ebenetik aurrera. Portugaleten mugaren zaintzarako egoan kabarrari sua emon da, Otxandion Rokaberdeko markesa eta bere laguna il da, eta batez be, Señorioko batzarrean arduradun nagusi izan zan Aranatar Enrike il ebenean.

Vn. Felipek ezereztu eben agindu ori, eta mugak ostera joan ziran euren lekuetara.

Baiña, matxinatuaren buru ibili ziranai, gaur lez, ez auzi bideak zabaldu barik, 15 Bizkaitar ta Leniz ibarrean Eskoriatzako bat atxilotuta.

1.719an Urtarillaren 18an ilketara zigortuta, Bilboko espetxean il ebazan. Gero gorpuak, Bilboko Enparantza Barrira ekarri eta buruak moztuta, Bilbaoko leku ezberdiñetan ipini ebazan "BURU" orreik urkabe⁽¹⁴⁷⁾ erritarrak ikusi egiazan.

Bizkaitarrak, XVIIIIn. gizaldi guztian ibili bear izan eben erregeagaz auziketetan, gure Foru-Legearen oreka zaintzeko.

146.- Zuzendari = corregidor. / 147.- Urkabe = picota

33.n Jauna.

1.724an Urtarrillaren 10ean Vn. Felipek, erregetza itxi eban bere seme I Luisen ardurapean.

1.724an Urtarrillaren 28an I Luis egin eben errege eta eskutitz bat bialdu eban Bizkaitar batzarrera, zelan izendatu ebela Espainako errege.

1.724an Otsaillaren 22an Irakurri zan eskutitz ori Gernikako Batzarrean, eta orduan egoan diru zai⁽¹⁴⁸⁾ edo arduradun nagusiak⁽¹⁴⁹⁾ esan ebazan berbakaz: *"Nobles Vizkaynos, Oid, Oid, Oid, Vizcaya, Vizcaya, Vizcaya por el Señor Don Luis I de este nombre, Señor de Vizcaya y Rey de las Españas"* berba orreik bi bider esanda Bizkaiko ikurra altzauta euki eben bitartean, Bizkaitar arduradunen erantzuna: *"Viva, Viva, Viva los mas felices y dilatados años, y Reyne prósperamente el Señor Don Luis primero del nombre Señor de Vizcaya y Rey de las Españas, nuestro Señor. Kañoien estandak eginda Bizkaiko itsas-bazter guztietan."*

1.724an Dagonillaren 31n il zan I Luis, ille orren 19an artu eban baztanga edo nabarren⁽¹⁵⁰⁾ gaixotasunagaz.

1.724an Iraillaren 17an Vn. Felipek Bizkaitar Batzarrari bialdu eutson eskutitza, eta Urrillaren 5ean batzartuta, ille orren 17 ta 18garren egunetarako agindu ziran ospatzeko elizkizunak.

Eta, 1.724an Azaroaren 25ean Vn. Felipearen semea VI In. Fernando izendatu eben Espainako errege, 12 urte euki ebazala, Vn. Felipe aitaren ardurapean.

34.n Jauna.

1.746an Uztaillaren 9an sormin edo odol-kolpe⁽¹⁵¹⁾ bategaz il zan Vn. Felipe, eta bere emazte Saboyatar Ma Luisa Grabiela⁽¹⁵¹⁾ euki eben bigarren seme VI Fernando izendatu eben Espainako errege.

1.746an Uztaillaren 15ean Bizkaitarrak batzartuta egon ziranean artu eben Gaztelako gortetik bialdutako albiste ori, eta eleizkizunak Uztaillaren 18an betetzeko geratu ziran.

1.746an Uztaillaren 17an izendatu eben VI Fernando Bizkaiko Jaun lez.

1.747an, nai ta VI Fernando Bizkaitar saltzailleagaitik zirikituta, Gernikako Batzarragaz egon ziran artuemon onak zalantzan ipini ba ziran. Bizkaitarrak betiko leialtasunean aleginduta, Foru-Pasaia zaintzea lortu eben.

1.751n VI In. Fernandok "Buen Retirotik", Bizkaitar batzarrera bialdu eben eskutitzan baieztu ebazan Bizkaiako Foruak.

148.- Diru-zain = sindiko. / 149.- Arduradun = procurador. / 150.- Baztanga edo nabarren gaixotasunagaz = enfermedad de la viruela. / 151.- Sormin-(arpegi) edo odol-kolpe = apoplejia.

1.759an Dagonillaren 10an, VIⁿ. Fernando gaixotasunezko illabete batzuen aldetik il zan, eta ondorengorik ez ebalako euki, Vⁿ. Felipe bere aitak, Farnesiotar Isabelegaz bigarren ez konduta euki eben seme Karlos, orduan Napoleseko erregea zana, IIIⁿ. Karlosen izenarekin egin eben Espainako errege.

1.759an Dagonillaren 26an, Farnesiotar Isabelek bialdu eutsoezan albiste erreik Bizkaitar Batzarrari. Eta 27an beste eskutitz bat, IIIⁿ. Karlos, Bizkaitar Jaun lez izendatu egian.

Bizkaiko Batzarrak, 1.759an Urrillaren 2 eta 3ko egunak aukeratu ebazan eleizkizunak ospatzeko eta 4garrenean izendatu eben IIIⁿ. Karlos Bizkaiko Jaun lez.

35.n Jauna.

1.759an Urrillaren 4an IIIⁿ. Karlos izendatu ebenetik, Bizkaiko Batzarrak, Foruen aurkako arazo bidetik, ez eben euki aipameneko gauzarik, nai ta gure arduradun aundikien artean Espainaren gorteko barnetik lilluratuz ibilita, neurri aundi baten EUSKAL-NORTASUNA galtzen asi.

1.788an Abenduaren 14an gabeko ordu bata lauren gitxiagoak ziranean il zan sukar gaixotasunekin IIIⁿ. Karlos. Eta urte berean jaio zan bere bir-seme edo billoba Karlos Mª Isidro, Espainako ondorengo guda sortu ebana, eta gure karlistadako alegiñean buru izango zana.

Eta 1.788an Abenduaren 23an, bere bigarren seme IVⁿ. Karlos izan zan, eskutitza Bizkaiaara bialdu ebana Bizkaitar Batzarra oartzeko.

1.789an Urtarrillaren 5erarte ez zan irakurri Bizkaiko Batzarrean, eleizkizunak beti lez egiteko agintzen eban eskutitz ori. Eta denbora gitzi barruan, ariñauko Abenduaren 30an idatzitako beste eskutitz bat artu eben, IV. Karlos betiko aldarriketakaz izendatzeko aginduten ebana.

1.789an Urtarrillaren 15eko Batzarrean irakurri zan Jaun barria izendatzeko eskutitz ori, eta Otsaillaren 16n. egunerako geratu ziran eleizkizun erreik ospatzeko, eta 18an IVⁿ. Karlos Jaun izendatzeko.

36.n Jauna.

1.789an Otsaillaren 18an IVⁿ. Karlos Bizkaiko Jaun lez izendatuta, Gernikako Batzarrak, oartu eutsoen Foru-Legeak ziñez izenpetu egin bear ebazala.

1.789an Urrillaren 7an baieztu ebazan IVⁿ. Karlosek Bizkaitar Foru-Lege guztiak.

Eta ziñez izenpetutako agiria, Foruko agiri artxiboan gordetako agindua emon da, agiri batzuk irarri ziran, arduradunaren bulegoetatik bananduta, zalantzak sortzen baziran, bear zanari bereala aurkezteko.

Bizkaian, beste akatz gogor bat sortu zan urte oneik aurrera doiezala, Señorioaren Batzar eta Bilboko Iribilduaren artu emonak ez ziralako onak izan, Bilboko Iribilduak bere itsas-portuarekin indar aundia artzen egoalata.

1.801eko Uztaillan Señoriokoak, Gernikan egingo zan Orokorrezko Batzarrerako talde bat aukeratu eben, eurak, Olabeagarako asmatu eben askatasunezko itsas-portu barria egiteko, babestu egian. Iribildutik kanpo euren ardurapean, Señorioaren nortasuna indartzeko.

Azkenean, Zamakolatar Simon Bernardok artu eban asmo orren babesa eta baimena lortu be itsas-portu orren asmakizuna aurrera eroatea, Gaztelako gortera bialduta baimendu egian.

1.801ean Abenduaren 31n errege Jaunaren aldetik baimenduta etorri zan.

Bizkaitar alderdi biak, bakotzak bere elburuak lortu naian Godoy limurtzen asi ziran. Bilbao Iribilduak, Godoy lenengo alkate izendatu gurean, eta Señoriokoak itsas-portu barri ori, Godoy andigarritzeko “PUERTO de la PAZ” izendatuta^(*).

1.801ean asi ta, zer geiago gura eben Espainako lenengo ministrua Godoytar Manuelek, bien artean kokatuta, bere Gaztelako erregetzaren elburuak lortzeko.

Orrarte eta ortik aurera, bien arteko arremanak gorrotatzaille biurtzen asi ziran, 1.802an Zamakola, Iribilduko gizon maltzurren bidetik zalatuta ta Gaztelako erregetzaren ministrua izan zan Urkijotar Mariano arazo orreitan naastuta, espetxeratuak izan arte. Biak arazo ortatik laster urten da.

1.803an Bilbaoko Iribilduak, Godoy, gorakeri geiekin Bilboko lenengo alkate lez izendatu eben, Urkijotar Mariano Luisek Godoyen orde z Udalaren jabetza artuta. Eta Bilboko Kontsulgokoak⁽¹⁵²⁾ etenbako alegiñ bidetik, itsas-portu barriaren jabetza artu gurean ibili ziran.

1.804an Uztaillaren 1ean, Zamakolak Señorioarentzako erregearen aldetik, Abandon Olabeagako portu barriaren jabetza lortu eban.

Eta Lege-baldintzaren artean ekarten eban agindua: “Bilboko Iribildua, bere portu ta kontsulgoagaz aurrera egiala, Señorioko jabetasunaren askatasunari iñungo oztopo ipini barik, Bizkaitar Foru-Legeak beti lez aurrera eginda, Bizkai-Batzarrak indartu zitezana.

1.804ko Uztaillaren 25erarte atzeratu ziran Gernikako Batzarrak, poz-pozik erabagi orreik onartzeko eta Zamakola goraltzeko.

152.– Kontsulgoa = consulado. (*) Espainan, Godoy’eri: “Principe de la paz” esaten eutsien.

Zamakolak baiña, IVn. Karlosen jauntzakin lar siniskor, uts galanta egin eben euren esan da: Espainak euren asmoa gure mutillak euren gudari taldean ezartzeko, Señorioaren aldetik ez zala egongo geiegizko arazorik.

Batzarkideak, laster konturatu ziran Foruen aurkako erabagia zala asmo ori, baiña Zamakolak euki eben eragipenagaz, onartu zan Godoyk gura ebana.

1.804an Dagonillaren 12ko eguna aukeratu zan Señorio aldetik, bakezko-portuaren jabetza artzeko.

Bizkaitarren asarrea nun nai asi zan agertzen, “Bizkaiaren demokrazizko askatasunak, balio geiago eukelako, portuko onura orreik ekarten ebana baiño” esaten asi ta.

1.804an Dagonillaren 17an, Begoñako erritarrak izan ziran lenengoak euren asarrea erakutsi egin ebanak, Bilbora indarrez beratuta.

Begoñako matxinatuak, Señorioak gordeta euren izkullu tokira joanda, onekaz jabetu ziran, eta Abandoko bidea artu ondoren, Zamakola oartuta, berak Diman euren etxe bizitzara alde egin eban.

Ez zan bera bakarrik alde egin ebana, arratsaldean, Aranguren ta Sobradotar Franziskok Señorio ta Jaunen aolkulariak be alde egin ebelako.

Begoñakoak izan ziran bakarrik ordurarte matxinatu zirenak, baiña egolarri ori zabalduta, Barakaldo, Deusto, Dima, Otxandio, Yurre, Artega, Sestao ta Portugaletera zabaldu zan.

Matxinatuak, Zamakola Abandon ez ebalako aurkitu, Dimara joan ziran, eta Zamakola oartuta, Etxarri-Aranazera aldatu zan Nafarroako errege-ordearen babesera.

Bere etxean, 12 kaiza paper agiriekaz aurkitu ebazan, eta ertzapenduta⁽¹⁵³⁾ Bilbora eroan eben, ia arriskugarritzko agiriak aurkitzen ebazan. Ez eben aurkitu ezer.

Matxinada lazaitzen joan da, epaiketaren ordua eldu zan, eta 384 Bizkaitar zigortuak izan ziran, zigor gogorrenak Abando ta Begoñakoak artuta.

Larrialdi orreik amaituta, 1.805ean Bizkaitar Batzarrak, Zamakola, Madriler aialdu eben oster a, Godoyegaz egonda, Bizkaitar Foru-Legeak bere nortasunean egokitu zitezen. Berak baiña, ezin eben lortu, areik eta VIIIn. Fernandok, Foruko Lege guztiak baieztu arte.

1.806an Urtarrillaren 27an, Zamakolak Madril en, Pereira alkatea iraindu ebalako atxilotu eben. Eta bere zorotasunezko gaixotasunean sakon sartuta, nai ta Parisera eroanda, ez eban euki sendaketarik. Areik eta 1.809an Epailaren 30ean, 50 urtegaz il zan arte.

153.— Ertzapenduta = precintado.

1.808an Epaillaren 19an Napoleonek IVn. Karlos beartu eban, erregetza bere seme VIIIn. Fernandoren eskuetan iztea.

37.n Jauna.

1.808an Jorraillaren 15ean VIIIn. Fernando, Napoleonegaz Baionan alkar-
tzeko Gazteizen egoala, Bizkaitarrak gure Lege-Foruak ziñeztuteko Ger-
nikara joateko eskatu eutsoen.

Eta 1.808an Jorraillaren 15eko berean, Bizkaitar beste ordezeko talde bat be,
VIIIn. Fernandori aurreratu eutsoen, Bizkaian betiko zuzendaria⁽¹⁵⁴⁾ ezarrita,
indarrez ipinita eukezan portuko Kapitañak edo gudu-buruzagitzak kendu
egiezala, Bizkaitarrak bere Jaunagaz euki ebazan arreman onak, ostera bere
onera ekarteko.

1.808an Jorraillaren 17an VIIIn. Fernandok, euki genduzan Foru-Lege
guztiak baieztuz, gauza biak onartu ebazan, eta agindu ebazan bear ziran
aldaketak egiteko, Bizkaitarrak euren egokitasunezko askatasunean jarraitu
egien.

1.808ko Bagillan Napoleonek, IVn. Karlos eta VIIIn. Fernando atxilotuta
eukezala, gorteko ekintzaren antz bat egin eban bere anai Napoleon eta
Bonapartetar Jose Espainako errege-aulkian ezarrita.

Napoleon ta Bonapartetar Josek, Bizkaiko Urkijotar Mariano Luis, bere or-
dezko ministrua, eta Mazarredotar Jose Domingo gudaontziren ministrua
izendatu ebazan.

Urkijotar Mariano Luis eta Mazarredotar Jose Domingok, artu emon onak
euki ebezan Prantzesakaz, eta Mazarredotar Jose Domingo, Bizkaiko Ba-
tzar-Nagusietan bera buru zala, Bonaparte tar Josek itz eman eban Bizkaiko
Jaun lez.

Euskal Garat anaiak sartzen dira emen, Napoleonen gortean izen aundiko-
ak izan da, euren Lapurdiko lurralde maiteagaitik lan asko egiten ebelako.

Garatar Josepek Napoleoni, bein eta berriro eskaiñi eutson Euskalerriko
laterriak bateratzea “Fenizia Barria” izango zan Frantziako lurralde baten.

Napoleonentzat baiña, gauzak ortik aurrera okertzen asi jakozan, eta a ta
guzti Napoleonek Euskal Nortasuna onartu ta be, berak Europako laterri
guztiak lez, Euskal izaera Frantzez biurtu gura eban. Europak, IVn. gizaldi-
tik asita, beti ekarri daualako azpitik marratuta, batzangotasunaren meneko
eritzi ori, batzangotasun asmo oiekaz, Munduko Kaizar baten agindupean
elburutu gintzazan.

154.– Zuzendaritza = corregidor.

Euskalerrientzat emen, eta Bizkaiarentzat batez be, leen Espainako guda taldeakaz, gero Frantzesaren guda taldeakaz eta ia bost urtetan iru bider orren aldizkan ainbeste nekaldi eraman ondoren, beste garrantzizko gauza bat sortuko zan: “Batzuk prantzezale eta beste batzuk espainzale egin zirala, gizartearen EUSKAL-BAITA naspillatuta, gero Espainol jaurlariaren⁽¹⁵⁵⁾ eta karlistadaren gudabidetik, geiago naastuko zana.

1.810ean Iraillaren 24an, Kadizeko gorteetan gudu-agintariak erregearen ordezkoa egiten egozala sortu eben “Espainaren jaurlaria”⁽¹⁵⁶⁾, eurak aitu edo gura eben Espainol guztientzako ezarri bear zala ta, Euskal-Lege, Nortasun eta Askatasunak kontuan artu barik.

1.812an Urrillaren 16an Kadizeko gudu-gorteak bialduta, Mendizabal ta Iraetatar Gabrielen aginduz, Espainol gudalozteak Bizkaian sartuta, onek Espainako jaurgoaren alde edo urbillago egon ziranarekin Bizkaitar Batzarrara ospatzea agindu eban.

Mendizabalek, Kadizen egon zan Espainako gorte edo guda-jaurlariaren⁽¹⁵⁷⁾ ordezkari, Bizkaian, Espainako jaurlaria⁽¹⁵⁸⁾ ipini gura eban, bere Euskalerriarentzako, Zeruaren oneitariko atsegin-sari bat lez. Bizkaia ekintza orregaz, Espainaren beste lurralde bat geiago izan edin. Eta Espainako gizarte guztia emendik aurrera, alderditu egingo zan, Espainako mende eritzia sortu eben jaurgoagaz irasi gura ebenak, eta lengo antzera, erregearen ekintza bitarte edo erabakikoa izatea⁽¹⁵⁹⁾ gura ebenak. Eta eritzi orreitan gagoz gaur egun ezarrita. Nai ta Euskaldunak, Askatasunaren erdiko bide bakarra euki arren.

1.812an Urrillaren 17an aukeratu ziran ordezkari orreik Kadizen egoan guda-jaurlariaren aurrean aurkeztu zitezen, Espain jaurlariaren agiri orreik izenpetzeko.

1.812an Azaroaren 1erako antolatu zan, Bizkaiaren Udal guztiko erritarren aurrean irakurri egiazan Espain jaurlaria agiri orreik, gero ziñ egiteko. Bizkaitarrak narda askorekin⁽¹⁶⁰⁾ egin ebena.

1.812an Abenduaren 13an jaurgo orreri ziñ egin ondoren, Euskalerriaren iru lurraldeko Udal guztiari agindu eutsen, 1.813garren urte guztirako Espainar eritziko ordezkariak aukeratu egiezala. Bizkaitarrak eta Euskadiko gizarteak, oiñaze ta nekaldi⁽¹⁶¹⁾ aundi baten sartuta.

1.812an Abenduaren 31n, ostera sartzen dira prantzez gudalozteak.

Eta 1.813an Bagillaren illa erdian, ostera urtetan dabe prantzez gudalozteak Bilbotik.

155.- Espainol Jaurlaria = constitución Española. / 156.- Espainol Jaurlaria sortu = creación de la constitución Española. / 157.- Guda-jaurlaria = gobierno-militar. / 158.- Espainako erregetzaren-jaurlaria = constitución de la realza Española. 159.- Espainako mende-eritzia irasi gura ebenak = constitucionalistas. Eta lengo antzera, Erregearen ekintza, bitartekoa edo erabakikoa izan egiala = realistas. / 160.- Narda-askorekin = mucha repugnancia. / 161.- Oiñaze ta nekaldi aundian sartuta = sufrimiento sin parangon.

1.813an Bagillaren 21ean, Arthur Wellesley Wellington dukeak Gazteizen, Napoleonen gudaloztea menperatzen dau, eta ortik aurrera, Napoleonen guda taldeak Frantzira aldatzen dira betiko.

1.813an Uztaillaren 21ean, Espainaren lurralde guztiko gotzaiñak⁽¹⁶²⁾ asi ziran keiñatzen⁽¹⁶³⁾, Espainako ordezkarietatik inork ez egieela txarto berba egin, zuzen edo ostonduz, iraulketaren eritziak ez egiezan sartu. Eta orretarako, Espainako eleiz guztietan urte guztietako Epaillaren 19an “Te Deum”a abestu egieela agindu eben, Espainako jaurgu zaleak ekarte eban askatasun omenez.

1.814an Epaillaren 13an VIIIn. Fernando, Frantziaren lurraldeko Balenzay erritik urten eben Espainarantza.

1.814an Loraillaren 4an VIIIn. Fernandok Balenziatik, Espainaren jaurgu-zale gudu-ordezkaritzak Kadizetik keiñuz agindu ebazan lege guztiak, ezereztu ebazan, eta gure Foru-Legeak osteraz ezarri ziran betiko eredutasunean⁽¹⁶⁴⁾.

1.814an Urrillaren 15ean VIIIn. Fernandok, osteraz baieztatzen dauz, Bizkaia, Araba eta Gipuzkoako Foru-Lege guztiak, Bagillaren 27ko eskutitzan egin ebana.

Eta, 1.814an Abenduaren 14an Nafarroari, bere erregetzazko eskubideak berrezkuratzen dautsoz, beste agindu batekin.

1.819ko urtean IVn. Karlos, VIIIn. Fernandoren aita, Napoleonen atxilotasunetik aske geratuta, Espainara itzuli barik, Erroman bizi zan eta bertan il zan.

1.820ko urtean, osteraz azten dira gure Foruaren aurka eraso aldi gogorrak. Guzur, maltzur eta indarrezko bidetik Euskal gizartearen ARRAZOIZKO BAITA lokaztu egingo dauana, eta urtearen aldaketako bidean EUSKAL-NORTASUNA ezereztasunezko amiltegira bideratuko dauana.

1.823ko urtean VIIIn. Fernando Espainako guda-buru jaurgu zaleak bear-tuta, Espainako jaurgu barriari ziñez itz eman bear eutson.

1.823an Jorraillaren 2an, Prantziako XVIIIn. Luisen gudalozteak, Angulemako dukearen agintean Baionatik esan eben Espainara aldatuko zirala, VIIIn. Fernandori lagunduta erregetzaren absolutismo edo alosokerizko jaurkintza lortu egien.

1.830ean Isabel, VIIIn. Fernandoren alaba, errege-aulkian ezarri edin, “Salikako” legea ezereztu egiten da. Eta Espainaren ondorengo guda izan da, gure Euskalerrria nai ta nai ez guda orreitan sartuta, zoritxarreko ondorioak ekarriko euskuezan.

162.– Bilboko gotzaiña, Agiriano izan zan. 163.– Keiñatzen = amenazando. 164.– Betiko eredutasunean = en la normalidad de siempre.

1.833an Iraillaren 29ko arratsaldean VIIIn. Fernando il zan, eta bere emazte Maria Kristinak artu eben ordezt Espainako jaurkintza, areik eta euren alaba IIIn. Isabelek erregetzazko adiñetara eldu arte.

1.833ko Urrillan sortu zan Espainaren ondoriozko guda, karlistaren aldetik, VIIIn. Fernandoren anaia Karlos Mª Isidro bideratuta.

Bizkaian guda Karlistaren asieratik, lurraldeko baltzu edo batzar bi egon ziran: “Bilboko lurraldearen Aldundi ta liberalakin egon ziran erriak”. eta “Durangon egoan gudu Aldundia ta Karlosekin egon ziran erriak”.

Eta erdi-ugarte onen lurralde guztiak zorro baten sartzeko, urte onetan jaio zan, Espainaren lurraldeko probintziaren antolamendua.

1.834an Bagillaren 28an eta Uztaillaren 2ko egun bitartean Bizkaitarrak Gernikan, Orokorrezko Batzarrak ospatu ebezan, eta Karlos Maria Isidro errege naiak berton Euskal Foru-Legeak ziñeztu ebazan.

1.836an, IIIn. Isabelen aldeko jaurpidearen-ministruak, Bizkaiko Foru-Aldundiaaren zeregiña ezereztu eban, Espainaren Jaurgoko zabalaldira⁽¹⁶⁵⁾ ez ziralako joan.

1.837an Esparterok, oster berrezkuratzen dauz Foru-Aldundiko zeregiñak.

Eta emen argi ikusten da, eurak be oso naastuta ibili zirela, Euskalerriaz egiteko ziran NORTASUNAREN-ILKETAKo pekatua “Genocidio”, oso aundia izan zalako.

1.837an Iraillaren 6an Espainako gorteak, Bizkaia, Araba eta Gipuzkoako Foru-Aldundiak kentzen dauz. Bere ordezt, Espainako jaurgoen legeak eskatzen eban lez, Espainaren Laterrizko Aldundiak ezarrita.

1.839an Abenduaren 13ko Orokor-Batzarrean, Maria Kristina erregiñak⁽¹⁶⁶⁾, berak, bere alaba II Isabelegaz euen ordeztoko jaurkintzatik guda-buruak kendu orduko, eskertu gura ebazan berari bakeak lortzen eta Foru-Legeak eusten lagundu eutsoenai. Baiña guda-buruak beartuta, lege au sinatu eban: “Urrillaren 25eko Legea eta urte onetako Azaroaren 16ko Erregiñ-Agintariaren erregetzazko erabakia”: “Se confirman los Fueros de las provincias vascongadas y Navarra, sin perjuicio de la unidad constitucional de la monarquía”. Gero: “Sin perjuicio dela Constitución Española” biurtu ebana.

1.839an Urrillaren 29an Espartero guda-nagusiak Gazteizetik, ezereztu ebazan Foru-Lege guztiak.

1.872-1.876ko urte bitartean, beste karlistadako borroka gogorak euki genduzan, danak alperrezkoak izan da. Guk, nai ezin besteko alegiñak egin

165.– Jaurgoen zabal-aldira = inauguración de la constitución Española. / 166.– Maria Kristinari kendu gura eutsoen, bere alabaren alde egiten eban erregetzaren ordezkotzatik, eta 1.840an Espartero guda-nagusia geratu zan ardura orregaz.

arren, euren guda indarrak katoliko “gurutzada-santuaren” laguntzagaz, askoz aundiagoak izan zirelako.

Asken jauntza onen ondorio laburra.

Emen argi ikusten dogu, zelan VIIⁿ. Fernandok alegin asko egin ebazala erregetzaren zentzuak aurrera egian, eta nai ta alosokeri edo absolutismoagaz gogortu, alegin orreik, alperrezkoak zirela.

1.789an Prantziako iraulketa eta iraulketa ori ostonduta zirikatu ebenak, erregetzazko eragipenean sartuta egon ziran erriak batzeko, katolikotasunezko eritziak, kaizar eta gurutz-guda santu bidez, Europako gizarte guztia, lurralde aundietan batuta euki gure eban. Eta ondore, dan guztia ondo eginda dagoelakoan, 1.929an, laterri artean danon aolkulari lez Batikano laterritzeko.

Zertarako?. JAINKOAREN ordezkioak gai onetan eurak egiteko?.

Ezinezkoa da asmo ori, JAINKOAK danori, bakoitza bere eskubidearen ordezkio ardurakin eragille bialtzen dauskulako. Eta Gai-Mundu onek BERAK ipiñitako LEGE orregaz, sasi jainkotasunezko alegiñetan biurtzen dabelako asmo guzti orreik.

Leen eta gaur baiña, goi maillako jakintzan dagoan burugogortasun edo tenkortasunezko asmo orrein aurka, ez dau balio izan ezerk. Ez erregerik, ez jaunik, ez Kristautasunaren ekanduzko ekintzarik, ez berezko erri ta giza-eskubiderik.

Europar, gure etorkizunaren denborako edesti osoan izan dira eta gaurko antzezleri guztiak gara, mendeko-asmo orreiñ panpiñak.

JAINKOAK, Mundu onetara, bakoitzaren indarrak bestearen aurka neurtzeko bialtzen gaitu?.

Ez dot uste. Gure ARIMAREN BAITAK arrazoizkoak diralako, eta bizitzan zentzutsu eta bakez irauteko, daukagun mekanismuko gorputza, BAITAREN arrazoizko zerbitsura dagoelako.

Argi dago orduan, indarra ez dala Mundu onen LEGEA, bizitz onek, JAINKOAK ipinita ARRAZOIZKO LEGEA daukalako. Eta IÑOR ez da NOR, beren gogoko legeak atarateko, Izadiak daukan legetik ez ba dira artzen.

EUSKALERRIAK, Munduko erri guztien aurrean, beiñ eta barriz egiten dauazan ERRI IZATEAREN ESKAERAK, arrazoizkoak al dira?.

Giza-BAITAREN zentzuzko arrazoi bidetik, ez dot uste ARRAZOI AUNDIAGO DAGONIK, GAI-BIZITZ ONERI BERAK EMON EUTSELAKO

EUSKERAZ, BAKARRA EZ BADA BE, ADIERAZPEN EDE RRENETARIKO BAT.

Eta arrazoi ori agertzeko, goazan edestiari ikustarin bat egitera.

Munduaren Ekanduzko edesti laburra.

Gaur ia argi dago, Paleolitiko-Neolitiko bitartean lortu zirala Nortasunezko askatasunaren zentzu demokratiko ederrenak, eta gure Euskal-Gizartea aldi orren aitorle izanez, bere baitan oraindiño zinitzgille da, eta onartzen dau, Mundu onek Berezko leen LEGE lez irarrita daukana: “Giza seme guztiak, arrazoizko ZOR-ESKUBIDE BARDIÑAK daukiezala”.

Aldi orren ostean baiña, Asiria edo ariñautik asi ta, aundinaiezko norkeriarren bidez, norgeiagoko odol-jariozko oitura baten sartu ziran, azturazko jakintza bidetik lortzen ebezan jendekuntzak be, alderrai biurtuta.

Jendekuntzazko jakintza ori Ejiptoren ardurapean ezarrita, eta auen indarrezko andikeri bidetik maldaberara sartu ziranean, gizaseme batzuk konturatu ziran, a ez zala bidea, eta esan leike, bide orretatik asi zala arrazoiaren zentzuzko mugialdi bat.

Eta orduko Munduaren jendekuntzazko jakintza Greziaren ardurapean ezarrita, leen, Persak Europarako ekarten ebazan aundikerizko mende ametsak geratu ebazan, eta arrazoizko jakintzaz arduratuta, Ludi onen bizitzari, zentzuaren arrazotasunezko adierazpen ederrenagaz erantzuteko, filosofia edo eraman onak daukazan arlo guztiai adierazpeneko erantzuna emon da, arrazotasunezko ingurua zarratu eben, Munduko gizatasunari itxaropenezko ate zabalak irekita.

Baiña bitartean, erromatarrakaz beste mugialdi fazista bat sortu zan, eta euren maldaberan, euki ebazan fazista asmoak indarkerian ezartzeko, Ejip-totik sortu zan gizalegeko⁽¹⁶⁷⁾ mugialdia, eta Kristautasunean lortu ebana beren zentzu aundiena, katoliko biurtuz alderdikidetu eben, eta or egin jakon, JAUNGOIKOAK Ludi onen izatasunari ezarritako ARRAZOIA-REN ZENTZUZKO BAITAN lapurketarik aundiena, euren norkerizko asmoak aurrera eroateko.

Ludi onetan, norkerizko asmo orreik ezartzen zirala, JAINKOAK asieratik, gizasemeari LEGEAren bidez ipinitako ordezkot antolamendu onbide guztiak, okertu ebezan.

Eta gaurko Munduan, goi maillako jakintzan esagun dirala odoljarioz erabilten diran sasi-arrazoi orreik, eta BEREZTASUNEZKO LEGEArekin mugatuta dagozela jakin da, zergaitik eurakaz aurrera egin?.

Fazizta sasi-arrazoi orreik, Gai-Mundu onek daukan mozkin, eta bakoitzaren Nortasunean zor eskubideko arduran daukaguzan oldozmeneko

167.– Gizalegea = humanitarismo.

arrazoi guztiak, bere kontrolpean bear dauz aurrera egiteko. Eta bide orrek, norkerizko ate oker guztiak zabaltzen dabezalako bakarrik, bizitza berezko arrazoitasunera bideratu barik, gaiezko zerbitsura aldatzen dau.

Adibidez: Gaur ekonomiaren onurak batzuen oin sakeletan sartzeko⁽¹⁶⁸⁾, beste gauza batzuen antzera ortze dabiz “Nuklearrezko indarra merkea dala” esaten.

Merkea, zergaitik da baiña: “Bear dauan lan erdia ez dogulako bete edo ta bereztuten !”.

Ekintza orregaz, atzean datozenentzat, lur, aize ta ur guztiak uts eta zikin izten doguz. Eta gaurko ta geroko gizaseme bakotzaren ardurabako gogozaletasunak, amai gabeko larrialdira zabalduz, danok egon eziñera bideratu. Gaur, Munduko gizaseme guztiak eta JAKINTZA AUNDIENEOAK batez be, geraldiki sakon bat egin bear dogu, norkerizko asmo bidetik urten da BEREZTASUNAK daukan LEGEa bideratu ta urbildu gaitezan.

JAINKOak ipiñitako BEREZKO MUGAK berton daukaguz, eta ez go- gora ekarri parkatu egingo dauskuenik.

EUSKALERRIari BEGIRA.

Euskalerrriak, Mundu onetan ezarrita dagoen indarkerizko antolamendua argitu ondoren, inñundik inñora ez leuke bear indarkeririk erabili, Bizkaiko Jauntzaren edesti onetan ikusi dogun lez, norkerietan dabizenak, lotsa gitxi ta ikaragarritzko indar ta maixutasuna daukielako.

Eta edestiari begituta, Euskal-Lurralde guztietan bardin sortutakoa eta sortzen jakuna da.

Orregaitik, gure ekintzak ez dira izan bear, edozelako borrokak.

Paleolitiko-Neolitikoaren alditan lortu zan demokrazizko BAITaren aitorleak izan da, ostein Mundu osoan sortu zan NORKERIZKO ASMO-ERITZIAren aurkako borrokalariai baiño.

Norkeriaren eritzizko ETSAI orreri, ezin jakelako edozein izkilluakaz aurre egin, Nortasunaren jakintzazko arrazoi aundiaren indarragaz izan ezik.

Euskaldun ekintzak, oraiñarteko edestian zear, gure NORTASUNEZKO GORPUAN sortu diran zauriak osatu bear doguz, eta NORTASUNA edertuz, Munduko erri ta jakintsu guztiari erakutsi, Ludi onetan bear bearezkoa dala EUSKAL NORTASUNA bere lekua euki dagian.

(168) Batzuen “ooin-sakeletan” sartzeko = para meter el dinero en los “bolsillos” de algunos.

Baiña orretarako, EUSKAL ABERKIDE guztiak, iñungo aitzakia barik alkarlan egin bear dogu, eta etxean osteraz ez etsairik sartzen itzi, gaur EUSKADIN sortzen dan lez, osatzen gabiltzan zauriak zabaldu ez dagiezan.

Ez da lan makala emen eskatzen dodana, baiña olan egin ezik, nekez lortuko dogu “GURE EUSKAL NORTASUNEZKO ABERRIAREN ASKATASUNA”.

“GORA EUSKADI !!” aldarrikatuta bakarrik, ez dogu lortuko gure “EUSKAL ABERRI MAITEAREN OSASUN ta ASKATASUNA”.

Emen, “NORTASUNEZKO ARDURAN, ZOR-ESKUBIDEZKO LAN AUNDIA DAUKAGULAKO AURRETIK”.

Eta, “JAUNGOIKUA ELBURU DOGULA, BERAK BEREZTUTA DAUKAZAN LEGEAK, GURE BEGI-IKUSPENEAN GALDU BARIK”.

GURE ERRI MAITE AU, LAN BIKAIN ORREGAZ BAKARRIK OSASUNDU ta ASKATUKO DOGULAKO

Atutxatar Paul

Zornotzan 2.009ko Urrillaren 28an

E

Euskeraren erri akademia
Academia popular de la lengua vasca
L'academie populaire de la langue basque

Euskerazaintza